

ДРАГЪ ТИШУ
ГРАММАТИКАСЯ

II

84.7(араб)

И - 15

Неъматулло ИБРОҲИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

АРАБ ТИЛИ

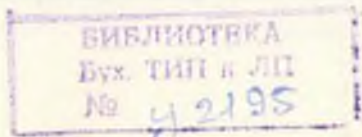
ГРАММАТИКАСИ

I жилд

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этган

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Қўлланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини оsonлаштирганлар.

Қўлланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзомахмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи покларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:
Абдулазиз МАНСУР

Тақризчилар: *Филология фанлари доктори*
Т.А.Мухторов
Филология фанлари номзоди **М.Саидумаров**
Филология фанлари номзоди **Ш. Ғ. Шомусаров**

4306020200
А _____ 97
358
ISBN 5-89890-138-8

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ақлом олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудиди Европадаги лотин тили каби фан тилига айланди. Шундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам қиёмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Н.Д.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдорликлари.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамининг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилдга мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилд араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилд эса биринчи жилдда ёритилган ҳар бир мавзунини мустаҳкамлаш, уни амалда қўллай билишни ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «соддадан — мураккабга» усулига асосланилди ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек дитобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳампалаи феъллар, иккиланган ўзаклар ва ҳ.к.). Араб тилидаги *حَرْفُ الْعَزْمِ* категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча лугати иловаланиб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар қажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратишдаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Муаллифлар

Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — х	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ي (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

§ 1. УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б — ب	д — د	з — ز	в — و	ж — ج	й — ی
к — ك	р — ر	х — خ	л — ل	с — س	ш — ش
м — م	т — ت	қ — ق	н — ن	ф — ف	ғ — غ
				ҳ — ه	

Эслатма. Ё ҳарфи ت ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «тāун марбутатун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллāху» сўзи бундан мустасно).

3. «Х» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

§ 2. УНЛИ ТОВУШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Уларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда ا (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,

шифатун — شَفْءٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Қисқатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчаси билан тугайди ва у ا (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ي (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йишлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتُ — қиз,

йитифун — كَيْفٌ — елка, бисиллатун — بَيْلَةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда و (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусерун — بُسْرٌ — хом хурмо, бухтун — بَهْتُ — туҳмат,

гурфятун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (ā). Бу унли ёзувда ا (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,

жидарун — جِنَارٌ — девор, дāрун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (ي). Бу унли ёзувда **ی** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

кариймун — كَرِيمٌ — Карим, жамйилун — جَمِيلٌ — чиройли,
тйнун — تَيْنٌ — анжир, кабйрун — كَبِيرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (و). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нўрун — نُورٌ — нур, гафўрун — غَفُورٌ — кечирувчан,
мактўбун — مَكْتُوبٌ — мактуб, қудўмун — قُدُومٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **ا،ى،و** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «**а**» унлиси **_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اَللهُ — Оллоҳ, ҳа'ула'и — هَؤُلَاءِ — булар,
'ула'ика — اُولَئِكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «**а**» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўса — مُوسَى — Мусо

фатва — فَتْوَى — фатво

мата — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «а» товуши, ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закотун — زَكْوٰتُ — закот, нажотун — نَجْوٰتُ — нажот,

Араб тилидаги «а» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, ҷ, з, ʻ, ҳ, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «а» билан «о» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاھِرُ — ма(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «а» товуши ўзбек тилидаги «о» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابُ — турā(о)бун — тупроқ.

قُرَابُ — гурā(о)бун — қарға.

♦ 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олади, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқинининг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пистки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда ʻ ҳарфи билан ифодаланади:

пашшабун — ذَبَابُ — пашша,

даразатун — دَرَّازَةٌ — дераза,

мазалиун — مَلَّيْذُ — мазали.

«С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра з товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوب — кийим, мйрасун — ميراث — мерос,

тамсийлийатун — تمثيله — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тикилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبر — сиёҳ,

руҳун — روح — руҳ,

миҳбаратун — محبرة — сиёҳдон,

милҳун — ملح — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «х» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арусун — عروس — келинчак,

бай'ун — بَيْع — сотиш,

ша'рун — شَعْر — соч,

шари'ун — شَارِع — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шайроитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «я» товушини ўзбек тилидаги «о», «ў» товушига, «и», «й» товушларини рус тилидаги «ы», «й» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «ў» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида шифодаланади. Масалан:

талибун — طَالِب — студент,

матарун — مَطَر — ёмғир,

шаритун — شَرِيط — кассета,

тинун — طِين — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтилганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини кўчори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат

Ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابط — офицер,

маридун — مريض — касал,

миндадатун — منضدة — стол,

байдун — بيض — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузда ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузда бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيد — ов,

масйрун — مصير — тақдир,

мисбаҳун — مصباح — лампа,

баҳсун — باص — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми ифодари танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тир-қиндан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб би-лан ййтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодайди. Масалан:

захрун — ظَهْر — бел,

қаззун — قَظْ — қўпол,

манзарун — مَنْظَر — манзара,

файзун — فَيْظ — ўлим.

§ 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،

ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ё («та марбута») алоҳида ҳарф шифлида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркиби-данги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодайди.

§ 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳа-рякатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси — (танвин дамма) ҳаракати би-лан: байтун — بَيْت — уй,

гурфатун — غُرْفَة — хона,

масжидун — مَسْجِد — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси __ (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — بَيْت , гурфатин — غُرْفَة .

3. «-ан» қўшимчаси __ (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча ʾ ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — غُرْفَةٌ , мактабатан — مَكْتَبَةٌ .

Агар сўз ʾ дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган ʾ (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — كِتَابًا , байтан — بَيْتًا ; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган ى ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — مُسْتَشْفًى , маʼнан — مَعْنًى .

§ 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. هَمْزَةُ الْقَطْعِ — ҳамзату-лқатʼи).

2. Васлалӣ ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши (هَمْزَةُ الْوَصْلِ — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (ʾ) ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«и», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муал-
лиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу то-
вушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида
маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида
бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан:
'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда « (ҳамза) белгиси ифодалайди
ва у баъзан ўзи, баъзан ا.و.ى ҳарфларидан бирининг ус-
тига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

1. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса,
ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки
ҳамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — اُم — она, 'аламун — اَلْم — оғриқ.

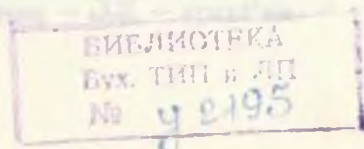
2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза
(илиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра
ҳаракати қўйилади: 'ибтун — اِبْتُ — қўлтиқ, 'инсанун —
اِنْسَان — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «а» унлиси мавжуд бўлса,
ҳамза ва «а» унлисини маддали алиф билдиради. Маса-
лан: 'акала — اَكَل — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ў», «й» унлилари мав-
жуд бўлса, ҳамза белгиси ا (алиф)нинг устига ёки остига
қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида
асосида амалга оширилади:

'иманун — اِيْمَان — имон,

'умину — اُومِن — имон келтираман.

II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоида-сига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ў», энг кучсизи «а», «ә» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ў» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «ә» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سَئِلٌ — сўралмоқ,

су'алун — سَؤَالٌ — савол,

йа'иса — يَئِسَ — афсусланмоқ,

зи'бун — ذَنَبَ — бўри,

са'рун — قَارَ — қасос,

бу'сун — بُؤْسٌ — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ә» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — سَاءَلٌ — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قَرَأَتْ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «ә» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ә» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — مَاخِذٌ — манбалар,

қур'анун — قُرْآن — Қуръон.

III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — ماء — сув,

су'ун — سوء — ёмонлик,

дав'ун — ضوء — нур,

шай'ун — شيء — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, уша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — قَرَأ — ўқимоқ,

қури'а — قُرِئ — ўқилмоқ,

жару'а — جَرُؤ — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — هَيْئَة — ҳайъат, ёзилиши керак هَيَاة ,

мас'алатун — مَسْأَلَة — масала, ёзилиши керак مَسَاَلَة ,

мас'улун — مَسْئُول — масъул, ёзилиши керак مَسْوُول .

§ 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан ا (алиф) ҳарфи ёрдамида (ا) ифодаланади:

аён — ابن — ўғил.
исм — اسم

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

إِسْمٌ — 'исмун,

إِمْرَأَةٌ — 'имра'тун,

إِبْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўтил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنِ — 'ила-бнин — ўтилга,

فِي اسْمٍ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ل** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **اللَّهُ** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لِلَّهِ** эмас, **لِلّٰهِ** элилади.

2. **إِسْم** сўзи **ب** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّمَنِ الرَّحِيمِ эмас, балки **بِسْمِ اللّٰهِ**

3. **إِبْنُ** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ эмас, балки **مُحَمَّدُ اللّٰهِ عَبْدُ**

زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ эмас, балки **زَيْدُ ثَابِتِ بْنِ**

§ 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **ال** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталилади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

الْأَرْضُ – ер, **أَرْضُ** – ой, **الْقَمَرُ** – қамар.

ال – артиклли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «а» га ўзгаради. Масалан:

الْقَمَرُ – 'алқамару, **الْأَرْضُ** – 'ал'арду.

ال – артиклли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبْرِ — ма'а-лҳибри — сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ — фавқа-л'арди — ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ — ила-лкитаби — китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ — фи-лмадрасати — мактабда.

آل — артиккли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, آل — даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مَنْ الْمَرْأَةُ — мани-лмар'ату — аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ — мина-лмадрасати — мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ — ҳуму-лмуфлиҳуна — нажот топувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, آل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади.

Масалан:

اضْرِبِ الْكَلْبَ — 'идриби-л'калба — итни ур.

Артиклидаги I ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоги ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِ الْقَلْبِ = ل + الْقَلْبُ — қалб учун, لَا الْقَلْبِ эмас,

لِ الْحَقِّ = ل + الْحَقُّ — чин ҳақиқат, لَا الْحَقِّ эмас.

§ 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، ن، و، ي

Булар араб тилида «**الْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ**» — 'алҳуруфу-қамариййату» дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن

Булар араб тилида «**الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ**» — 'алҳуруфу-шамсиййату» дейилади.

§ 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШИНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

مَدْرَسَةٌ — **الْمَدْرَسَةُ** — 'алмадрасату — мактаб,

هَرَّةٌ — **الْهَرَّةُ** — 'алҳиррату — мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантириб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) қарикати қўйилади. Масалан:

شَمْسٌ — **الشَّمْسُ** — 'ашшамсу — қуёш,

دَلْوٌ — **الدَّلْوُ** — 'аддалву — челақ.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مذكر** — музаккарун — музаккар — уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مؤنث** — му'аннасун — муаннас — уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталилади.

§ 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُنْفَصِلُ** — 'аддам'иру-лмунфа'силату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُتَّصِلُ** — 'аддам'иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	هُوَ ҳува	هُمَا ҳумā	هُمْ ҳум
	мн	هِيَ ҳийа	هُمَا ҳумā	هُنَّ ҳунна
II	мз	أَنْتَ 'анта	أَنْتُمَا 'антума	أَنْتُمْ 'антум
	мн	أَنْتِ 'анти	أَنْتُمَا 'антума	أَنْتُنَّ 'антунна
I		أَنَا 'ани		نَحْنُ нахну

§ 14. КЎРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига хослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик		
			одам	учун	одамдан бошқа пр.
м.э	هَذَا хазза	هَٰذَان хаззани	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и
м.п	هَٰؤُلَاءِ хаззани	هَٰؤُلَاءِ хаззани	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и	هَٰؤُلَاءِ хд'ула'и

Масалан:

هَٰذَا الْكِتَابُ — бу китоб..., هَٰذَا الْمَجَلَّةُ — бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана уша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик		
			одам	учун	одамдан бошқа пр.
м.э	ذَلِكَ заликка	ذَٰلِكَ залика	أُولَٰئِكَ 'ула'и	أُولَٰئِكَ 'ула'и	تِلْكَ тилка
м.п	تِلْكَ тилка	تِلْكَ тилка	أُولَٰئِكَ 'ула'и	أُولَٰئِكَ 'ула'и	تِلْكَ тилка

Масалан:

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ — ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ — ўша журнал....

Тарихий китобларда ذَٰلِكَ, تِلْكَ — олмошлари تَٰكَ, تَٰك — шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди.

§ 15. АНИҚЛИК — НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида **ال** артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ — маълум одам, الْمَدْرَسَةُ — маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва **ال** артиклисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ — номаълум одам, مَدْرَسَةٌ — номаълум мактаб.

Демак, **ال** қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ — Қуёш, الْقَمَرُ — Ой, الْأَرْضُ — Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ — Муҳаммад, سَلِيمٌ — Салим, نُوحٌ — Нух, هِنْدٌ —

Ҳинд, سَعَادٌ — Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:

أَحْمَدُ – Аҳмад, يَزِيدُ – Язид, يُوسُفُ – Юсуф, زَيْنَبُ –
Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ – Иброҳим, فَاطِمَةُ – Фотима, خَدِيجَةُ –
Хадиджа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:

مِصْرُ – Миср, دِمَشْقُ – Дамашқ, بَغْدَادُ – Бағдод, مَكَّةُ –
Макка, تُونِسُ – Тунис, دَجَلَةُ – Тигр (дарё).

4. Кишилиқ ва кўрсатиш олмошлари:

نَحْنُ – биз, هُمْ – улар (мз), هَذَا – бу (мз), تِلْكَ – ўша.

§ 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга – музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. Ушунда **ا** (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرَّةٌ – хона, الْمَدِينَةُ – шаҳар,
مَكْتَبَةٌ – кутубхона, الْقَرْيَةُ – қишлоқ.

Шунингдек, **ا** – а'у қўшимчаси билан тугаган ҳамда **ي** – а қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар **ي** ҳарфи ўшанг таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади. Масалан:

صَعْرًا – саҳро, ذِكْرِي – хотира, حُبْلِي – оғироеқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ – китоб, بَابٌ – эшик, سَفْتُ – шифт, بَيْتٌ – уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига қараб белгиланади:

1. **ё** — та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ — халифа, قَتَادَةٌ — Қатода,

حَمَزَةٌ — Ҳамза, طَلْحَةٌ — Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمٌّ — она, عَرُوسٌ — келинчак, زَيْنَبٌ — Зайнаб, بِنْتُ — қиз,

سُعَادٌ — Суод, وَدَادٌ — Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ — кўз, يَدٌ — қўл, أُذُنٌ — қулоқ, رَجُلٌ — оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ — Миср, بَصْرَةٌ — Басра,

بَغْدَادٌ — Багдод, طَرَابَلُسٌ — Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

شَمْسٌ — қуёш, سَمُومٌ — шамол тури, نَارٌ — олов, حَرْبٌ — уруш, **ё** — та
қуёш, أَرْضٌ — ер, بَيْتٌ — қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** — та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

قَرَسٌ — от, كَيْدٌ — жигар,

قَوْسٌ — ёй (қурол), مِلْحٌ — туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** — та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас
варианти ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ -- гўдак бола, طِفْلَةٌ -- гўдак қиз,
تَلْمِذٌ -- ўқувчи бола, تَلْمِذَةٌ -- ўқувчи қиз,
طَالِبٌ -- студент йигит, طَالِبَةٌ -- студент қиз,
شَاعِرٌ -- шоир, شَاعِرَةٌ -- шоира,
حَالٌ -- тоға, حَالَةٌ -- хола,
مُهَنْدِسٌ -- эркак инженер, مِهْنَدِسَةٌ -- аёл инженер,
طَبِيبٌ -- эркак врач, طَبِيبَةٌ -- аёл врач.

§ 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина
иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар
ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий
маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига,
орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг
қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبَ -- катаба -- ёзди (мз),
يَكْتُبُ -- йактубу -- ёзади (мз),
كَاتِبٌ -- катибун -- ёзувчи,
مَكْتُوبٌ -- мактубун -- ёзилган нарсa,
كِتَابٌ -- китабатун -- ёзиш,
كِتَابٌ -- китабун -- китоб,
مَكْتَبٌ -- мактабун -- ёзув столи,
مَكْتَبَةٌ -- мактабатун -- кутубхона,
كُتُبٌ -- кутубун -- китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб»дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: يَدٌ — «йд», قَمٌ — «фм»), уч ундошли (масалан: صَبْرٌ — «сбр», طَالِبٌ — «тлб»), тўрт ундошли (масалан: تَرْجَمَةٌ — «тржм», دَخَرَجٌ — «дхрж»), беш ундошли (масалан: سَفَرَجَلٌ — «сфржл», عَنْدَكَيْبٌ — «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характерига боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

سِرٌ — сиррун — сир → «срр»,

مَادَّةٌ — маддатун — модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

قِرَاءَةٌ — қира'атун → «қр'»,

إِيمَانٌ — 'иманун → «'мн»,

مَسْئَلَةٌ — мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида و, ي, ёки улар ўрнида келувчи ا (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

قَوْل — қавлун —> «қвл»,

يَسَار — йасарун —> «йср»,

مَدَار — мадарун —> «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

غَرِيق — гарйқун —> «грқ»,

مُسْلِم — муслимун —> «слм».

Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (أُم — 'уммун —> «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (إِيَاء — 'итя'ун —> «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (وَدَاد — 'идадун —> «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида ҳалмият касб этади. Чунки кўпчилик лугатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

§ 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар 10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: ت، ن، س، ا، و، ء، ل، ي، م.

Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида улар иштирокида гап тузилган — 'الْيَوْمَ تَنَسَاءُ — 'алйавма тансаҳу — «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги ي، و ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳам ноўзак бўлиши мумкин.

Шунингдек ت ҳарфи ې ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: مَحْكُومٌ — маҳкумун сўзидаги биринчи م ноўзак, иккинчи م ўзак ҳарфдир. Шунингдек, مَوْلُودٌ — мавлудун сўзидаги биринчи و ўзак ҳарф, иккинчи و ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: ضابطٌ дабитун сўзида ط, ب, ض ўзак ҳарфлар, ا (алиф) ноўзак ҳарф, مُسْتَشْرِقٌ — мусташриқун сўзида ق, ش ўзак ҳарфлар, م, س, ت ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиш анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

§ 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб ف, ع, ل ҳарфларини олишган. Бунда ف ҳарфи биринчи ўзак ундошни, ع ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, ل ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

Ҳикдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

V Ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг вазнини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масилан, **طالِب** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «касра», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгаришсиз қолади:

فَاعِلٌ > طالِبٌ

Демак, **طالِب** сўзининг вазни **فَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَجْلِسٌ** сўзининг вазни **مَفْعُولٌ**, **مَكْتُوبٌ** сўзининг вазни **مَفْعُولٌ**, **مُتَرْجِمٌ** сўзининг вазни **مُسْتَفْعَالٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланиб кетган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

§ 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади («Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.

2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ — Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ — Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مُهَنْدِسٌ — Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مُهَنْدِسَةٌ — Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرِسٌ — Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرِسَةٌ — Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ — Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ — Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ — Ўша (наrsa) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ — Ўша (наrsa) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боглама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ فَلَاحٌ — Муҳаммад деҳқондир.

§ 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳолирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос қисобланади.

§ 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа ҳолати ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **اَن** — ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

اَيْتَان — иккита уй,

شَارِعَان — иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

اَلشَّارِعَان — **اَلشَّارِعُ**, **اَلْاَيْتَان** — **اَلْاَيْتُ**.

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда бўлганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَتَان — иккита газета,

اَلْمَجَلَّتَان — иккита журнал.

4. **اَو** — ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **•** белгиси

ўрнига **وَ** — ва ни қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرَاوَان — иккита саҳро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **وَ** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخَوَانٍ -> أَخ - икки ака-ука,

أَبَوَانٍ -> أَب - ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدَانٍ -> يَد - иккита қўл,

قَمَانٍ -> قَم - иккита оғиз.

6. йани - يَان - қўшимчаси билан тугаган сўзлардан қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُسْتَشْفِيَانٍ -> مُسْتَشْفَى - иккита шифохона,

مَعْنِيَانٍ -> مَعْنَى - икки маъно.

§ 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик (جَمْعٌ سَالِمٌ - жам'ун салимун).

2. Синиқ кўплик (جَمْعٌ مُكْسَرٌ - жам'ун мукассарун).

§ 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейилади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَن - уна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونَ -> مُهَنْدِس - эркак инженерлар,

فَلَاحُونَ -> فَلَاح - эркак деҳқонлар.

Ал артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

الْفَلَاحُونَ -> الْفَلَاحُ, الْمُهَنْدِسُونَ -> الْمُهَنْدِسُ

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنُونَ -> سَنَ - йиллар.

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -атун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتٌ -> طَالِبَةٌ - студент қизлар,

تَلْمِيذَاتٌ -> تَلْمِيذَةٌ - ўқувчи қизлар.

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَّلْمِيذَاتُ -> التَّلْمِيذَاتُ, الطَّالِبَاتُ -> الطَّالِبَاتُ

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани билдирувчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

اِنْتِقَاضَاتٌ -> اِنْتِقَاضٌ - қўзғолонлар,

مُظَاهَرَاتٌ -> مُظَاهَرَةٌ - намоишлар.

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

اِعْلَانَاتٌ -> اِعْلَانٌ - эълонлар,

امْتِحَانَاتٌ -> امْتِحَانٌ - имтиҳонлар.

§ 25. СИНИҚ КЎПЛИК

Сўзнинг ўзагини ташкил этувчи ундошлар орасидаги унлиларнинг ўзгариши, ноўзак ундошларнинг кириши, умуман, сўз ички таркибининг ўзгариши натижасида ҳосил бўлувчи кўплик синиқ кўплик дейилади. Масалан:

— **أَنَاسٌ** -> **إِنْسَانٌ**, китоблар, — **كُتُبٌ** -> **كِتَابٌ** одамлар.

Синиқ кўплик ҳар бир сўздан ўзига хос вазнда ҳосил бўлади. Бу вазнлар анчагина бўлиб, уларни маълум қоида асосида тартибга солиб бўлмайди. Бирлик сонда бир хил вазнда бўлган сўзнинг кўплиги ҳар хил вазнда бўлиши ёки бирликда ҳар хил вазнда бўлган сўзларнинг кўплиги бир хил вазнда бўлиши мумкин. Араб тилида синиқ кўпликнинг энг кўп учрайдиган вазнлари қуйидагилардир:

1. أَفْعَالٌ	— قَلَمٌ	—> أَقْلَامٌ	— қаламлар,
	— نَهْرٌ	—> أَنْهَارٌ	— дарёлар.
2. فُعُولٌ	— طَيْرٌ	—> طُيُورٌ	— қушлар,
	— قَلْبٌ	—> قُلُوبٌ	— юраклар.
3. فِعَالٌ	— رَجُلٌ	—> رِجَالٌ	— одамлар,
	— جَمَلٌ	—> جِمَالٌ	— туялар.
4. فُعْلٌ	— رَسُولٌ	—> رُسُلٌ	— элчилар,
	— مَدِينَةٌ	—> مَدَنٌ	— шаҳарлар.
5. فُعَالٌ	— طَالِبٌ	—> طُلَّابٌ	— талабалар,
	— كَاتِبٌ	—> كُتَّابٌ	— ёзувчилар.
6. أَفْعَلَةٌ	— مَتَاعٌ	—> أَمْتَعَةٌ	— матоқлар,
	— رَغِيفٌ	—> أَرْغِفَةٌ	— обинонлар.

7. فَعْلٌ	- غُرْفَةٌ	- غُرْفٌ ->	- хоналар,
	خُلْسَةٌ	خُلْسٌ ->	- ганимат пайтлар.
8. فَعَالِلٌ	- جَرِيدَةٌ	- جَرَانْدٌ ->	- газеталар,
	رِسَالَةٌ	رَسَائِلٌ ->	- мактублар.
9. فَوَاعِلٌ	- قَاعِدَةٌ	- قَوَاعِدٌ ->	- қоидалар,
	عَامِلَةٌ	عَوَامِلٌ ->	- омиллар.
10. أَفْعُلٌ	- لِسَانٌ	- أَلْسُنٌ ->	- тиллар,
	بَحْرٌ	أَبْحَرٌ ->	- денгизлар.
11. فُعْلَاءٌ	- خَلِيفَةٌ	- خُلَفَاءٌ ->	- халифалар,
	أَمِيرٌ	أَمْرَاءٌ ->	- амрлар.
12. أَفْعِلَاءٌ	- قَرِيبٌ	- أَقْرَبَاءٌ ->	- қариндошлар,
	وَكِيٌّ	أَوْلِيَاءٌ ->	- авлиёлар.
13. فُعْلَانٌ	- بَلَدٌ	- بُلْدَانٌ ->	- ўлкалар,
	قَضِيبٌ	قُضَبَانٌ ->	- таёқлар.
14. فُعَالِلٌ	- تَرْجَمَةٌ	- تَرَاجِمٌ ->	- таржималар,
	دَسْكَرَةٌ	دَسَاكِرٌ ->	- қишлоқлар.
15. مَفَاعِلٌ	- مَنَظَرٌ	- مَنَاطِرٌ ->	- манзаралар,
	مَجْلِسٌ	مَجَالِسٌ ->	- йиғинлар.
16. فَعَالِلٌ	- سُلْطَانٌ	- سُلَاطِينٌ ->	- подшоқлар.
	عَصْفُورٌ	عَصَافِيرٌ ->	- чумчуқлар.
17. مَفَاعِلٌ	- مِفْتَاحٌ	- مَفَاتِيحٌ ->	- калитлар,
	مِسْكِينٌ	مَسَاكِينٌ ->	- бечоралар.

18. $\text{مَرْضَى} \rightarrow \text{مَرِيضٌ}$ — беморлар,
 $\text{مَوْتِي} \rightarrow \text{مَيِّتٌ}$ — ўликлар.
 19. $\text{مَوَايَا} \rightarrow \text{مَزَيَّةٌ}$ — хусусиятлар,
 $\text{هَدَايَا} \rightarrow \text{هَدِيَّةٌ}$ — совгалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... نَعَالٌ، أَفْعَالٌ، فُعْلٌ، فُعُولٌ، أَفْعُلٌ

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

مَقَاعِلٌ، فَعَالِلٌ، مَقَاعِلٌ، فَعَالِلٌ، فَوَاعِلٌ، فَعَالِلٌ

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

فَعَالَا، فَعَالِي، فَعَلِي

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир.

§ 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаккар ва муаннас жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

сифатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули оғавдан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилмайди.

Ариб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган наслардир:

	Вазнлар				Мисоллар
	мз	мн			
1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	بَارِدٌ -	بَارِدَةٌ	— совуқ,
			حَامِضٌ -	حَامِضَةٌ	нордон.
2	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	كَبِيرٌ -	كَبِيرَةٌ	катта,
			طَوِيلٌ -	طَوِيلَةٌ	узуң.
3	فُعْلٌ	فُعْلَةٌ	صَلْبٌ -	صَلْبَةٌ	қаттиқ,
			مُرٌّ -	مُرَّةٌ	аччиқ.
4	فَعِلٌ	فَعِلَةٌ	تَعِبٌ -	تَعِيبَةٌ	чарчоқ,
			عُشْنٌ -	عُشْنَةٌ	дағал.
5	فُعْلٌ	فُعْلَةٌ	صَغْبٌ -	صَغْبَةٌ	қийин,
			بَخْسٌ -	بَخْسَةٌ	арзон.
6	فَعَلٌ	فَعَلَةٌ	حَسَنٌ -	حَسَنَةٌ	яхши,
7	فُعِيلٌ	فُعِيلَةٌ	جَيِّدٌ -	جَيِّدَةٌ	яхши.
			لَيِّنٌ -	لَيِّنَةٌ	юмшоқ.
8	فُعُولٌ	فُعُولَةٌ	جَسُورٌ -	جَسُورَةٌ	жасур,
			رَأُوفٌ -	رَأُوفَةٌ	раҳмдил.
9	أَفْعَلٌ	أَفْعَلَةٌ	أَبْيَضٌ -	أَبْيَضَةٌ	оқ,
			أَعْرَجٌ -	أَعْرَجَةٌ	оёқсиз.
10	فُعْلَانٌ	فُعْلَانِي	طَمَانٌ -	طَمَانِي	чанқоқ,
			عَطْشَانٌ -	عَطْشَانِي	ташна.

Жадвалдан кўриниб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат музаккар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **أَفْعَالٌ**) вазни танвин қўшимчасини қабул қилмайди. Бу вазндаги сифатлар асосан рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

أَخْضَرٌ — зангор,

أَحْمَرٌ — қизил,

أَهْدَبٌ — узун киприкли,

أَشْهَلٌ — кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

§ 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хусусиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.

2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дейилади.

§ 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини билдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиб сонлардан, аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлардан, кўрсатиш олмошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин келади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй,

مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ — чиройли шаҳар,

بَابٌ قَدِيمٌ — эски эшик,

يَدٌ طَوِيلَةٌ — узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

بَيْتَانِ جَدِيدَيْنِ — иккита янги уй — **بَابَانِ قَدِيمَيْنِ** иккита эски эшик,

الطَّلَابُ الْمُجْتَهِدُونَ — тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишиқда, яъни аниқланмиш қайси келишиқда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишиқда бўлади. Масалан, **دَرْسٌ كَبِيرٌ** — осон дарс, **مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ** — катта шаҳар.

Ислатма. Араб тилидаги келишиқлар масаласига келинмишроқ муфассал тўхталинади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишиқдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

تَلْمِيزٌ مَّالِلٌ — (номаълум) ақлли ўқувчи,

طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ — (номаълум) кичкина қизча,

التَّلْمِيزُ الْمَالِلُ — (маълум) ақлли ўқувчи,

الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَا — (маълум) кичкина қизча.

Табиятан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ аниқланмишдан сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда турганини шарт. Масалан:

مِصْرُ الْقَدِيمَةِ — Қадимги Миср, مَكَّةُ الْمَكْرَمَةُ — табаррук
Макка, سَمَرَقَنْدُ الْجَمِيلَةِ — гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الْكِتَابَان — бу икки китоб..., هَذَا الشَّارِعُ — бу кўча...,
أُولَئِكَ الْمَسِيرَةُ — ўша машина..., أُولَئِكَ الْمُسْلِمُونَ — ўша
ўқитувчилар....

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослашишига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса, булар аниқловчи — аниқланмиш муносабатидан чиқиб, от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ — қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ — атиргул қизилдир,

مِصْرُ الْجَدِيدَةِ — янги Миср, مِصْرُ جَدِيدَةٍ — Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс ҳолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التِّلْمِذُ نَشِيطٌ — Бу ўқувчи бола гайратлидир.

هَذَا تِلْمِذٌ — Бу ўқувчидир.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ أَذْكِيَاءُ — Ўша болалар зийракдирлар.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ — Ўшалар болалардир.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ أَذْكِيَاءُ — Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашувнинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни (шакли) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда бўлади. Масалан:

فَلَاخٌ عَقْلًا — ақлли деҳқон → فَلَاخُونَ عَقْلًا — ақлли деҳқонлар,

مُدرِّساتٌ مُجتهداتٌ — тиришқоқ муаллима → مُدرِّساتٌ مُجتهداتٌ — тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни (шакли) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг муайянкар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи бирлик сонда муаннасда келади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй → بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ — янги уйлар,

غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ — катта хона → غُرَفٌ كَبِيرَةٌ — катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодаланганидан ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

هَذَا الدَّهْقَانُ — бу деҳқон... → أُولَئِكَ الدَّهْقَانُونَ — ўша деҳқонлар,

هَذِهِ الطَّبِيبَةُ — бу врач аёл... → هَؤُلَاءِ الطَّبِيبَاتُ — бу врач аёллар,

هَذَا الْبَابُ — бу эшик... → هَذِهِ الْأَبْوَابُ — бу эшиклар,

هَذِهِ الْمَدِينَةُ — бу шаҳар... → هَذِهِ الْمَدَنُ — бу шаҳарлар...

4. Манкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам қўлланилади. Масалан:

الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ — Уй каттадир → الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ —

уйлар каттадир.

هَذَا الْقَلَمُ — У қаламдир → تِلْكَ الْقَلَامُ — у қаламлардир.

§ 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материалини, келиб чиқдан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига ^ي -ийун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

^{عُشْب} — ёғоч → мз. ^{خَشَبِي}, мн. ^{خَشَبِيَّة} — ёғочдан ишланган ^{الْبَيْتُ الْعَشَبِي} — ёғочдан ишланган уй, ^{مِلْعَقَةُ خَشَبِيَّة} — ёғоч қошиқ.

^{ذَهَب} — олтин → мз. ^{ذَهَبِي}, мн. ^{ذَهَبِيَّة} — олтиндан ясалган, ^{إِبْرِيْقُ ذَهَبِي} — олтин кўза, ^{سَاعَةٌ ذَهَبِيَّة} — олтин соат.

! ёки ^ي ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида ^ي — қўшимчасидан олдин ! ёки ^ي ҳарфлари ^و га айланади. Маслан:

^{دُنْيَا} — дунё → ^{دُنْيَوِي}, ^{دُنْيَوِيَّة} — дунёвий,

^{أَسِيَا} — Осиё → ^{أَسِيَوِيَّة} — осиели, осиеча,

^{فَرَنْسَا} — Франция — ^{فَرَنْسِي}, ^{فَرَنْسِيَّة} — француз, французча.

Иу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ
шаклда ҳам ҳосил бўлади:

دُنْيَاوِيَّةٌ , دُنْيَاوِيٌّ -> دُنْيَا

آسِيَاوِيَّةٌ , آسِيَاوِيٌّ -> آسِيَا

Айрим сўзлардан эса, олдинги | (алиф) тушиб қолиб,

қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

قَرْشِيَّةٌ , قَرْشِيٌّ -> قَرْشَا

أُورُوبِيَّةٌ , أُورُوبِيٌّ -> أُورُوبَا - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат
ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

خُرَافِيَّةٌ , خُرَافِيٌّ -> خُرَافَت - хурофот

جُمْهُورِيَّةٌ , جُمْهُورِيٌّ -> جُمْهُورِيَا - жумҳурият

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида,
қўшимч вазни ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

مَدَنِيَّةٌ , مَدَنِيٌّ -> مَدَنِيَا - шаҳарли, мадинали,

فَرَضِيَّةٌ , فَرَضِيٌّ -> فَرَضِيَا - фарзга тегишли.

Икки ўзак ундошдан иборат айрим отлардан нисбий
сифат ҳосил қилинганида, у ҳарфи орттирилади.
Масалан:

شَقَوِيَّةٌ , شَقَوِيٌّ -> شَقَا - оғзаки,

سَنَوِيَّةٌ , سَنَوِيٌّ -> سَنَّا - йиллик,

يَدَوِيَّةٌ , يَدَوِيٌّ -> يَدَا - қўлда ишланган.

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил
бўлади. Масалан:

رُوحِيَّةٌ , رُوحِيٌّ -> رُوح - руҳий, спиртли,

رُوحَانِيَّةٌ , رُوحَانِيٌّ -> رُوح - руҳоний.

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَة — кўпл. دَوْلَى → دَوْلِيّ, دَوْلِيّ — давлатлараро

صَحْفَة — кўпл. صُفُفٌ → صُفُفِيّ, صُفُفِيّ — журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

بَلَدٌ عَرَبِيّ — араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيّ — мусулмон ўлка,

أَمْرٌ دُنْيَوِيّ — дунёвий иш, إِنْسَانٌ فَارِسِيّ — форс тили,

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيّ — мисрлик киши, مِصْرِيّ — мисрлик аёл,

إفْرِيقِيّ — африкалик, إفْرِيقِيّ — африкалик аёл.

§ 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гапдаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	— -ун	— -у
2	Қаратқич келишиги	— -ин	— -и
3	Тушум келишиги мж.	— -ан	— -а
	Тушум келишиги мн.	— -ан	— -а

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишикләр	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجْلَدٌ	الْكِتَابُ	الْمَجْلَدُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجْلَدٍ	الْكِتَابِ	الْمَجْلَدِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجْلَدًا	الْكِتَابَ	الْمَجْلَدَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч келишликли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда келганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва синиқ кўпликдаги сўзлардир. مَدِينَةٌ , مَعْبَدٌ , كَلْبَةٌ , دَفْتَرٌ , (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги أَجْنَحَةٌ) , (قَلَمٌ) (бирлиги أَقْلَامٌ) , (قَلْبٌ) (бирлиги قُلُوبٌ) (бирлиги جَنَاحٌ) каби сўзлар шулар жумласидандир.

§ 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишиқда қуйидагича турланади:

№	Келишикләр	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجْلَدَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجْلَدَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجْلَدَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجْلَدَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجْلَدَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجْلَدَيْنِ

Жадвалдан кўриниб турганидек, иккилик сондаги сўзнинг қаратқич ва тушум келишиқлари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишиқ қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликдаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخُونَ	الْفَلَاخُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخِينَ	الْفَلَاخِينَ
3	Тушум келишиги	فَلَاخِيْنَ	الْفَلَاخِيْنَ

Муаннас тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турлиниши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخَاتُ	الْفَلَاخَاتُ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ

Жадваллардан кўриниб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликдаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	هَٰؤُلَاءِ	هَٰؤُلَاءِ	ذَٰلِكَ	تَٰئِكَ
2	Қаратқич келишиги	هَٰؤُلَاءِ	هَٰؤُلَاءِ	ذَٰلِكَ	تَٰئِكَ
3	Тушум келишиги	هَٰؤُلَاءِ	هَٰؤُلَاءِ	ذَٰلِكَ	تَٰئِكَ

Гапнинг эгаси, от кесими гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

§ 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишликли сўзлар дейилади. Икки келишликли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. ال артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرُ — Миср, إِسْمَاعِيلُ — Исмоил,

فَاتِمَةُ — Фотима, يُونُسُ — Юсуф.

2. ال артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган бирлик сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرَاءُ — саҳро, جَوْعَانُ — очиққан,

أَبْيَضُ — оқ(мз), أَكْبَرُ — энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدُ (бирл. جَرِيدَةٌ) — газеталар,

قَوَاعِدُ (бирл. قَاعِدَةٌ) — қоидалар,

أَمْرَاءُ (бирл. أَمِيرٌ) — амирлар.

1. **فِي** — да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина берилади). **فِي الْمَعْهَدِ** — институтда.

2. **إِلَى الْمَسَاءِ** — оқшомгача. — га, ...гача. **إِلَى**

3. **مِنَ الصُّبْحِ** — тонгдан. — дан. **مِنَ**

4. **عَلَى الطَّائِلَةِ** — стол устида. — да, устида, устига. **عَلَى**

5. **عَنِ الدَّرْسِ** — дарс ҳақида. — ҳақида. **عَنِ**

6. **بِالْقَلَمِ** — қалам воситасида. — билан, воситасида. **بِ**

7. **لَدَى الْأَسْتَاذِ** — домла ҳузурида. — да, қошида, ҳузурида. **لَدَى**

8. **مَعَ الصَّدِيقِ** — дўст билан бирга. — билан бирга. **مَعَ**

9. **لِلطَّالِبِ** — студентда бор. — нинг, ...да бор. **لِ**

10. **كَالشَّمْسِ** — қуёш каби. — дек, каби. **كَ**

11. **حَتَّى الصَّبَاحِ** — тонггача. — гача. **حَتَّى**

12. **مُنْذُ سَنَتَيْنِ** — икки йилдан буён. — дан буён. **مُنْذُ**

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлик хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. **دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ** — мактаб ичида. — ичида, ичига. **دَاخِلَ**

2. **خَارِجَ الْبَيْتِ** — уй ташқарисида. — ташқарида, ташқарига. **خَارِجَ**

3. عَبْرَ — орқали. عَبْرَ الْهَوَاءِ — ҳаво орқали.
4. خَلَالَ — давомида. خَلَالَ الْعُطْلَةِ — каникул давомида.
5. بَيْنَ — орасида. بَيْنَ التَّلْمِيزَيْنِ — икки ўқувчи орасида.
6. قُرْبَ — яқинида. قُرْبَ النَّافِذَةِ — дераза яқинида.
7. أَمَامَ — олдида. أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ — ота-она олдида.
8. إِزَاءَ — қаршисида. إِزَاءَ النَّافُورَةِ — фонтан қаршисида.
9. وَرَاءَ — орқасида, орқасига. وَرَاءَ الْجِدَارِ — девор орқасида.
10. فَوْقَ — устида, устига. فَوْقَ الْمَاءِ — сув устида.
11. تَحْتَ — остида, остига. تَحْتَ الشَّجَرَةِ — дарахт остида.
12. خَلْفَ — орқасида, орқасига. خَلْفَ فَاطِمَةَ — Фатиманинг орқасида.
13. عِنْدَ — ...да, ҳузурида. عِنْدَ الْمُدِيرِ — бошлиқ ҳузурида.
14. حَوْلَ — атрофида, ҳақида. حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ — масала ҳақида.
15. حَوْلَى — қарийб, тахминан. حَوْلَى مِثْرَ — тахминан бир метр.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлогларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ — олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоглар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлогларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ — ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ — ...ни деб, йўлида.
3. خِلَافًا لِّ — ...га қарамай.
4. خُرُفًا مِنْ — ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ — ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ — ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ — ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ — ёнида, яқинида.
10. بِالرُّغْمِ مِنْ — ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ — ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى — сабабли.
13. نَظَرًا إِلَى — сабабли.
14. عَوَضًا عَنْ — ...нинг бадалига.
15. عَوَضًا لِّ — ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً لِّ — натижасида.
17. بِوَسِيطَةٍ — воситасида.

Юқоридагилардан **ب**, **ل**, **ك** предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّيشَةِ — перо билан, **بِالسَّيْفِ** — қиличдек.

ل предлоги **ال** артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлани ҳамза (İ) ёзувда тушиб қолади. Масалан:

لِلْعَكْمِ - ل + الْعَكْمُ — ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

§ 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚАОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида إِضَافَةٌ — 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш مَضَافٌ — мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса مَضَافٌ إِلَيْهِ — мудафун 'илайҳи — музоф илайҳи деб юритилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф ل ар-тиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبُ – ота, حَمٌ – қайната, أُخٌ – ини,

هَنْ – нарса, ذُو – соҳиб(и), эга(си).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

Эслатма. Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий қоида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги отдан иборат бўлса, сўз охиридаги ن ёки ن кўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Беш келишик	كُتَابُ الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاكُمُ الْقُرْئَةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاكُمُ الْقُرْئَةُ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاكُمُ الْقُرْئَةُ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги отдан иборат бўлса, келишикларда умумий қоида бўйича турланади:

طَلَبَاتُ الْكَلْبَةِ — факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّلْمِيذِ — ўқувчининг ручкалари.

Байъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни ال артиклини қабул қилмаган и қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدَرِّسِ الْمَدْرَسَةِ

— мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

— тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Ҳоқо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзига праша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:

لِبَاسُ الْقَلَّاحِ الْجَدِيدُ — деҳқонинг янги кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ الْوَاسِعَةِ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لِبَاسُ الْقَلَّاحِ هَذَا — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ تِلْكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لِبَاسُ هَذَا الْقَلَّاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْقَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

دَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمُجْتَهِدِ الْجَدِيدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مِحْفَظَةُ التَّلْمِيذَاتِ الْعَاقِلَاتِ هَذِهِ

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **ب، فې، ل** каби предлоғлар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантириб юборилади. Масалан:

رِئَاسَةُ مَجْلِسِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ الْأَعْلَى —

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас — رِئَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа — كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمُقَدَّسُ — Ислом динининг муқаддас китоби

Изофа эмас — الْكِتَابُ الْمُقَدَّسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ — Ислом динининг муқаддас китоби.

§ 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганимиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегishли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْفَةُ الطَّالِبِ — талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ — институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ — шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материалини билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ — ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ — олтин соат,

رِيشَةُ قَوْلَادٍ — пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи — изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ — Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابُلُسَ — Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ — «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمُصَوِّرِ — «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** — барча, **عِدَّةٌ** — бир неча, **شَتَّى** — барча, **بَعْضٌ** — айрим, **كُلُّ** — ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ — баъзи китоблар,

شَتَّى الْمَبَادِينِ — барча соҳалар,

عِدَّةٌ أَقْسَامٍ — — бир неча қисмлар,

كُلُّ الطَّلَابِ — барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلُّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ — барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ — ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шаклланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شُرْبُ الْمَاءِ — сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعِلَاقَةِ — алоқани ривожлантириш,

مُفَسِّرُ الْقُرْآنِ — Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشَّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشَّتَاءِ وَ الصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الرَّجُلِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўриниб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишишда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رَجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رَجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	رَجُلًا طَوِيلَ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رَجَالًا طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	• Бош келишик	شَاةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَاةَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	شَاةَاتٌ طَوِيلَاتٌ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَاةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَاةَيْنِ طَوِيلَي الْقَامَةِ	شَاةَاتٌ طَوِيلَاتٌ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَاةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَاةَيْنِ طَوِيلَي الْقَامَةِ	شَاةَاتٌ طَوِيلَاتٌ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ → رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ
 الشَّابَّةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ → شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

§ 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейилади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юк-ламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُم	هُم
	мн	هِيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كِ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	أَنَا			نَحْنُ	نَا

§ 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилиувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадор (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتٌ —> بَيْتُهُ — унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبٌ —> شَعْبُكَ — сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда»га ўзгариб кетади. Масалан:

غُرْفَةٌ —> غُرْفَتُهَا — унинг (мн) хонаси,

كَلْبَةٌ —> كَلْبَتُنَا — бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَى —> مُسْتَشْفَاكُم — сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرِي —> ذِكْرَاهَا — унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُهُ —> كِتَابُ مُحَمَّدٍ

دَفْتَرُهَا —> دَفْتَرُ فَاطِمَةَ

Демак от музоф сифатида ҳар уч келишикда келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. بَيْتَكَ — сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. فِي بَيْتِكَ — сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. بَيْتَكَ — сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

$\text{هُ} \rightarrow \text{هُمَا}$
 $\text{هُمَا} \rightarrow \text{هُمَا}$
 $\text{هُمْ} \rightarrow \text{هُمْ}$
 $\text{هُنَّ} \rightarrow \text{هُنَّ}$

Масалан:

$\text{بَيْتَهُ} \rightarrow \text{فِي بَيْتِهِ}$
 $\text{بَيْتُهُمَا} \rightarrow \text{فِي بَيْتَيْهِمَا}$
 $\text{بَيْتُهُمْ} \rightarrow \text{فِي بَيْتِهِمْ}$
 $\text{بَيْتُهُنَّ} \rightarrow \text{فِي بَيْتِهِنَّ}$

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. غُرَّتِي — менинг хонам,

Қар. к. فِي غُرَّتِي — менинг хонамда,

Туш. к. غُرَّتِي — менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

унинг (мз) уйи — بَيْتُهُ ,

унинг (мз) янги уйи — بَيْتُهُ الْجَدِيدُ ,

унинг (мз) бу уйи — بَيْتُهُ هَذَا .

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликда бўлса, олмош изофа қондаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. غُرَقَتَانِ → غُرَقَتَاهُ — унинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. فِي غُرَقَتَيْهِ → فِي غُرَقَتَيْنِ — унинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. رَأَيْتُ غُرَقَتَيْهِ → رَأَيْتُ غُرَقَتَيْنِ — унинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. مُعَلِّمَانِ → مُعَلِّمَاهَا — унинг (мн) икки домласи

Қар. к. مِنْ مُعَلِّمَيْنِ → مِنْ مُعَلِّمَيْهَا — унинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْنِ → رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا — унинг (мн) икки домласини кўрдим.

І шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликдаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. كِتَابَانِ → كِتَابَايَ — иккита китобим,

Қар. к. فِي كِتَابَيْنِ → فِي كِتَابَايَ — иккита китобимда,

Туш. к. رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ → رَأَيْتُ كِتَابَايَ — иккита китобимни кўрдим.

§ 39. غَيْرُ СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

غَيْرُ сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, غَيْرُ сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرُ الطَّالِبِ — студентдан бошқа,

غَيْرُ هَذِهِ الْمَجْلَةِ — бу журналдан бошқа.

سُوزِ غَيْرِ бұзи уюшиқ бұлақларда ғам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ғам иштирок этадилар. Масалан:

مَحْمُودٌ وَمُحَمَّدٌ وَغَيْرُهُمَا — Махмуд, Мұхаммад ва бошқалар,

مِنْ مَحْمُودٍ وَمُحَمَّدٍ وَغَيْرِهِمَا — Махмуд, Мұхаммад ва бошқалардан,

رَأَيْتُ مَحْمُودًا وَمُحَمَّدًا وَغَيْرَهُمَا — Махмуд, Мұхаммад бошқаларни кўрдим.

سُوزِ غَيْرِ сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ — чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ — хунук,

مَالِعٌ — шўр,

غَيْرُ مَالِعٍ — шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда سُوزِ غَيْرِ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

بَيْتٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уй,

فِي بَيْتٍ غَيْرٍ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйда,

رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرَ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

بَلَدٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган қишлоқ.

فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқда.

رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. $\text{الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ}$ — узоқ бўлмаган икки қишлоқ.

Қар. к. $\text{فِي الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ}$ — узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш. к. $\text{رَأَيْتُ الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ}$ — узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари غَيْرِ сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

§40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиклари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилик олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

$\text{عِنْدَهُمْ} = \text{عِنْدَ} + \text{هُمْ}$ — уларда (мз),

$\text{مِنْكُمْ} = \text{مِنْ} + \text{كُمْ}$ — сизлардан (мз)

$\text{عَنْهُمْ} = \text{عَنْ} + \text{هُمْ}$ — улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлса-да, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. إِلَى , عَلَى билан тугаган предлогларга (إِلَى , عَلَى ва ҳ.о.) олмошлар қўшилганида, мазкур қисм «-ай» га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ – сизларга (мз)

عَلَيْهِمْ = عَلَى + هُمْ – уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا – бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + ي – менда,

مَعِي = مَعَ + ي – мен билан бирга,

فُرْبِي = فُرْبَ + ي – ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي _ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنِّي = مِنْ + ي – мендан,

عَنِّي = عَنْ + ي – мен ҳақимда.

4. فِى предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, ى ҳарфи ташдидланади. Масалан:

فِي = فِي + ي

5. لِ предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لَ + كُمْ – сизларга (мз),

لَنَا = لَ + نَا – бизга,

لَهُ = لَ + هُ – унга (мз).

Эслатма. لِ предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِي = لَ + ي ёки لِي – менда.

6. **ی _** (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур **ی** ҳарфи иккиланади. Масалан:

إِلَى = إِلَى + ی – менга,

عَلَى = عَلَى + ی – менга, менда,

لَدَى = لَدَى + ی – менда.

7. **لَ (مَذْ) مِنْذُ, حَتَّى** предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

§ 41. СЎРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. « Ҳа » ёки « йўқ » сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган **هَلْ** ёки **أَلَمْ** юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ – Сен (мз) студентмисан?

أَمْ هِيَ فَلَانَةٌ؟ – у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدَرِّسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدَرِّسٌ – У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدَرِّسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясаладиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: **مَا** ёки **مَاذَا** - нима, **مَنْ** - ким, **كَيْفَ** - қандай, қандай қилиб, **أَيْنَ** - қаерда, **مَتَى** - қачон, **أَيُّ (أَيِّ)** - қайси, **كَمْ** - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган: **لِمَاذَا** ёки **لِمَ** - нимага, **مِنْ + مَا** - кимдан, **مِنْ + مَنْ** - нима учун, нима сабабли, **مِمَّنْ = مِنْ + مَنْ** - кимдан, **مِنْ + إِلَى** - нимадан, **إِلَى** - қаерга, **مِنْ** - қаердан, **إِلَى** - қачонгача, **بِكَمْ** - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ — Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التُّفَاحَةُ؟ — Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ — Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида **أَيُّ** ва **كَمْ** олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. **أَيُّ** олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз — **أَيُّ**, мн — **أَيُّ**. Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда **أَيُّ** сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ — қайси китоб?

أَيُّ جَرِيدَةٍ؟ — қайси газета?

مِنْ أَيِّ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ — Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинс-
да мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ — қайси тил?

2. كَمْ олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда
тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمْ طَالِبًا هُنَا? — Бу ерда қанча студент бор?

كَمْ مَجْلَدًا فِي الْمَكْتَبَةِ? — Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан كَمْ олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич
келишигида келтириши мумкин (гоҳи مِّن предлоги билан).

Бунда كَمْ олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар»
маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمْ طِفْلًا فِي الدَّارِ? — Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ... — Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ
предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги
сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай
сўроқ гап هَل ёки أ юкласи билан бошланади ва таклиф
қилинаётган предмет (фикр) ўртасига أ ёки هَل юкласи
қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْتِسٌ؟ — Сиз (мз) врачмисиз ёки инженерми-
сиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ? — У (мн) мактабдами ёки
кутубхонадами?

§ 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ**.

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилиқ олмоши қўйилади ҳамда шу кишилиқ олмоши ажратиш олмоши деб юритилади:

هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ. Масалан:

هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ — Ислом дини дегани мана шу.

§ 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган отдан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ — Студент факультетдадир.

الْفَلَاةُ فِي الْحَقْلِ — Деҳқон (мн) далададир.

الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

عَلَى الطَّائِلَةِ كِتَابٌ — Стол устида китоб бор.

فِي الْمَدِينَةِ حَدِيْقَةٌ — Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эғалик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

الْقَلَمُ لِلطَّالِبِ — Қалам студентникидир.

لِلطَّالِبِ قَلَمٌ — Студентда қалам бор.

§ 44. كَانَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

كان феълининг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَا	كَانُوا
II	мз	كَنتَ	كَنتَما	كَنتُمْ
	мн	كَنتَ	كَنتَما	كَنتُمْ
I		كَنتَ		كَنتَ

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

أَمْسِ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ — Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчи бўлган эдик.

§ 45. لَيْسَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

لَيْسَ феъли гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسُوا
II	мз	لَسْتُ	لَسْتَا	لَسْتُمْ
	мн	لَسْتِ	لَسْتُمَا	لَسْتُمْ
I		لَسْتُ		لَسْتُ

لَيْسَ феъли икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَى الطَّائِلَةِ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتِ الْمَجَلَّةُ عَلَى الطَّائِلَةِ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

и) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда
новиниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا — Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذًا — Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда
предлоғи билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ — Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِفَاعِلٍ — Гофил эмасман.

§ 46. ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми
араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутати, чун-
ки жуда кўп бошқа туркум сўzlари ҳам асосан феъл
ўзгаришлари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва
тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчили-
гини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгарти-
риш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноў-
лак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила
шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, таби-
ийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила
шакллари боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ун-
дошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феъллар-
нинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқ-
лаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак
ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** —

фи'луи суласиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли
феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** —
фи'луи руба'иййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّنْعِيلِ** — бабу-ттаф'или — таф'ил боби, **بَابُ الْإِفْتِعَالِ** — бабу-л'ифти'али — ифтиол боби ва ҳ.к.з. Замоनावий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва ҳ.к.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив — феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замоनावий лугатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

كَتَبَ — асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

§ 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

§ 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعَلَ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** — кетмоқ, **دَخَلَ** — кирмоқ, **خَرَجَ** — чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلَ** ва **فَعُلَ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

حَسَن — ичмоқ, عَلِمَ — билмоқ, نَظَّات — покиза бўлмоқ, حَسَن — янни бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони فَعِلَ қолипига бўлиб, فَعِلَ ва فَعِلَ шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтим-сиз феъллар бўлиши мумкин. فَعِلَ шаклидаги феъллар ҳама фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعِلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
II	мз	فَعِلْتَ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
I		فَعِلْتُ		فَعِلْتُ

Масалан: كَتَبَ — У (мз) ёзди, خَرَجُوا — Улар (мз) чиқ-дилар, شَرَبْتُمْ — Сизлар (мз) ичдингизлар, نَظَّنَّا — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдига مَا қўйилмасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

مَا كَتَبْتَ — у (мн) ёзмади, مَا خَرَجْنَا — улар (мн) чиқиш-мади, مَا شَرَبْنَا — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклидаги феъллардан فَعِلَ вазнида ҳосил бўлади. Маса-лан:

ضَرَبَ — урмоқ —> ضَرِبَ — урилмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ —> شَرِبَ — ичилмоқ.

Мажҳул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълнинг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажҳул нисбат феълининг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажҳул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: سَأَلَ — сўрамоқ, فَسَأَلْتُ — мен сўрадим, шунинг мажҳул нисбати سَأَلْتُ — «мен сўрадим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, غَضِبَ — газабланмоқ, فَغَضِبْتُ — мен газабландим, غَضِبْتُ — эса «мен газаб остида қолдим», «мендан газабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажҳул нисбатларида) لَفَعْتُ ёки لَفَعْتُ юкламаси келиши мумкин ва у ишҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

لَفَعْتُ — сўраганман, сўраган эдим,

لَفَعْتُ — у (мз) чиққан, чиққан эди.

§ 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَّ —> حَبَّ — севмоқ, تَلَّلَ —> تَلَّلَ — озаймоқ,

مَسَّ —> مَسَّ — тегиб кетмоқ, دَبَّ —> دَبَّ — судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتَ	فَعَلْتَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْتُ

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسَّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
II	мз	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمَا	مَسَّتُمْ
	мн	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ
I		مَسَّتُ		مَسَّتُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича туслана-

ди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعُلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا	مُسَّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	فَعَلْتَ	فَعَلْتَا	فَعَلْتُمْ	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
II	мз	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ	مَسَّتْ	مَسَّتُمَا	مَسَّتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	مَسَّتْ	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْتُ	مَسَّتُ		مَسَّتُ

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим мисолларда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай ундошлар билан улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли билан бугинини ташкил этса содир бўлади. Масалан:

فَعَلْتُ —> فَعَلْتُ , فَعَلْتُ —> فَعَلْتُ ва ҳ.к.

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса ва у бўгинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: $\text{فَلَلَنْ} \rightarrow \text{فَلَلَنْ}$.

II. Ҳамзали феъллар. Ўзак таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

أَسَفَ — афсусланмоқ, أَمَرَ — буюрмоқ,

أَمَل — умид қилмоқ, أَكَلَ — емоқ,

أَسَرَ — асир қилмоқ, أَذِنَ — рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَر	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْت	أَمَرْتَا	أَمَرْتُمْ
II	мз	أَمَرْت	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْت	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
I		أَمَرْتُمْ		أَمَرْتُمْ

Мажҳул нисбатда ҳам фонетик ўзгариш содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

قَادَ — қамраб олмоқ, سَأَلَ — сўрамоқ, قَارَ — қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاكُ	سَاكَا	سَاكُو
	мн	سَاكُتْ	سَاكَا	سَاكُنْ
II	мз	سَاكُتْ	سَاكُنَا	سَاكُنُمْ
	мн	سَاكُتْ	سَاكُنَا	سَاكُنْ
I		سَاكُتْ		سَاكَا

Бундай феълларнинг мажхул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سُكِلْ	سُكِلَا	سُكِلُو
	мн	سُكِلْتُ	سُكِلْنَا	سُكِلْنَا
II	мз	سُكِلْتُ	سُكِلْنَا	سُكِلْنَا
	мн	سُكِلْتُ	سُكِلْنَا	سُكِلْنَا
I		سُكِلْتُ		سُكِلْنَا

3. Учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъллар.

Масалан: قَرَأَ – ўқимоқ,

جَآ – яширинмоқ,

بَطَلُو – секинламоқ,

جَرَّوْ – журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қоидалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَّوْ	جَرَّوْ	جَرَّوْ
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْنَا	قَرَأْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا
II	мз	قَرَأْتُ	قَرَأْنَا	قَرَأْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْنَا	قَرَأْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا	جَرَّوْنَا
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا	جَرَّوْنَا		جَرَّوْنَا

Мажҳул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَرِي	فَرَا	فَرُوا	جَرِي	جَرَا	جَرُوا
	мн	فَرَيْتَ	فَرَيْتَا	فَرَيْنَ	جَرَيْتَ	جَرَيْتَا	جَرَيْنَ
II	мз	فَرَيْتَ	فَرَيْتُمَا	فَرَيْتُمْ	جَرَيْتَ	جَرَيْتُمَا	جَرَيْتُمْ
	мн	فَرَيْتَ	فَرَيْتُمَا	فَرَيْتُنْ	جَرَيْتَ	جَرَيْتُمَا	جَرَيْتُنْ
I		فَرَيْتَ		فَرَيْتَا	جَرَيْتَ		جَرَيْتَا

III. Заиф феъллар. Ўзак таркибида و – «в» ёки ى – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейилади. Ўзак таркибида учровчи و – «в», ى – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган ا – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. حُرُونُ عَلِيٍّ – ҳуруфу ‘иллатин) дейилади. Бу феъллар و ёки ى ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боглиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

و – «в» ёки ى – «й» ундошининг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. مَعَالٍ – миъ’алун). Булар ўзагининг биринчи ундоши و – «в» ёки ى – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

وَصَلَ – етиб келмоқ,

يَقَطُّ – ҳушёр турмоқ,

يَتَمُّ – етим бўлмоқ,

يَسِرُّ – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажҳул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши **و** — «ёки **ی** — «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш утгарилари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган **و** ёки **ی** ҳарфи «-аян-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмаларини «а» га айланади ва **ا** (алиф) билан ёзилади. Масалан:

قَالَ —> قَالُوا — айтмоқ,

سَارَ —> سَارُوا — бормоқ, кезмоқ,

خَالَ —> خَالُوا — қўрқмоқ.

Агар учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилса, яъни у тугуни билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

قُلْتُ —> قُلْتُمْ

خَفْتُ —> خَفْتُمْ

سِرْتُ —> سِرْتُمْ

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мэ	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	ми	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالْنَ	سَارَتْ	سَارَتَا	سَارْنَ
II	мэ	قُلْتُ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	سِرْتُ	سِرْتُمَا	سِرْتُمْ
	ми	قُلْتَ	قُلْتُمَا	قُلْتِن	سِرت	سِرْتُمَا	سِرْتِن
I		قُلْتُ		قُلْنَا	سِرْتُ		سِرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قِيلَ —> قَوْلٌ — айтилмоқ, дейилмоқ,

سِيرَ —> سَيْرٌ — юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خِيفَ	خِيفَا	خِيفُوا
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلْنِ	خِيفَتْ	خِيفَتَا	خِيفْنِ
II	мз	نَلَتْ	نَلَتَا	نَلْتُمْ	خَلَتْ	خَلَتَا	خَلْتُمْ
	мн	نَلَتْ	نَلَتَا	نَلْتُنْ	خَلَتْ	خَلَتَا	خَلْتُنْ
I		نَلْتُ		نَلْنَا	خَلْتُ		خَلْنَا

Бу тусланишдан кўриниб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

خَفَى —> خَفِيَ, خَفَتْ, خَفْنِ ва ҳ.к.

خِيفَ —> خِيفَتْ, خِيفَتَا, خِيفْتُمْ ва ҳ.к.

سَارَ —> سَارَتْ, سَارَتَا, سَارْتُمْ ва ҳ.к.

سِيرَ —> سِيرَتْ, سِيرَتَا, سِيرْتُمْ ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзақ ундоши و — «в» ёки ى — «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

(ب ك ي) ўзаги — йигламоқ,

(د ن و) ўзаги — яқинлашмоқ,

(ل ق ي) ўзаги — учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўринишлари мавжуд:

а) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-

гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَا	بَكَوْا	دَتَا	دَتَوَا	دَتَوْا
	мн	بَكَتْ	بَكَتَا	بَكَنْ	دَتَتْ	دَتَتَا	دَتَوْنْ
II	мз	بَكَتْ	بَكَتَمَا	بَكَتُمْ	دَتَوْتُ	دَتَوْتَمَا	دَتَوْتُمْ
	мн	بَكَتْ	بَكَتَمَا	بَكَتْنْ	دَتَوْتُ	دَتَوْتَمَا	دَتَوْتْنْ
I		بَكَتْ		بَكَتَا	دَتَوْتُ		دَتَوْتَا

Даллатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учинчи ўлак ундош **ي** – «й» бўлса, алиф мақсура билан, **و** – «о» бўлса, **ا** (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура **ا** (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, **رَمَى** – «отди», **رَمَاهُ** – уни отди.

б) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича туслана-

ди:

(**ل ق ي**) ўзаги – учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقِيَا	لَقُوا
	мн	لَقِيتْ	لَقِيَتَا	لَقِيْنْ
II	мз	لَقِيتْ	لَقِيَتَمَا	لَقِيْتُمْ
	мн	لَقِيتْ	لَقِيَتَمَا	لَقِيْتْنْ
I		لَقِيتْ		لَقِيْنَا

Эслатма: Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушади-гани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

لَتَى —> لَتَى , دَتَى —> دَتَى , بُكِيَ —> بُكِيَ .

Бу мажҳул феълларнинг охирги қисми **لَتَى** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَتَى** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِيَ	بُكُوا	دَتَى	دَتَا	دَتُوا
	мн	بُكِيَتْ	بُكِيَتْ	بُكِيْنَ	دَتَيْتَ	دَتَيْتَا	دَتَيْنَ
II	мз	بُكِيَتْ	بُكِيَتْ	بُكِيْتُمْ	دَتَيْتَ	دَتَيْتَا	دَتَيْتُمْ
	мн	بُكِيَتْ	بُكِيَتْ	بُكِيْنُ	دَتَيْتَ	دَتَيْتَا	دَتَيْنُ
I		بُكِيَتْ		بُكِيْنَا	دَتَيْتَ		دَتَيْنَا

§ 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТҒАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзакдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейилади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши қам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

وَال — паноҳ сўрамоқ, يَسْ — умидсизланмоқ,

(وَب) — қайтмоқ, (ءى د) — пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар билан фарқ қилмаганлиги сабабли, وَال ва يَسْ феъллари тинидаги феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

وَال (у), آء (и) феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَب	أَبَا	أَبَا	آء	آءَا	آءُوا
	мн	أَبْت	أَبْتَا	أَبْن	آءْت	آءْتَا	إِءْن
II	мз	أَبْت	أَبْتَمَا	أَبْتَم	إِءْت	إِءْتَمَا	إِءْتَم
	мн	أَبْت	أَبْتَمَا	أَبْتْن	إِءْت	إِءْتَمَا	إِءْتْن
I		أَبْت		أَبْتَا	إِءْت		إِءْتَا

2. Ҳақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

أَلَى (и) — келмоқ, وَطِنَ (а) — топтамоқ,

وَلَى (и) — вафо қилмоқ, وَكَى (и) — ҳимоя қилмоқ.

Туслашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда бўладиганлигига эътибор бериш керак: وَطِنَ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. أَلَى феълида эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти мавжуд. وَلَى, وَكَى феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

وَطِنَ феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир қилиб қўллангани эса қуйидаги тарзда тусланади:

Аتى – феъли

وَقَى – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَى	أَتَا	أَتَوْا	وَقَى	وَقَا	وَقَوْا
	мн	أَتَتْ	أَتَا	أَتَيْنَ	وَقَتْ	وَقَا	وَقَيْنَ
II	мз	أَتَيْتَ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُمْ	وَقَيْتَ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُمْ
	мн	أَتَيْتُ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُنْ	وَقَيْتُ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُنْ
I		أَتَيْتُ		أَتَيْتَا	وَقَيْتُ		وَقَيْتَا

3. Ўзақдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, (س و ء) سَاءَ – ёмон бўлмоқ, (ج ي ء) جَاءَ – келмоқ, (ر ء ي) رَأَى – кўрмоқ, (ش و ي) شَوَى – тенглашмоқ, (س و ي) سَوَى – қовурмоқ кабилар. Булардан سَاءَ , جَاءَ каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رَأَى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. سَوَى , شَوَى каби феълларда эса, иккинчи ўзақ ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

سَاءَ (y) – типдаги феъллар جَاءَ (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءَوْا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءَوْا
	мн	سَاءَتْ	سَاءَا	سَاءَيْنَ	جَاءَتْ	جَاءَا	جَاءَيْنَ
II	мз	سَوَّيْتُ	سَوَّيْتُمَا	سَوَّيْتُمْ	جَوَّيْتُ	جَوَّيْتُمَا	جَوَّيْتُمْ
	мн	سَوَّيْتُ	سَوَّيْتُمَا	سَوَّيْتُنْ	جَوَّيْتُ	جَوَّيْتُمَا	جَوَّيْتُنْ
I		سَوَّيْتُ		سَوَّيْتَا	جَوَّيْتُ		جَوَّيْتَا

رَأَى (у) – типидagi феъллар سَوَى (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَىا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَىا	سَوَوْا
	мн	رَأَتْ	رَأَتَا	رَأَوْنَ	سَوَتْ	سَوَتَا	سَوَوْنَ
II	мз	رَأَيْتَ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُمْ	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأَيْتُ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُنْ	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنْ
I		رَأَيْتُ		رَأَيْتَا	سَوَيْتُ		سَوَيْتَا

شَوَى (у) – типидagi феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَىا	شَوَوْا
	мн	شَوَتْ	شَوَتَا	شَوَوْنَ
II	мз	شَوَيْتَ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْتُ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُنْ
I		شَوَيْتُ		شَوَيْتَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى

(и) – паноҳ изламоқ, وَأَى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَىا	أَوَوْا	وَأَى	وَأَىا	وَأَوْا
	мн	أَوَتْ	أَوَتَا	أَوَوْنَ	وَأَتَ	وَأَتَا	وَأَوْنَ
II	мз	أَوَيْتَ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُمْ	وَأَيْتَ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُمْ
	мн	أَوَيْتُ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُنْ	وَأَيْتُ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُنْ
I		أَوَيْتُ		أَوَيْتَا	وَأَيْتُ		وَأَيْتَا

§ 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълнинг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалаши мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** .

Масалан: **يَخْرُجُ** , **يَشْرَبُ** , **يَنْزِلُ** . Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعَلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан,

يَخْرُجَانِ – у (икки киши) чиқаётгир,

تَذْهَبِينَ – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

نَنْزِلُ – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Ҳайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қўйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

яши бўлмоқ — **يَحْسُنُ** → **حَسَنَ** ,

яқинлашмоқ — **يَقْرُبُ** → **قَرُبَ** .

2. Ўтган замонда феъл **فَعِلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعِلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушуномқ — **يَفْهَمُ** → **فَهِمَ** ,

билимоқ — **يَعْلَمُ** → **عَلِمَ** ,

ичмоқ — **يَشْرَبُ** → **شَرِبَ** .

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَّلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعِلُ** вазнини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ — **يَخْرُجُ** → **خَرَجَ** ,

кирмоқ — **يَدْخُلُ** → **دَخَلَ** .

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ — **يَذْهَبُ** → **ذَهَبَ** ,

очмоқ — **يَفْتَحُ** → **فَتَحَ** ,

ўтирмоқ — **يَجْلِسُ** → **جَلَسَ** ,

тушмоқ — **يَنْزِلُ** → **نَزَلَ** .

Кўриниб туриптики, ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракатини ўтган замон шаклига қиёсан аниқлаш мумкин, лекин уни конкрет билиб бўлмайди. Шунинг учун замонавий лугатларда феълнинг ўтган замони (инфинитив) шаклидан кейин қавс ичидаги (и), (у), (а) ҳарфлари шу феълнинг ҳозирги-келаси замондаги иккинчи ўзак ундош ҳаракатини кўрсатиб туради. Масалан,

I دَخَلَ (у) → دَخُلْ

Феълни ёдлаганда, **ع** нинг ҳаракатини қўшиб ёдлаш керак, чунки феълнинг кўпчилик майллари, феълдан шаклланган турли хил отлар ва бошқа сўзларнинг шакли шу ҳаракатга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкламасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

يَخْرُجُ — у (мз) чиқади → لَا يَخْرُجُ — у (мз) чиқмайди,

أَذْهَبَ — бораман → لَا أَذْهَبُ — бормайман,

تَنْزِلِينَ — сен (мн) тушасан → لَا تَنْزِلِينَ — сен (мн)

тушмайсан.

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

يَقْتَهُمُ — у (мз) тушунилади,

يُعْرِفُ — у (мз) билинади.

Мажҳул нисбат феъли аниқ нисбат билан шахс-сонда бир хил тусланади.

Ҳозирги-келаси замон феъли олдидан қуйидаги юкламалар ишлатилиши мумкин:

1. سَوْفَ ёки سَ юкламаси. Булар иш-ҳаракатнинг келаси замонда содир бўлишини билдиради. Масалан:

سَوَى أَكْتُبُ — ёзаман, ёзяпман → سَوَى سَأَكْتُبُ ёки سَوَى أَكْتُبُ

(келажакда) ёзаман.

Эслатма. Инкор формадаги феълларда سَوَى ишлатилмайди: سَوَى لَا أَكْتُبُ — (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳтимолликни билдирувчи قَدْ юкламаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ — эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

§ 52. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ—КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бўгин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ — тегиб кетмоқ — يَمَسُّنَ — йамсасу → йамассу — يَمَسُّنَ.

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّونَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّنَ
II	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّونَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّنَ
I		يَمَسُّ		يَمَسُّنَ

يَمُدُّ - йамудду -> йамдуду - يَمُدُّ - чўзмоқ - مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّنَ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

يُفِرُّ - йафирру -> йафриру - يَفِرُّ - қочмоқ - قَرَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفِرُّ	يُفِرَّانِ	يُفِرُّونَ
	мн	تُفِرُّ	تُفِرَّانِ	يُفِرُّونَ
II	мз	تُفِرُّ	تُفِرَّانِ	تُفِرُّونَ
	мн	تُفِرُّنَ	تُفِرَّانِ	تُفِرُّونَ
I		أَفَرٌ		نُفَرٌ

Солим феълларнинг мажҳул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати ҳам бир хил шаклга эга (يُفِرُّ , يَمُدُّ , يَحْسُ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّنَ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши:

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўгин таркибида иккита ҳамза товушининг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Масалан, „й“, „а“, „у“. Агар шундай ҳолат мавжуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисобига қисқа унли чўзиққа айланади: „а“—> „а“, „у“—> „у“, „й“—> „й“. Масалан,

اَمَل — емоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	м.з	أَمَلُ	أَمَلَانِ	أَمَلُونَ	يُؤَكِّلُ	يُؤَكِّلَانِ	يُؤَكِّلُونَ
	м.п	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	يَأْكُلْنَ	تُؤَكِّلُ	تُؤَكِّلَانِ	يُؤَكِّلْنَ
II	м.з	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُؤَكِّلُ	تُؤَكِّلَانِ	تُؤَكِّلُونَ
	м.п	تَأْكُلُونَ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلْنَ	تُؤَكِّلِينَ	تُؤَكِّلَانِ	تُؤَكِّلْنَ
I		أَكَلُ		تَأْكُلُ	أَوْكَلُ		تُؤَكِّلُ

سَأَلَ (а) — сурамоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	м.з	سَأَلَ	سَأَلَانِ	سَأَلُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	м.п	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	يَسْأَلْنَ	تُسَأَلُ	تُسَأَلَانِ	يُسَأَلْنَ
II	м.з	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُونَ	تُسَأَلُ	تُسَأَلَانِ	تُسَأَلُونَ
	м.п	تَسَأَلِينَ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلْنَ	تُسَأَلِينَ	تُسَأَلَانِ	تُسَأَلْنَ
I		أَسَأَلَ		تَسَأَلُ	أَسَأَلَ		تُسَأَلُ

لَفَرَأَ (а) — ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	м.з	لَفَرَأُ	لَفَرَأَانِ	لَفَرَأُونَ	يَفْرَأُ	يَفْرَأَانِ	يَفْرَأُونَ
	м.п	تَفْرَأُ	تَفْرَأَانِ	يَفْرَأْنَ	تُفْرَأُ	تُفْرَأَانِ	يُفْرَأْنَ
II	м.з	تَفْرَأُ	تَفْرَأَانِ	تَفْرَأُونَ	تُفْرَأُ	تُفْرَأَانِ	تُفْرَأُونَ
	м.п	تَفْرَأِينَ	تَفْرَأَانِ	تَفْرَأْنَ	تُفْرَأِينَ	تُفْرَأَانِ	تُفْرَأْنَ
I		أَفْرَأُ		تَفْرَأُ	أَفْرَأُ		تُفْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши و - „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати — бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَجَلَ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَجَلُّ	يُوجَلَانِ	يُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	يُوجَلْنَ
II	мз	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	تُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلِينَ	تُوجَلَانِ	تُوجَلْنَ
I		أُوجَلُ		تُوجَلُ

وَجَعَ (а) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши و - “в” бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

وَضَعَ (а)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُ	يَضَعَانِ	يَضَعُونَ
	мн	تَضَعُ	تَضَعَانِ	يَضَعْنَ
II	мз	تَضَعُ	تَضَعَانِ	تَضَعُونَ
	мн	تَضَعِينَ	تَضَعَانِ	تَضَعْنَ
I		أَضَعُ		نَضَعُ

Шунингдек, وَقَعَ (а) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; وَهَبَ (а) – бермоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши و — „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати __ бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

وَجَدَ (и) — топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِينَ	تَجِدَانِ	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

Шунингдек, وَلَدَ (и) — туғмоқ, وَعَدَ (и) — ваъда бермоқ, وَثَبَ (и) — сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши و — „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати __ бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, وَجَّهَ (у) — номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهُ	يُوجِّهَانِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	يُوجِّهِنَّ
II	мз	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهِينَ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهْنَ
I		أُوجِّهُ		نُوجِّهُ

Юқоридаги барча феълларнинг мажхул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “у” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ – бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	وَجَدَ	يُوجِدَانِ	يُوجِدُونَ
	мн	تُوجِدُ	تُوجِدَانِ	يُوجِدْنَ
II	мз	تُوجِدُ	تُوجِدَانِ	تُوجِدُونَ
	мн	تُوجِدِينَ	تُوجِدَانِ	تُوجِدْنَ
I		أُوجِدُ		تُوجِدُ

б) Биринчи ўзак ундоши ي – й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ -> يَقُولُ - ўзагидан - قول

يَخَافُ -> يَخَوْفُ - ўзагидан - خوف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَخْفَنَ -> يَخَوْفَنَ , يَقْلَنَ -> يَقُولَنَ

Масалан,

قَالَ (у) — демоқ феъли سَارَ (и) — юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُلْنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُلْنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِرْنَ
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسِيرُ		نَسِيرُ

خَافَ (а) — қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخْفَنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخْفَنَ
I		أَخَافُ		تَخَافُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қоидаси асосида тусланади.

Масалан, قَالَ феълининг мажҳул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُلُ	يَقُلَانِ	يَقُلُونَ
	мн	تَقُلُ	تَقُلَانِ	يَقُلْنَ
II	мз	تَقُلُ	تَقُلَانِ	تَقُلُونَ
	мн	تَقُلِينَ	تَقُلَانِ	تَقُلْنَ
I		أَقُلُ		تَقُلُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати __ ёки __ бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-у“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

يَكِي (и) — йиғламоқ феъли دَتَا (у) — яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَان	يَكُون	يَدُو	يَدُوَان	يَدُون
	мн	تَكِي	تَكِيَان	يَكِين	تَدُو	تَدُوَان	يَدِين
II	мз	تَكِي	تَكِيَان	تَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
	мн	تَكِين	تَكِيَان	تَكِين	تَدِين	تَدُوَان	تَدِين
I		أَكِي		تَكِي	أَدُو		تَدُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати __ бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لَقِي (а) — учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِي	لَقِيَان	لَقُون
	мн	تَلَقِي	تَلَقِيَان	لَقِين
II	мз	تَلَقِي	تَلَقِيَان	تَلَقُون
	мн	تَلَقِين	تَلَقِيَان	تَلَقِين
I		أَلَقِي		لَقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِي феълининг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

يېڭى (и) – феълининг мажҳули يَدَنُو (у) – феълининг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يېڭى	يېڭىان	يېڭون	يَدَنى	يَدَنيان	يَدَنون
	мн	ئېڭى	ئېڭىان	ئېڭىن	ئَدَنى	ئَدَنيان	ئَدَنىن
II	мз	ئېڭى	ئېڭىان	ئېڭون	ئَدَنى	ئَدَنيان	ئَدَنون
	мн	ئېڭىن	ئېڭىان	ئېڭىن	ئَدَنىن	ئَدَنيان	ئَدَنىن
I		أېڭى		ئېڭى	أَدَنى		ئَدَنى

§ 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

يَاو (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَاو	يَاوان	يَاون
	мн	تَاو	تَاوان	تَاون
II	мз	تَاو	تَاوان	تَاون
	мн	تَاين	تَاين	تَاين
I		أَاو		تَاو

يَاو (а) – типдаги феълларда ўзгариш содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

آب — типдаги феъл

آد — типдаги феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْبُ	يُؤْبَانِ	يُؤْبُونَ	يُثْبِدُ	يُثْبِدَانِ	يُثْبِدُونَ
	мн	تُؤْبُ	تُؤْبَانِ	يُؤْبِنَ	تُثْبِدُ	تُثْبِدَانِ	يُثْبِنَ
II	мз	تُؤْبُ	تُؤْبَانِ	تُؤْبُونَ	تُثْبِدُ	تُثْبِدَانِ	تُثْبِدُونَ
	мн	تُؤْبِنَ	تُؤْبَانِ	تُؤْبِنَ	تُثْبِدِنَ	تُثْبِدَانِ	تُثْبِنَ
I		أُؤْبُ		نُؤْبُ	أُثْبِدُ		نُثْبِدُ

2. Ўзакдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

آتي (и) — феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يأتي	يأتیان	يأتون
	мн	تأتي	تأتیان	يأتين
II	мз	تأتي	تأتیان	تأتون
	мн	تأتين	تأتیان	تأتين
I		آتي		تأتي

وطني (а) — феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَأُ	يَطَأَانِ	يَطْرُونَ
	мн	تَطَأُ	تَطَأَانِ	يَطَأَانِ
II	мз	تَطَأُ	تَطَأَانِ	تَطْرُونَ
	мн	تَطْئِنَ	تَطَأَانِ	تَطَأَانِ
I		أَطَأُ		تَطَأُ

دَقِي (и) — типидаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقْبَانِ	يَقُونُ
	мн	تَقِي	تَقْبَانِ	يَقِينَ
II	мз	تَقِي	تَقْبَانِ	تَقُونُ
	мн	تَقِينَ	تَقْبَانِ	تَقِينَ
I		أَقِي		نَقِي

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) — типидаги феъллар جَاءَ (и) — типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْءُ	يَسُوْءَانِ	يَسُوْءُونَ	يَجِيْءُ	يَجِيْئَانِ	يَجِيْئُونَ
	мн	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	يَسُوْءُونَ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	يَجِيْئُونَ
II	мз	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْءُونَ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُونَ
	мн	تَسُوْئِينَ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْئُونَ	تَجِيْئِينَ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُونَ
I		أَسُوْءُ		تَسُوْءُ	أَجِيْءُ		نَجِيْءُ

رَأَى (а) — типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرَى	يَرَبَانِ	يَرَوْنَ
	мн	تَرَى	تَرَبَانِ	يَرِينَ
II	мз	تَرَى	تَرَبَانِ	تَرَوْنَ
	мн	تَرِينَ	تَرَبَانِ	تَرِينَ
I		أَرَى		نَرَى

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзак ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

شوي (и) – типдаги феъллар (а) شوي – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْن	يَشُوِي	يَشُوِيَان	يَشُوُوْن
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْن	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْن
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْن	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْن
	мн	تَسُوُوْن	تَسُوِيَان	تَسُوُوْن	تَشُوُوْن	تَشُوِيَان	تَشُوُوْن
I		أَسُوِي		تَسُوِي	أَشُوِي		تَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أوي (и) – феъли

دوي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَاوِي	يَاوِيَان	يَاوُوْن	يَيِي	يَيِيَان	يَيُوْن
	мн	تَاوِي	تَاوِيَان	تَاوُوْن	تَيِي	تَيِيَان	تَيُوْن
II	мз	تَاوِي	تَاوِيَان	تَاوُوْن	تَيِي	تَيِيَان	تَيُوْن
	мн	تَاوُوْن	تَاوِيَان	تَاوُوْن	تَيِي	تَيِيَان	تَيُوْن
I		أَوِي		نَاوِي	أَيِي		تَيِي

§ 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейилади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилик олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

دَهَبْنَا – Биз кетдик. تَكْتَبُون سизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

أَنْتُمْ تَكْتُبُونَ — Биз кетдик. نَحْنُ ذَهَبْنَا — Сизлар (мз)

Класизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омиллارга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим бирликда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ — Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ — Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ — Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَ الطَّالِبُ — Толиба кирди.

دَخَلَ الطَّالِبَانِ — Икки толиба кирди.

دَخَلَ الطَّالِبَاتُ — Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

..... الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

..... الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا الطَّالِبَتَانِ دَخَلَا

..... الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у бирлик ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,

وَصَلَ الْقِطَارُ — Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ — Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ — Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ — Иккита тайёра келди.
ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتْ الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга купликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннаса келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَرُ — Поездлар келди.

وَصَلَتِ الْقِطَرُ — Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ — Тайёралар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ — Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

دَخَلَ الطَّالِبُ وَ الْمُعَلِّمَةُ — Студент ва муаллима киришди.

دَخَلَتِ الْمُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ — Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

الْمُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ دَخَلَا الْعَلِّمَةُ دَخَلَتْ

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَكَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

§ 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّالِبُ الْوَاجِبَ — Студент вазифани ёзди.

فَهِمَّتْ زَيْنَبُ الْمَوْضُوعِ — Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлакларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ مِنْ وَالِدِي — Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الْحَبِيرِ — Дўстим ручкада ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمِلْعَةِ — Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ الْمَجْلَةَ مِنَ الْمُرْسِ — Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади. Масалан:

قَرَأْتُ الْمَجْلَةَ الْجَدِيدَةَ — Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجْلَةَ الْمُصَوِّرِ — „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

قَرَأْتُ مَجْلَةَ الْمُصَوِّرِ الْمِصْرِيَّةِ

— Мисрининг „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الْخَبَرَ مِنْ طَالِبٍ كَلِّمْتَنَا

— Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمِلْعَةِ الْخَشَبِيَّةِ

— Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

جَاءَ — келмоқ, ذَهَبَ — келмоқ, қайтмоқ, أَتَى —

кетмоқ, وَصَلَ — келмоқ, رَجَعَ — қайтмоқ, أَتَى —

кетмоқ, قَدِمَ — келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин ب предлоги-
ни келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ — китобни олиб келмоқ,

ذَهَبَ بِالْكِتَابِ — китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالْخَبَرِ — хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالْبَشَرِ — хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар ҳам мавжудки,
улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ — машинага ўтирмақ,

دَخَلَ الْفُرْقَةَ — хонага кирмоқ,

سَأَلَ الْمَعْلَمَ — ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин عَلَيَّ предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَيَّ الْعَمِيدُ — декан ҳузурига кирмоқ.

§ 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرُّسَالَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, كَتَبَهُ , عَنْدَهُ , كِتَابَهُ .

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган ا (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوْهَا -> كَتَبُوا الرُّسَالَ

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада و ҳарфи орттирилади ва у „у“ товушини билдиради:

سَمِعْتُمُوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шаклларига I шахс бирлик олмоши шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتَنِي - Сен мени эшитдинг,

يَسْأَلُونَنِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Живс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўплик олмош
III	мз	كَتَبَ	كَتَبَهَا	كَتَبَهُمْ
	мн	كَتَبَهَا	كَتَبَهَا	كَتَبَهُنَّ
II	мз	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُم
	мн	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُنَّ
I		كَتَبْتَنِي		كَتَبْنَا

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُنَهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَاَهُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, بِأَيُّ юкламасига қўшилган.

Масалан:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ عَيْكَ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

§ 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейлади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейилади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

§ 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажҳул нисбатидаги феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характерини тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعْلَمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ يَزِرْكَ الْمَعْرُوفِ يَحْضُدْ — Кимки яхшиликни экса, ўшани теради.

مَتَى تَذْهَبْ أَذْهَبْ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: لَئِنْ -> إِنْ
إِذَا مَا , كَلَّمَا , مَتَى مَا -> مَتَى ,

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга ҳалал етмайди.

2. لَمْ олд юкламаси билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган مَا юкламаси бажарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ҳеч ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл ل ва لَا юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

§ 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, د (у) — далил бўлмоқ феъли:

1 — вариант

2 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّو	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّو
	мн	يَدُلُّن	يَدُلَّا	يَدُلُّن	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّن
II	мз	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّو	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّو
	мн	تَدُلُّن	تَدُلَّا	تَدُلُّن	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّن
I		أَدُلُّ		أَدُلُّ	أَدُلُّ		أَدُلُّ

3 — вариант

4 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّو	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّو
	мн	يَدُلُّن	يَدُلَّا	يَدُلُّن	يَدُلُّ	يَدُلَّا	يَدُلُّن
II	мз	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّو	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّو
	мн	تَدُلُّن	تَدُلَّا	تَدُلُّن	تَدُلُّ	تَدُلَّا	تَدُلُّن
I		أَدُلُّ		أَدُلُّ	أَدُلُّ		أَدُلُّ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати ёки бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, قَر (и) қочмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُونَ	يَقْرَا	يَقْرُوا	يَقْرُ	يَقْرَا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُونَ	تَقْرَا	تَقْرُوا	تَقْرُ	تَقْرَا	تَقْرُوا
II	мз	تَقْرُونَ	تَقْرَا	تَقْرُوا	تَقْرُ	تَقْرَا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرَا	تَقْرُوا	تَقْرِي	تَقْرَا	تَقْرُوا
I		أَقْرُ		نَقْرُ	أَقْرُ		نَقْرُ

3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرَا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُ	تَقْرَا	تَقْرُوا
II	мз	تَقْرُ	تَقْرَا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرَا	تَقْرُوا
I		أَقْرُ		نَقْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзак ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгариш асосан учинчи ўзак ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَا	يَجِدُوا
	мн	تَجِدُ	تَجِدَا	تَجِدُوا
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَا	تَجِدُوا
	мн	تَجِدِي	تَجِدَا	تَجِدُوا
I		أَجِدُ		نَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёпиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (у) — типидagi феъллар خَافَ (а) — типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُوا	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُوا
	мн	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُنَّ	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُنَّ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُوا	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَانِ	تَقُولُنَّ	تَخَافِي	تَخَافَانِ	تَخَافُنَّ
I		أَقُلُّ		نَقُلُ	أَخَفُ		نَخَفُ

سَارَ (и) — типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُوا
	мн	يَسِرُ	يَسِيرَانِ	يَسِرُنَّ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُوا
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَانِ	تَسِرُنَّ
I		أَسِرُ		نَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

بَكَى (и) — типидagi феъллар دَنَا (у) — типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكُ	يَبْكِيَانِ	يَبْكُوا	يَدْنُ	يَدْنُو	يَدْنُوا
	мн	يَبْكُ	يَبْكِيَانِ	يَبْكِيْنَ	يَدْنُ	يَدْنُو	يَدْنِيْنَ
II	мз	يَبْكُ	يَبْكِيَانِ	يَبْكُوا	يَدْنُ	يَدْنُو	يَدْنُوا
	мн	يَبْكِي	يَبْكِيَانِ	يَبْكِيْنَ	يَدْنِي	يَدْنُو	يَدْنِيْنَ
I		أَبْكُ		يَبْكُ	أَدْنُ		يَدْنُ

لَقِيَ (a) — типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقَوْنَ
	мн	يَلْقَوْنَ	يَلْقَوْنَ	يَلْقَوْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَانِ	تَلْقَوْنَ
	мн	تَلْقَوْنَ	تَلْقَوْنَ	تَلْقَوْنَ
I		الْقَى		تَلْقَى

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **وَالَّ** (и), **يَسْنَ** (a) типдаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

آب (y), **آد** (и) типдаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

آب (y) — типдаги феъллар **آد** (и) — типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبِّ	يُؤَوِّ	يُؤَوِّوْا	يُؤَدِّ	يُؤَدِّ	يُؤَدِّوْا
	мн	تُؤَبِّ	تُؤَوِّ	يُؤَوِّنَ	تُؤَدِّ	تُؤَدِّ	يُؤَدِّنَ
II	мз	تُؤَبِّ	تُؤَوِّ	تُؤَوِّوْا	تُؤَدِّ	تُؤَدِّ	تُؤَدِّوْا
	мн	تُؤَدِّ	تُؤَوِّ	تُؤَوِّنَ	تُؤَدِّ	түөддi	түөддi
I		أُؤَبِّ		تُؤَوِّ	أُؤَدِّ		تُؤَدِّ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **أَتَى** (и) — феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَا۟ت	يَا۟تَا	يَا۟تُو۟ا
	мн	تَا۟ت	تَا۟تَا	يَا۟تِي۟نَ
II	мз	تَا۟ت	تَا۟تَا	تَا۟تُو۟ا
	мн	تَا۟تِي	تَا۟تَا	تَا۟تِي۟نَ
I		ا۟ت		تَا۟ت

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَطِي۟** (а) феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

وَقِي۟ (и) типдаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفِ	يَفَيَا	يَفُو۟ا
	мн	تَفِ	تَفَيَا	يَفِي۟نَ
II	мз	تَفِ	تَفَيَا	تَفُو۟ا
	мн	تَفِي	تَفَيَا	تَفِي۟نَ
I		اَفِ		تَفِ

3. Иккинчи ва учинчи ўзақ ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) — типдаги феъллар **جَاءَ** (и) — типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُو۟	يَسُو۟ا	يَسُو۟ا	يَجِي۟	يَجِي۟نَا	يَجِي۟و۟ا
	мн	تَسُو۟	تَسُو۟ا	يَسُو۟نَ	تَجِي۟	تَجِي۟نَا	يَجِي۟نَ
II	мз	تَسُو۟	تَسُو۟ا	تَسُو۟ا	تَجِي۟	تَجِي۟نَا	تَجِي۟و۟ا
	мн	تَسُو۟نِي	تَسُو۟ا	تَسُو۟نَ	تَجِي۟نِي	تَجِي۟نَا	تَجِي۟نَ
I		اَسُو۟		تَسُو۟	اَجِي۟		تَجِي۟

رأى (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَآ	رَآتَا	رَآوَا
	мн	رَآوْ	رَآتَا	رَآئِنَ
II	мз	رَآ	رَآتَا	رَآوَا
	мн	رَآئِي	رَآتَا	رَآئِنَ
I		رَآ		رَآوْ

شوى (и) – типидаги феъллар سوى (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْ	يَسُوْبَا	يَسُوْوَا	يَشُوْ	يَشُوْبَا	يَشُوْوَا
	мн	تَسُوْ	تَسُوْبَا	يَسُوْبَيْنَ	تَشُوْ	تَشُوْبَا	يَشُوْبَيْنَ
II	мз	تَسُوْ	تَسُوْبَا	تَسُوْوَا	تَشُوْ	تَشُوْبَا	تَشُوْوَا
	мн	تَسُوْئِي	تَسُوْبَا	تَسُوْبَيْنَ	تَشُوْئِي	تَشُوْبَا	تَشُوْبَيْنَ
I		أَسُوْ		تَسُوْ	أَشُوْ		تَشُوْ

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

وآى (и) – феъли أوى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَاوْ	بَاوْبَا	بَاوْوَا	بَا	بَيْنَا	بُؤَا
	мн	تَاوْ	تَاوْبَا	بَاوْبَيْنَ	تَا	تَتْبَا	بَيْنَ
II	мз	تَاوْ	تَاوْبَا	تَاوْوَا	تَا	تَتْبَا	تُؤَا
	мн	تَاوْئِي	تَاوْبَا	تَاوْبَيْنَ	تَتْبِي	تَتْبَا	تَتْبَيْنَ
I		أَوْ		تَاوْ	أَوْ		تَاوْ

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегшли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкламасиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. يَا юкламаси. Бу юклама ишлатилганида ундалма ال артиклизисиз ва танвинсиз бош келишиқда келади. Масалан,

يَا طَالِبُ — Эй, студент, يَا مُحَمَّدُ — Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ — Ҳой, биродарлар, يَا نِسْرَانُ — Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишигида келади. Масалан,

يَا حَبِيبَ الْقَلْبِ — Эй, кўнгилнинг севгани,

يَا عَالِمَ الْأَسْرَارِ — Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا — Эй, худойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ — Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса أَيُّهَا, муаннас бўлса أَيْتُّهَا юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма ال артикли билан келади. Масалан,

أَيُّهَا الرَّجُلُ — Эй, одам, أَيُّهَا الرِّجَالُ — Эй, одамлар,

أَيْتُّهَا الطَّالِبَةُ — Эй, толиба, أَيْتُّهَا السُّبُكَاتُ — Эй, хонимлар.

4. Баъзан **أَيْتَهَا** ва **أَيْهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,

يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ – Эй, жон, **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундалма ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

يَا رَجُلًا – Ҳой, одам, **يَا طَالِبًا** – Ҳой, студент,

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

اللَّهُمَّ → **اللَّهُ**

§ 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **أَمْرٌ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تُ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўгин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлани ҳамзани қўйиш билан икки бўгинга ажратилади. Масалан,

أَفْتَحْ → **فَتَحْ** → **تَفْتَحْ** → **يَفْتَحْ** → **فَتَحْ** .

أَدْخُلْ → **دَخُلْ** → **تَدْخُلْ** → **يَدْخُلْ** → **دَخُلْ** .

أَجْلِسْ → **جَلِسْ** → **تَجْلِسْ** → **يَجْلِسْ** → **جَلِسْ** .

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлалди ҳамзанинг ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати _ бўлса, васлалди ҳамза ҳам _ўқилади. Масалан,

ёз - اَکْتُبْ -> اَکْتُبْ - кир, ادْخُلْ -> ادْخُلْ

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати _ ёки _ бўлса, васлалди ҳамза _ ҳаракатини олади. Масалан,

ўтир - اَجلِسْ -> اَجلِسْ - оч, اُفْتَحْ -> اُفْتَحْ

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлалди ҳамза талаффуз қондасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

Қулту-жлис - قُلْتُ جَلِسْ - Ўтир дедим,

Қала-дхул - قَالَا دَخُلْ - Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ادْخُلْ	ادْخُلَا	ادْخُلُوا
мн	ادْخُلِي	ادْخُلَا	ادْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдига لِ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

кирсин, لِيَدْخُلْ - кирайлик, لِيَدْخُلْ

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلْ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	يَفْعَلْنَ	يَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلْنَ
I		لَا أَفْعَلْ		لَا نَفْعَلْ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلْ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلْنَ
II	мз	لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلِي	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلْنَ
I		لَا أَفْعَلْ		لَا نَفْعَلْ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا — улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي — сен (мн) ўтирма,

لَا تَذْهَبْ — кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ — Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْكُمُ — Тунингиз хайрли бўлсин.

§ 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юк-ламасини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қўйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тўх-талиналиди.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **ـ** бўлган иккилан-ган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади. Масалан, **دَلَّ** (y) — феъли:

1-вариант				2-вариант		
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلِّي	دَلَّا	دَلَّلْنِ	دَلِّي	دَلَّا	دَلَّلْنِ

3-вариант				4-вариант		
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلِّي	دَلَّا	دَلَّلْنِ	دَلِّي	دَلَّا	دَلَّلْنِ

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **ـ** ёки **ـ** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **فَرَّ** (и) — феъли

1-вариант				2-вариант		
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا
мн	فَرِّي	فَرَّا	فَرَرْنِ	فَرِّي	فَرَّا	فَرَرْنِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَا	فَرَوْا
мн	فَرَّيْ	فَرَا	افْرَيْنَ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

. اِذْنَنْ -> اِذْنَنْ -> تَأَذَّنْ -> بَأَذَنْ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اِذْنَنْ	اِذْنَا	اِذْنُوا
мн	اِذْنِي	اِذْنَا	اِذْنَنْ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

. اَوْمَلْ -> اَوْمَلْ -> تَأَمَّلْ -> بَأَمَلْ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْمَلْ	أَوْمَلَا	أَوْمَلُوا
мн	أَوْمَلِي	أَوْمَلَا	أَوْمَلَنْ

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَخَذَ (у) – олмоқ -> خَذَ , مَرَّ (у) – емоқ -> كَلَّ , أَمَرَ (у) – буюрмоқ -> مَرَّ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَذَ	خَذَا	خَذُوا
мн	خَذِي	خَذَا	خَذَنْ

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-кчяси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, وَتَى (и) – ишонмоқ феъли:

تَى -> تَتَى -> تَتَى -> تَتَى .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.з	تَى	تَتَا	تَتُوا
мн	تَتِي	تَتَا	تَتْنَ

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, وَجَعَ (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

وَجَعَ -> تَوَجَعَ -> تَوَجَعَ -> تَوَجَعَ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.з	وَجَعَ	اَوْجَعَا	اَوْجَعُوا
мн	اَوْجَعِي	اَوْجَعَا	اَوْجَعْنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типдаги феълларнинг тусланиши سَارَ (и) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.з	قَالَ	قُلَا	قُولُوا	سَرَ	سَمِرَا	سَمِرُوا
мн	قُولِي	قُلَا	قُلْنَ	سَمِرِي	سَمِرَا	سَمِرْنَ

خَالَ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.з	خَفَ	خَاتَا	خَاتَرُوا
мн	خَاتِي	خَاتَا	خَاتْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَكَّى (у) – типдаги феълларнинг тусланиши دَنَا (и) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَكَ	أَبَكَا	أَبَكُوا	أَدَنُ	أَدَنُوا	أَدَنُوا
мн	أَبَكِي	أَبَكَا	أَبَكِينَ	أَدَنِي	أَدَنُوا	أَدَنِينَ

لَقِيَ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَقِيَ	لَقِيَا	لَقُوا
мн	لَقِيْ	لَقِيَا	لَقِينَ

§ 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَالَ (и) – типдаги феълларнинг тусланиши يَتَسَّ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَالَ	وَالَ	وَالَو	يَتَسَّ	يَتَسَّ	يَتَسَّو
мн	وَالَي	وَالَ	وَالَن	يَتَسَّي	يَتَسَّ	يَتَسَّن

أَبَ (у) – типдаги феълларнинг тусланиши أَدَ (и) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَ	أَبَا	أَبُوا	أَدَ	أَدَا	أَدُوا
мн	أَبِي	أَبَا	أَبَن	أَدِي	أَدَا	أَدَن

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آتى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши وطين (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اِت	اِيتَا	اِيتُوا	طَا	طَا	طُوا
мн	اِيتِي	اِيتِيَا	اِيتِيْن	طِنِي	طَا	طَانْ

وَقَى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَا (ه)	وَقَا	وَقُوا
мн	وَقِي	وَقَا	وَقِيْن

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига «ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, فَه ёки فَه .

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар-нинг тусланиши جاء (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَوَا	سَوُوا	سَوُوا	جِئَا	جِئَا	جِئُوا
мн	سَوِي	سَوُوا	سَوْن	جِيْنِي	جِئَا	جِئِن

رَأَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши سَوَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَا (ر)	رَا	رُوا	اَسَوَا	اَسَوَا	اَسَوُوا
мн	رِي	رَا	رِن	اَسَوِي	اَسَوَا	اَسَوِيْن

شَوَى (и) — типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشوياً	اشوذا
мн	اشرى	اشوياً	اشوين

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أَوَى (у) — феълининг

тусланиши

وَأَى (и) — феълининг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أوى	أوىاً	أوىذا	وَأى	وَأىاً	وَأىذا
мн	أوى	أوىاً	أوين	وى	وَأىاً	وَأين

§ 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истак майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلْ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلْ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلْ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلْ		تَفْعَلْ

Истак майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلْ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلْ		تُفْعَلْ

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كَي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

كَي أَنَّهُمْ – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

لَيَزُورُوا – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

أَسْمَعُ كَي أَنَّهُمْ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

ذَهَبَ الطَّلَابُ لَيَزُورُوا – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

أَسْمَعُ لَكَي أَنَّهُمْ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

Агар йстак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

لَا تَطْلُمُ لَكَي أَنَّهُمْ = **كَي لَا** ; **لَا تَطْلُمُ لَكَي لَا** . Масалан,

لَا تَطْلُمُ لَكَي لَا تَطْلُمُ – Зулм кўрмайин десанг,

لَا تَطْلُمُ كَي لَا تَطْلُمُ зулм қилма

2. Истак, мақсад, ният, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин $أَنْ$ ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, $أَنْ + لَا$ юкламаси ишлатилади.

Масалан, $اسْمَحْ لِي أَنْ أَقْرَأَ$ – ўқишимга рухсат беринг.

$قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرَّةَ الْعَمِيدِ$ – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани $أَرَادَ$ – хоҳламоқ ва $اسْتَطَاعَ$ – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

1. $أَرَادَ$ – феълнинг тусланиши

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادَتْ	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
II	мз	أَرَدْتُ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتُمْ	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَدْتُ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتُمْ	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْتُ	يُرِيدُ		يُرِيدُ

Масалан, $أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا$ – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

نُرِيدُ أَنْ نَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا

— Уйимизга қайтмоқчимиз.

استَطَاعَ — феълининг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	استَطَاعَ	استَطَاعَا	استَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	استَطَاعَتْ	استَطَاعَتَا	استَطَاعَتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
II	мз	استَطَاعَتْ	استَطَاعَتَا	استَطَاعَتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	استَطَاعَتْ	استَطَاعَتَا	استَطَاعَتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
I		استَطَاعَتْ		استَطَاعَتَا	يَسْتَطِيعُ		يَسْتَطِيعُونَ

Масалан, يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَقِفَ — Аҳмад сакрай

олади.

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ

— Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин أَنْ юкласи билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган олмошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: يَجِبُ عَلَى — керак, يَنْبَغِي لِ — керак, лозим,

يُمْكِنُ — мумкин. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْكُنَ — У (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُنَ — У (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُنَا — У иккиси (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُنَا — У иккиси (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا — Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا — Улар (мн) жим туришлари керак.
يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ — Сен (мз) қайтишинг керак,
يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ — Сен (мн) қайтишинг керак,
يَنْبَغِي لَكُمَا أَنْ تَرْجِعَا — Сиз иккингиз (мз, мн) қайтишингиз керак,
يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сиз (мз) қайтишингиз керак,
يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.
يُمْكِنُ أَنْ أَسْمَعَ — Эшитишим мумкин,
يُمْكِنُ أَنْ نَسْمَعَ — Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

- عَلَيْنَا أَنْ نَلْقَى — Биз кетишимиз керак.
لَكُمْ أَنْ تَلْهَمُوا — Сизлар (мз) тушунишингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ بَعْدَ قَبْلَ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкламаси ёзилади. Масалан,

- أَغْسِلْ بِذَلِكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ — Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

خَرَجْنَا مِنَ السِّينَاءِ دُونَ أَنْ نَفْهَمَ شَيْئًا — Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкламасидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

- سَهَرْتُ حَتَّى يَنْتَهِفَ اللَّيْلُ — Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, *يَقْرَأُ - يَسْأَلُ - يَسْأَلُ - يَأْكُلُ*.

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, *يُوجِلُ - يُوَجِّلُ*; *يَجِدُ - يَجِدُ*; *يَضَعُ - يَضَعُ*.

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозиргикеласи замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, *يَخَافُ - يَخَافُ - يَخَافُ*; *يَقُولُ - يَقُولُ - يَقُولُ*.

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

يَكِي (и) – типидagi феъллар-*دَتَا* (у) – типидagi феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِي	يَكُوا	يَدْتُوا	يَدْتُوا	يَدْتُوا
	мн	تَكِي	تَكِي	يَكِين	تَدْتُوا	تَدْتُوا	تَدْتِين
II	мз	تَكِي	تَكِي	تَكُوا	تَدْتُوا	تَدْتُوا	تَدْتُوا
	мн	تَكِي	تَكِي	تَكِين	تَدْتِي	تَدْتُوا	تَدْتِين
I		أَكِي		تَكِي	أَدْتُوا		تَدْتُوا

الف (a) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلِي	يَلِيَا	يَلُوا
	мн	تَلِي	تَلِيَا	يَلِيْنَ
II	мз	تَلِي	تَلِيَا	تَلُوا
	мн	تَلِي	تَلِيَا	تَلِيْنَ
I		أَلِي		تَلِي

§ 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг қозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, يُوْبُ ; يِيْسُ - يِيْلُ ; يِيْلُ - يِيْلُ .

يِيْلُ - يِيْلُ .

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамма ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

الف (a) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَاي	يَايَا	يَاو	يِي	يِيَا	يِيُو
	мн	تاي	تايَا	يَايِي	تِي	تِيَا	يِيِي
II	мз	تاي	تايَا	تَاو	تِي	تِيَا	تِيُو
	мн	تاي	تايَا	تايِي	تِي	تِيَا	تِيِي
I		آي		تاي	آي		تِي

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **بَطَأٌ - بَطَأٌ**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

يَرِيَا - يَرِيَانِ ; يَجِي - يَجِي ; يَسُو - يَسُو.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوَى (у) - феълнинг

وَأَى (и) - феълнинг

тусланиши

тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا
	мн	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ
II	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا
	мн	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ	يَأْوِيَانِ
I		يَأْوِي		يَأْوِي	يَأْوِي		يَأْوِي

§ 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْعَلُنْ	يَقْعَلَانِ	يَقْعَلُو
	мн	يَقْعَلَانِ	يَقْعَلَانِ	يَقْعَلَانِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْنَا	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَا
I		أَفْعَلْنَا		تَفَعَّلْنَا

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли ن ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُنْ		يَفْعَلُنْ
	мн	تَفَعَّلُنْ		
II	мз	تَفَعَّلُنْ		تَفَعَّلُنْ
	мн	تَفَعَّلُنْ		
I		أَفْعَلُنْ		تَفَعَّلُنْ

Эслатма. Сукунли ن ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

يَحْفَظُنُ الطَّلَابُ هَذَا النِّصْرَ

— Студентлар бу текстни

يَحْفَظُنِ الطَّلَابُ هَذَا النِّصْرَ

— албатта ёдлайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдида қўйиладиган ج юкламаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

لَنَذْهَبُنْ — Биз албатта кетамиз. لَيَكْتَبُنْ Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан тутишимиз муқаррар.

Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса (масалан, **اَكْتَبْ**, **لَا تَقْتَع**), бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

اَجْلِسْ

— Сен албатта ўтир,

لَا تَسْمَعَنَّ هَذَا الْكَلَامَ

— Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

§ 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْدَرٌ** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

فُعُولٌ — чиқиш — **خُرُوجٌ** → **خَرَجَ** .

فَعَلٌ — уриш — **ضَرَبٌ** → **ضَرَبَ** .

فَعَلٌ — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълининг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълидир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

نَصَرَ — **فَعَلٌ** — **نَصْرٌ** — голиб келиш,

عَلِمَ — **فَعَلٌ** — **عِلْمٌ** — билиш,

صَغُرَ — **فَعَلٌ** — **صَغَرٌ** — кичик бўлиш, кичиклик,

ضَحِكَ — **فَعَلٌ** — **ضَحْكٌ** — кулиш,

خَلَصَ — **فَعَالٌ** — **خِلَاصٌ** — халос бўлиш,

سُؤَالَ - سُؤَالٌ - сўраш,

مَزَقَةً - مَزَقَةٌ - йиртиш,,

خَبَرَةً - خَبْرَةٌ - хабардор бўлиш,

غَلَبَةً - غَلَبَةٌ - ғалаба қилиш,

ذِكْرَى - ذِكْرَى - хотирлаш,

سُكْنَى - سُكْنَى - истиқомат қилиш,

قَبُولَ - قَبُولٌ - қабул қилиш,

رَحِيلَ - رَحِيلٌ - жўнаш,

جُلُوسَ - جُلُوسٌ - ўтириш,

سُهْلَ - سُهْلَةٌ - енгил бўлиш, енгиллик,

كِرَاهِيَةً - كِرَاهِيَةٌ - ёмон кўриш,

نَقْصَانَ - نَقْصَانٌ - камчилик, камчил бўлиш,

مَرْجِعَ - مَرْجِعٌ - қайтиш,

مَغْفِرَةً - مَغْفِرَةٌ - кечириш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳо-
сина бўлади. Масалан,

مَغْفِرَةً - مَغْفِرَةٌ - кечириш,

عُقْرَانَ - عُقْرَانٌ - кечириш,

مَعْرِفَةً - مَعْرِفَةٌ - билиш,

عِرْقَانَ - عِرْقَانٌ - билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг мас-
дари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақ-
лаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замона-
вий аўтигларда ҳар бир I боб феълидан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу лугат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишикларда турланади. Масалан,

Бош к. رَجِلَانِ , رَجِلٌ .

Қар. к. رَجِلَيْنِ , رَجِلٍ .

Туш к. رَجِلَيْنِ , رَجِلاً .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ — Мен кўчага чиқдим,

اَخْرُجْ إِلَى الشَّارِعِ — Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَاجِبِ — Вазифани сўрадик,

السُّؤَالُ عَنِ الْوَاجِبِ — Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الْقُطْنُ — У (мз) пахта экиди → زَرْعُ الْقُطْنِ Пахта экиш.

رَكِبْنَا الطَّائِرَةَ — Самолётга ўтирдик → رَكُوبُ الطَّائِرَةِ Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عِلْمٌ - عِلْمٌ - билиш → илм,

سَأَلَ - سَأَلَ - сўраш → савол,

طَلَبَ - طَلَبَ - талаб қилиш → талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар — кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ → عُلُومٌ - илмлар,

سَأَلَ → أَسْئَلَةٌ - саволлар,

طَلَبَ → طَلَبَاتٌ - талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

§ 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарсa нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّه → (а) وَصَلَ ; نَقَّه → (и) وَتَقَى ; هَبَّه → (а) وَهَبَ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لَقَاءُ → (a) لَقِيَ ; وَقَاءُ → (и) وَكَى ; قَضَاءُ → (и) قَضَى ;
 دُعَاءُ → (a) دَعَا ; بُكَاءُ → (и) بَكَى ; رَجَاءُ → (y) رَجَا .

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَوَّ → (y) رَا ; جَنَّى → (и) جَنَى ; دَثُو → (y) دَثَا .

§ 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا — Ўғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَحِكَ الطَّالِبُ ضَحْكًا شَدِيدًا — Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدَ الْغَرِيبِ — У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин كُلُّ , أَشَدُّ сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْحُبِّ — Она фарзандларини қаттиқ севарди.

§ 72. СИФАТДОШЛААР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини муҷассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдошларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражақ), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан **فَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ -> دَاخِلٌ - кирувчи,

شَرِبَ -> شَارِبٌ - ичувчи,

قَرَأَ -> قَارِئٌ - ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишикда турланиши мумкин. Масалан,

الدَّخِلُونَ - الدَّاخِلِينَ - الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ - الدَّاخِلَتَانِ - الدَّاخِلَةُ .

Эслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқдим,

الْخَارِجُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُولٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

مَفْتُوحٌ - очилган, **فَتَحَ** -

مَشْرُوبٌ - ичилган, **شَرِبَ** -

مَقْتُولٌ - ўлдирилган. **قَتَلَ** -

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

المَقْتُولُونَ - **المَقْتُولَانِ** - **المَقْتُولُ** .

المَقْتُولَاتُ - **المَقْتُولَتَانِ** - **المَقْتُولَةُ** .

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضَبٌ عَلَى** -

مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِ** ,
مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَ , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** .

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

عَالِمٌ - олим, **عَالِمٌ** - билувчи **عَالِمٌ** -

مَنْشُورٌ - варақа, **مَنْشُورٌ** - тарқатилган **نَشَرَ** -

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

طَالِبَاتٌ عَالِمَاتٌ — ақлли студент қызлар, رَجُلٌ مَشْهُورٌ — машхур одам.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

هُنَّ جَالِسَاتٌ — Улар (ми) кетяпман, أَنَا ذَاهِبٌ — Мен кетяпман.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

§ 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

دَالٌ — далолат берувчи, —> دَالِلٌ — қайил, —> دَلَّ (y)

دَابٌ — судралувчи, —> دَابِبٌ — қайил, —> دَبَّ (a, и)

Бу феълларнинг мажхул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

مَدْلُولٌ — мейвон, —> مَدَّ (y)

مَشْدُودٌ — мейвон, —> مَشَدَّ (a, y)

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

مَأْكُولٌ — мейвон, —> أَكَلَ, —> أَكَلٌ — қайил, —> أَكَلَ (y)

مَسْتَوٍ — мейвон, —> سَأَلَ, —> سَأَلٌ — қайил, —> سَأَلَ (a)

مَقْرُوءٌ — мейвон, —> قَرَأَ, —> قَرَأٌ — қайил, —> قَرَأَ (a)

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , رَاصِلٌ - فَاعِلٌ (и) - وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَاسِرٌ - فَاعِلٌ (а) - يَسَرَ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَائِلٌ -> قَاوِلٌ - فَاعِلٌ (y) - قَالَ

سَائِرٌ -> سَايِرٌ - فَاعِلٌ (и) - سَارَ

خَائِفٌ -> خَاوِفٌ - فَاعِلٌ (а) - خَافَ

Ажваф феълларнинг мажхул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقُولٌ -> مَقْوُولٌ - مَفْعُولٌ (y) - قَالَ

مَخْرُوفٌ -> مَخْرُوفٌ - مَفْعُولٌ (а) - خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسْيُورٌ - مَفْعُولٌ (и) - سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبْيُوعٌ - مَفْعُولٌ (и) - بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига — танвин касра қўйиш билан (муаннас шаклида эса ى ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига ى ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музааккар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
يَكِي	بَاكِي	الْبَاكِي	بَاكِيَّةٌ	الْبَاكِيَّةُ
دَنَا	دَاكِي	الدَّانِي	دَانِيَّةٌ	الدَّانِيَّةُ
لَاكِي	لَاكِي	الْلَاكِي	لَاكِيَّةٌ	الْلَاكِيَّةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

يَكِي (и) – феълидан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكِي	الْبَاكِيَانِ بَاكِيَانِ	الْبَاكِيُونِ بَاكِيُونِ
мн	الْبَاكِيَّةُ بَاكِيَّةٌ	الْبَاكِيَتَانِ بَاكِيَتَانِ	الْبَاكِيَّاتِ بَاكِيَّاتِ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدْنُوٌ -> مَدْنُوٌ - مَفْعُولٌ - (y) دَنَا .

2) агар учинчи ўзак ундош ی ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرْمِيٌ -> مَرْمِيٌ - مَفْعُولٌ - (и) رَمَى .

Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

§ 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلَ — кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجَ — чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълининг ҳозирги-келаси замондаги олд қўшимча يَ ҳарфи م билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати — ёки — бўлса, ўрин ва пайт номлари مَعْل вазнида шаклланади. Масалан,

مَعْلٌ — иш жойи ёки иш пайти, يَعْلُ —

مَصْنَعٌ — иш жойи ёки иш пайти, يَصْنَعُ —

مَكْتَبٌ — ёзиш жойи ёки пайти, يَكْتُبُ —

مَطْبَعٌ — пишириш ўрни ёки пайти, يَطْبَعُ —

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати — бўлса, ўрин ва пайт номлари مَعْل вазнида шаклланади. Масалан,

مَجْلِسٌ — ўлтириш ўрни ёки пайти, يَجْلِسُ —

مَنْزِلٌ — тушиш ўрни ёки пайти, يَنْزِلُ —

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим ع ўзак ундоши ҳаракати — бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

مَسْجِدٌ - مَسْجِدٌ - سَجَدٌ - سَجَدٌ - сажда ўрни ёки пайти,

مَشْرِقٌ - مَشْرِقٌ - يَشْرِقُ - يَشْرِقُ - кун чиқиш ўрни ёки пайти,

مَغْرِبٌ - مَغْرِبٌ - يَغْرِبُ - يَغْرِبُ - кун ботиш ўрни ёки пайти,

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз مَفْعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مَدْرَسَةٌ - يَدْرُسُ - دَرَسٌ - دَرَسٌ - мактаб,

مَصْبَغَةٌ - يَصْبِغُ - صَبَغٌ - صَبَغٌ - бўёқхона,

مَطْبَعَةٌ - يَطْبَعُ - طَبَعَ - طَبَعَ - матбаа,

مَحْكَمَةٌ - يَحْكُمُ - حَكَمٌ - حَكَمٌ - маҳкама.

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

§ 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонидан иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонидан у фатҳалидир:

II боб феълининг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلٌ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتَ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан,

قَسَمْتُمْ — Сизлар (мз) майдалаб тақсимладингизлар,
 سَلَمْنَا — Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَأْفَعُلُ

Масалан,

تُكَلِّبَانِ — Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ — Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلَتْ	فُعِلْتَا	فُعِلْنَ
II	мз	فُعِلَتْ	فُعِلْتَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلْتِ	فُعِلْتَا	فُعِلْتُنَّ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан, ذَهَبَتِ اللَّيْلَةُ — Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ — урмоқ → ضَرَبَ — роса урмоқ,

قَطَعَ — кесмоқ → قَطَعَ — майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ — тоза бўлмоқ → نَظَفَ — тозаламоқ,

حَسَنَ — яхши бўлмоқ → حَسَنَ — яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ — билмоқ → عَلِمَ — ўргатмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ → شَرِبَ — ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَّبَ — ёлгон гапирмоқ → كَذَّبَ — ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَقَ — ростгўй бўлмоқ → صَدَقَ — ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясалади. Масалан,

نَحَسَ — мис → نَحَسَ — мис қопламоқ,

ذَهَبَ — олтин → ذَهَبَ — олтин суви бермоқ,

حَبَرَ — тош → حَبَرَ — тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبِرَ — „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبَحَ الْخَيْرِ — „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ — қабул қилмоқ → قَبِلَ — ўпмоқ,

هَتَكَ — узмоқ → هَتَكَ — обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзаклардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни лугатлардан билиш мумкин.

§ 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, تَلَّلَ → تَلَّلَ — озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئەلل	ئەللە	ئەللەلەر
	мн	ئەللەت	ئەللەت	ئەللەن
II	мз	ئەللەت	ئەللەت	ئەللەن
	мн	ئەللەت	ئەللەт	ئەللەن
I		ئەللەт		ئەللەт

Бу феълнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئەلل	ئەللە	ئەللەلەر
	мн	ئەللەт	ئەللەт	ئەللەن
II	мз	ئەللەт	ئەللەт	ئەллەن
	мн	ئەллەт	ئەллەт	ئەллەн
I		ئەллەт		ئەллەт

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

أَمَرَ - амир этиб
тайинламоқ феъли
أَمَرَ -> أَمَرَ

رَأَسَ - бошлиқ этиб
тайинламоқ феъли
رَأَسَ -> رَأَسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَ	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا	رَأَسْتُ	رَأَسْتَا	رَأَسْنَا
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْنَا	رَأَسْتُ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْنَا
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا	رَأَسْتُ		رَأَسْنَا

قَرَأَ - ўқитмоқ феъли
قَرَأَ -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُ	قَرَأْتَا	قَرَأْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأْتُ	قَرَأْنَا	قَرَأْنَا
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَمَرَ -> أَمَرُ феъли

رَأْسَ -> رَأْسُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْنَا	أَمَرُوا	رَأْسُ	رَأْسَا	رَأْسُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسَانِ	رَأْسَيْنِ	رَأْسُهُنَّ
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسُ	رَأْسَيْنِ	رَأْسُهُنَّ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسَانِ	رَأْسَيْنِ	رَأْسُهُنَّ
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا	رَأْسُ		رَأْسُنَا

قَرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأْتُ	قَرَأْنَا	قَرَأْنَا
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
II	мз	قَرَأْتُ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Ўтган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзак ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

қўл феъли → қўл

сир феъли → сир

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	қўл	қўла	қўла	сир	сир	сир
	мн	қўлт	қўлта	қўлн	сирт	сирта	сирн
II	мз	қўлт	қўлтма	қўлтм	сирт	сиртма	сиртм
	мн	қўлт	қўлтма	қўлтн	сирт	сиртма	сиртн
I		қўлт		қўлта	сирт		сирта

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган **و** ҳарфи (**و** - **د ن و**) феъли) ҳам ҳосила бобларда **ى** ҳарфига ўзгариб кетади (I боб - **دنى** → II боб - **دنا**). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири **ى** ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги **بكى** феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

дنى → **دنى** - яқинлатмоқ феъли **بكى** - йиғлатмоқ феъли → **بكى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	бكى	бкيا	бкوا	дنى	дنيا	دنوا
	мн	бкт	бкта	бкн	днт	днта	днн
II	мз	бкт	бктма	бктм	днт	днтма	днтм
	мн	бкт	бктма	бктн	днт	днтма	днтн
I		бкт		бкта	днт		днта

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

БҒИ —> БҒИ феъли

ДҒИ —> ДҒИ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	БҒИ	БҒИ	БҒИ	ДҒИ	ДҒИ	ДҒИ
	мн	БҒИ	БҒИ	БҒИ	ДҒИ	ДҒИ	ДҒИ
II	мз	БҒИ	БҒИ	БҒИ	ДҒИ	ДҒИ	ДҒИ
	мн	БҒИ	БҒИ	БҒИ	ДҒИ	ДҒИ	ДҒИ
I		БҒИ		БҒИ	ДҒИ		ДҒИ

§ 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ئَلَل — озайтирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلون
	мн	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلن
II	мз	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلон
	мн	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلن
I		ئَلَل		ئَلَل

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, ئَلَل —> ئَلَل :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلон
	мн	ئَلَل	ئَلَلان	ئَلَلн

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	ئۇل	ئۇلار	ئۇلار
	мн	ئۇلار	ئۇلار	ئۇلار
I		ئۇل		ئۇل

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли $\text{يُؤْمَرُ} \rightarrow \text{أَمَرَ}$ феъли $\text{يُرْسُ} \rightarrow \text{رَأْسَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَان	يُؤْمَرُونَ	يُرْسُ	يُرْسَان	يُرْسُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَان	يُؤْمَرُونَ	تُرْسُ	تُرْسَان	يُرْسُونَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَان	تُؤْمَرُونَ	تُرْسُ	تُرْسَان	تُرْسُونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَان	تُؤْمَرُونَ	تُرْسِينَ	تُرْسَان	تُرْسُونَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ	أُرْسُ		نُرْسُ

феъли $\text{يُقْرَأُ} \rightarrow \text{قَرَأَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَان	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَان	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَان	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَان	تُقْرَأُونَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **يُقْرَأُ** -> **قُرِئَ**

фeъли **يُرَأْسُ** -> **رُئِسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَوْنَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	يُرَأْسُنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَوْنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَيْنِ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ	تُرَأْسَيْنِ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُنَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ	أُرَأْسُ		نُرَأْسُ

фeъли **يُؤْمَرُ** -> **أُمِرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرْنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرَيْنِ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرْنَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган **و** ёки **ى** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

фeъли **يُوصَلُ** -> **وَصِلَ**

фeъли **يُيَسِّرُ** -> **يَسَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُيَسِّرُ	يُيَسِّرَانِ	يُيَسِّرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُيَسِّرُ	تُيَسِّرَانِ	يُيَسِّرُنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسِّرُ	تُيَسِّرَانِ	تُيَسِّرُونَ
	мн	تُوصَلَيْنِ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُيَسِّرَيْنِ	تُيَسِّرَانِ	تُيَسِّرُنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُيَسِّرُ		نُيَسِّرُ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

феъли $\text{يُصِرُّ} \rightarrow \text{يُصَلُّ}$ феъли $\text{يُصَلُّ} \rightarrow \text{وُصِّلَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُصَلُّ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُصِرُّ	يُصِرَّانِ	يُصِرُّونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	يُصِرُّنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُصِرِّينَ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّنَ
I		أُوصِلُ		نُوصَلُ	أُصِرُّ		نُصِرُّ

2. Ажваф феълларнинг иккинчи ўзак ундоши бўлган و ёки ى ҳарфига ҳам ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

феъли $\text{يُصِرُّ} \rightarrow \text{قَوْلٌ}$ феъли $\text{يُصِرُّ} \rightarrow \text{سَمِيرٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُصِرُّ	يُصِرَّانِ	يُصِرُّونَ	يُصِرُّ	يُصِرَّانِ	يُصِرُّونَ
	мн	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	يُصِرُّنَ	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	يُصِرُّنَ
II	мз	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّونَ	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّونَ
	мн	تُصِرِّينَ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّنَ	تُصِرِّينَ	تُصِرَّانِ	تُصِرُّنَ
I		أُصِرُّ		نُصِرُّ	أُصِرُّ		نُصِرُّ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

феъли $\text{يُصِرُّ} \rightarrow \text{قَوْلٌ}$ феъли $\text{يُصِرُّ} \rightarrow \text{سَمِيرٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُصِرُّ	يُصِرَّانِ	يُصِرُّونَ	يُصِرُّ	يُصِرَّانِ	يُصِرُّونَ
	мн	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	يُصِرُّنَ	تُصِرُّ	تُصِرَّانِ	يُصِرُّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقُولَ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُسَبِّرُ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولْنَ	تُسَبِّرِينَ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرْنَ
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسَبِّرُ		تُسَبِّرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири - ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли (**يُبْكِي - بَكَى** феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

феъли **يُبْكِي** → **بَكَى**

феъли **يُدْنِي** → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبْكِي	يُبْكِيَانِ	يُبْكُونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونَ
	мн	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	يُبْكِينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِينَ
II	мз	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	تُبْكُونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونَ
	мн	تُبْكِينَ	تُبْكِيَانِ	تُبْكِينَ	تُدْنِينَ	تُدْنِيَانِ	تُدْنِينَ
I		أُبْكِي		تُبْكِي	أُدْنِي		تُدْنِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

феъли **يُبْكِي** → **بَكَى**

феъли **يُدْنِي** → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبْكِي	يُبْكِيَانِ	يُبْكُونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونَ
	мн	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	يُبْكِينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِينَ
II	мз	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	تُبْكُونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونَ
	мн	تُبْكِينَ	تُبْكِيَانِ	تُبْكِينَ	تُدْنِينَ	تُدْنِيَانِ	түднүнэ
I		أُبْكِي		تُبْكِي	أُدْنِي		تُدْنِي

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

§ 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقْ أَصَدِّقْ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

يَقْلُ – **يَقْلُ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْلُ	يَقْلَا	يَقْلُوا
	мн	تَقْلُ	تَقْلَا	يَقْلْنَ
II	мз	تَقْلُ	تَقْلَا	تَقْلُوا
	мн	تَقْلِي	تَقْلَا	تَقْلْنَ
I		أَقْلُ		نَقْلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

يُؤْمَرُ -> أَمَرَ

يُرْتَسُ -> رَأْسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسُ	يُرْتَسَا	يُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرْنَ	تُرْتَسُ	تُرْتَسَا	يُرْتَسَنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرُوا	تُرْتَسُ	تُرْتَسَا	تُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرِي	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرْنَ	تُرْتَسِي	تُرْتَسَا	تُرْتَسَنَ
I		أَوْمَرَ		تُؤْمَرُ	أَرْتَسُ		تُرْتَسُ

يُقَرَّى -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَرَّى	يُقَرَّيَا	يُقَرَّوْا
	мн	تُقَرَّى	تُقَرَّيَا	يُقَرَّوْنَ
II	мз	تُقَرَّى	تُقَرَّيَا	تُقَرَّوْا
	мн	تُقَرَّرِي	تُقَرَّيَا	تُقَرَّوْنَ
I		أَقَرَّى		تُقَرَّى

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи иллат биринчи ўзак ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُوصَلُ -> وَصَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَا	يُوصَلْنَ
II	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَا	يُوصَلْنَ
I		أَوْصَلَ		يُوصَلُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида қам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

فَوَلَّ -> فَوَّلَّ феъли

يَسِيرٌ -> سَيَّرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَوَّلَّ	فَوَّلَا	فَوَّلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
	мн	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	فَوَّلُوا	تَسَّرَ	تَسَّرَا	تَسَّرُوا
II	мз	تَوَّلَّ	تَوَّلَا	تَوَّلُوا	تَسَّرَ	تَسَّرَا	تَسَّرُوا
	мн	تَوَّلُوا	تَوَّلُوا	تَوَّلُوا	تَسَّرَى	تَسَّرَا	تَسَّرُوا
I		أَوَّلَّ		تَوَّلَّ	أَسَّرَ		تَسَّرَ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

يَبْكِي -> بَكَى феъли

يُدْنِي -> دَنَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَكَى	يَبَكِيَا	يَبَكُوا	يُدَنَى	يُدْنِيَا	يُدْنُوا
	мн	تَبَكَى	تَبَكِيَا	تَبَكُوا	تُدَنَى	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
II	мз	تَبَكَى	تَبَكِيَا	تَبَكُوا	تُدَنَى	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
	мн	تَبَكِيَا	تَبَكِيَا	تَبَكِيَا	تُدْنَى	تُدْنِيَا	تُدْنِيَا
I		أَبَكَى		تَبَكَى	أَدَنَى		تُدَنَى

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

§ 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: فَعَّلْ -> تَفَعَّلْ -> تَفَعَّلْ

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига ل юкласини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لِفْعَلْ	لِفْعَلَا	لِفْعَلُوا
	мн	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَا	لَتَفْعَلَنَّ
II	мз	فَعَلْ	لَتَفْعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلَى	لَتَفْعَلَا	فَعَلَنَّ
I		لَا تَفْعَلْ		لَتَفْعَلَنَّ

Масалан, صَلِّ — ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, لَا تُصَدِّقْ — ишонма (мз).

Эслатма. Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, يَنْكُلْ — فَكُلْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَلَّ	تَلَّا	تَلَّوْا
	мн	تَلَّى	تَلَّا	تَلَّانَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَرَ —> يَوْمَرُ феъли

رَأْسُ —> يَرْئِسُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأْسَ	رَأْسَا	رَأْسُوا
мн	أَمَرِي	أَمَرَا	أَمَرْنَا	رَأْسِي	رَأْسَا	رَأْسُنَا

فَعْلِي $\rightarrow$ قَرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ يَسِّرُ فَعْلِي $\rightarrow$ وَصَلَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسِّرَ	يَسِّرَا	يَسِّرُوا
мн	وَصَلُوا	وَصَلُوا	وَصَلُوا	يَسِّرِي	يَسِّرَا	يَسِّرُنْ

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ يَقُولُ فَعْلِي $\rightarrow$ يَسِيرُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَوْلًا	قَوْلًا	قَوْلًا	سِيرًا	سِيرًا	سِيرًا
мн	قَوْلًا	قَوْلًا	قَوْلًا	سِيرِي	سِيرَا	سِيرُنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ يَكُنْ فَعْلِي $\rightarrow$ دَنْ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	كُنْ	كُنَّا	كُنَّا	دَنْ	دَنْ	دَنْ
мн	كُنْ	كُنَّا	كُنْ	دَنْ	دَنْ	دَنْ

§ 80. II БОБ ФЕЪЛНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истак майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدِّقَ** - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **يُفَعِّلَانِ** – **فَعَّلَانِ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلَانِ		تُفَعِّلُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَمِّرُ – **أَمَرُ** феъли

يُرْتَسُّ – **رَأْسُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَمِّرُ	يُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّا	يُرْتَسُُّوا
	мн	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرَنَ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسُّا	يُرْتَسِّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَرَا	تَوَمَرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَرِي	تَوَمَرَا	تَوَمَرْنَ	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسْنَ
I		أَوَمَّرَ		أَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		أَرْتَسَ

Феъл $\text{قَرَأَ} \rightarrow \text{يُقْرَأُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	يُقْرَأِي	يُقْرَأَا	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		أَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъл $\text{يُصَلِّ} \rightarrow \text{يُصَلِّ}$ Феъл $\text{يُيَسِّر} \rightarrow \text{يَسِّر}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلِّ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا	يُيَسِّرَ	يُيَسِّرَا	يُيَسِّرُوا
	мн	تُوصَلِّ	تُوصَلَا	تُوصَلْنَ	تُيَسِّرَ	تُيَسِّرَا	تُيَسِّرْنَ
II	мз	تُوصَلِّ	تُوصَلَا	تُوصَلُوا	تُيَسِّرَ	تُيَسِّرَا	تُيَسِّرُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَا	تُوصَلْنَ	تُيَسِّرِي	تُيَسِّرَا	تُيَسِّرْنَ
I		أَوْصَلِّ		أَوْصَلِّ	أَيَسِّرَ		أَيَسِّرَ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَوَّلَ -> فَعَّلَ феъл

فَعَّلَ -> فَعَّلَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
II	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
I		فَعَّلَ		فَعَّلَ	فَعَّلَ		فَعَّلَ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **فَعَّلَ** - типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

فَعَّلَ -> فَعَّلَ феъл

فَعَّلَ -> فَعَّلَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
II	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
I		فَعَّلَ		فَعَّلَ	فَعَّلَ		فَعَّلَ

§ 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феълининг масдари **فَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

فَعَّلَ -> فَعَّلَ - ишониш,

فَعَّلَ -> فَعَّلَ - ўргатиш,

فَعَّلَ -> فَعَّلَ дейиш ва ҳ.к.

Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.
Масалан:

تَفَرَّقَ → **فَرَّقَ** — ажратиш,

تَجَرَّبَ → **جَرَّبَ** — синаш.

Нотўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَلَّبَ → **قَلَّبَ** — озайтириш,

تَمَدَّدَ → **مَدَّدَ** — чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَأَلَّفَ → **أَلَّفَ** — тузиш,

تَأَكَّدَ → **أَكَّدَ** — таъкидлаш,

تَرْتَبَسَّ → **رَتَبَسَّ** — бошлиқ этиб тайинлаш,

تَقَرَّى → **قَرَّى** — ўқитиш,

تَجَزَّأَ → **جَزَّأَ** — тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ → **وَصَّلَ** — етказиш,

تَسَمَّرَ → **سَمَّرَ** — мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّمَ → **قَوَّمَ** — тўғрилаш,

تَقَيَّمَ → **قَيَّمَ** — баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى — таскин бермоқ → تَسَرَّى — таскин бериш,

سَلَى — тасалли бермоқ → تَسَلَّى — тасалли бериш,

§ 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّل** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ, مُعَلِّمَةٌ — ўргатувчи,

صَدَّقَ — ишонмоқ → مُصَدِّقٌ, مُصَدِّقَةٌ — ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّل** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ, مُعَلِّمَةٌ — ўргатилган нарсa,

ذَهَبَ — олтин суви → مَذْهَبٌ, مَذْهَبَةٌ — олтин суви
юртмоқ юритилган

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

كَلَّلَ — озайтирмоқ → مُكَلِّلٌ, مُكَلِّلَةٌ — озайтирувчи,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ, مُمَدِّدَةٌ — чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

كَلَّلَ — озайтирмоқ → مُكَلِّلٌ, مُكَلِّلَةٌ — озайтирилган,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ, مُمَدِّدَةٌ — чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلَفٌ — тузмоқ → مُؤَلَّفٌ, مُؤَلِّفٌ — тузувчи,
أَكَّدَ — таъкидламоқ → مُؤَكَّدٌ, مُؤَكِّدٌ — таъкидловчи,
رَأَسَ — бошлиқ этиб → مُرْتَسَّ, مُرْتَسِّ — бошлиқ этиб
тайинламоқ тайинловчи
قَرَأَ — мутолаа қилдирмоқ → مُقَرَّئٌ, مُقَرِّئٌ — мутолаа
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَلَفَ → مُعَلَّفٌ, مُعَلِّفٌ — тузилган, тасниф этилган
أَكَّدَ → مُؤَكَّدٌ, مُؤَكِّدٌ — таъкидланган,
رَأَسَ → مُرَأَّسٌ, مُرَأِّسٌ — бошлиқ этиб тайинланган,
قَرَأَ → مُقَرَّأٌ, مُقَرِّأٌ — мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصَّلٌ, مُوَصِّلٌ — етказувчи,
مَيَسَّرَ → مُيَسَّرٌ, مُيَسِّرٌ — мослаштирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصَّلٌ, مُوَصِّلٌ — етказилган,
مَيَسَّرَ → مُيَسَّرٌ, مُيَسِّرٌ — мослаштирилган, муяссар.

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَوَّمَ → مُقَوِّمٌ, مُقَوِّمٌ — тўғриловчи,
قَيَّمَ → مُقَيِّمٌ, مُقَيِّمٌ — баҳоловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُقَوِّمٌ, مُقَوِّمٌ - тўғриланган, -> قَوِّمٌ

مُقَيِّمٌ, مُقَيِّمٌ - баҳоланган. -> قَيِّمٌ

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسَرِّ (ан.ҳ. - الْمُسَرِّ), -> سَرَى

مُسَرِّة (ан.ҳ. - الْمُسَرِّة) - таскин берувчи,

مُسَلِّ (ан.ҳ. - الْمُسَلِّ), (ан.ҳ. - الْمُسَلِّة) -> سَلَى

- тасалли берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسَرِّ (ан.ҳ. - الْمُسَرِّ), -> سَرَى

مُسَرِّة (ан.ҳ. - الْمُسَرِّة) - таскинланувчи,

مُسَلِّ (ан.ҳ. - الْمُسَلِّ), -> سَلَى

مُسَلِّة (ан.ҳ. - الْمُسَلِّة) - тасалли берилган.

§ 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдига **تَفَعَّلَ** қўшим-
часини қўшиш билан ҳосил қилинади - **تَفَعَّلَ**. Масалан,
تَكَامَر - гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** - тугатмоқ.

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَ
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتُمْ	تَفَعَّلْتُمْ	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан, تَكَلَّمْنَ – Улар (мн) гаплашдилар,

تَخَرَّجْتُمْ – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам مَا юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан, تَتَكَلَّمْنَ – Сен (мн) гаплашасан,

نَتَخَرَّجُ – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	يُفْعَلُونَ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُونَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
I		تُفْعَلُ		تُفْعَلُونَ

Масалан, تَقْبَلُ – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَقَبَّلُ	يُتَقَبَّلَانِ	يُتَقَبَّلُونَ
	мн	تُتَقَبَّلُ	تُتَقَبَّلَانِ	يُتَقَبَّلْنَ
II	мз	تُتَقَبَّلُ	تُتَقَبَّلَانِ	تُتَقَبَّلُونَ
	мн	تُتَقَبَّلِينَ	تُتَقَبَّلَانِ	تُتَقَبَّلْنَ
I		أَتَقَبَّلُ		تُتَقَبَّلُ

Масалан, **يُتَقَبَّلُ** — Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

عَلِمَ — ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** — ўрганмоқ,

نَظَمَ — ташкил этмоқ → **تَنَظَّمَ** — ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

جَمَلَ — чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** — чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ — تَشْهَدُ иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат этиш керак. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** — тугатмоқ (ўқув юртини).

§ 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

чўзилмоқ феъли $\text{تَمَدَّد} \rightarrow \text{مَدَّد}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَتُوا
II	мз	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асосида тусланади. Масалан,

$\text{تَمَدَّد} \rightarrow \text{تَمَدَّد}$.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَتُوا
II	мз	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғлиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари бўлмайди. Масалан,

тиланчилик қилмоқ $\text{تَسَّالَّ} \rightarrow \text{سَالَّ}$ хабар бермоқ $\text{تَأَذَّنَ} \rightarrow \text{أَذَّنَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَذَّنَ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	تَسَّالَّ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَأَذَّنَتْ	تَأَذَّنَتَا	تَأَذَّنَتُوا	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَتُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَذَّتْ	تَأَذَّتَا	تَأَذَّتُمْ	تَسَاءَلَتْ	تَسَاءَلْتَا	تَسَاءَلْتُمْ
	мн	تَأَذَّتْ	تَأَذَّتَا	تَأَذَّتَنْ	تَسَاءَلَتْ	تَسَاءَلْتَا	تَسَاءَلْتَنْ
I		تَأَذَّتْ		تَأَذَّتَا	تَسَاءَلَتْ		تَسَاءَلْتَا

беркинмоқ $\rightarrow$ تَعَبًا خَبَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَعَبًا	تَعَبَا	تَعَبْتُوا
	мн	تَعَبَاتُ	تَعَبَاتَا	تَعَبَانُ
II	мз	تَعَبَاتُ	تَعَبَاتَا	تَعَبَاتُمْ
	мн	تَعَبَاتُ	تَعَبَاتَا	تَعَبَاتَنْ
I		تَعَبَاتُ		تَعَبَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам фақат имло ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

$\rightarrow$ تَسَّالَ $\rightarrow$ تَوَدَّنَ $\rightarrow$ تَأَذَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَدَّنَ	تَوَدَّنَا	تَوَدَّدُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَوَدَّدَتْ	تَوَدَّدَاتَا	تَوَدَّدَنْ	تَسَّالَتْ	تَسَّالْتَا	تَسَّالْتَنْ
II	мз	تَوَدَّدَتْ	تَوَدَّدَاتَا	تَوَدَّدَتْكُمْ	تَسَّالَتْ	تَسَّالْتَا	تَسَّالْتُمْ
	мн	تَوَدَّدَتْ	تَوَدَّدَاتَا	تَوَدَّدَتْكُمْ	تَسَّالَتْ	тессалтА	тессалтН
I		تَوَدَّدَتْ		تَوَدَّدَاتَا	тессалт		тессалтА

$\rightarrow$ تَعَبًا تَعَبَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَعَبَى	تَعَبَا	تَعَبْتُوا
	мн	تَعَبَتْ	تَعَبَاتَا	تَعَبَنْ
II	мз	تَعَبَتْ	تَعَبَاتَا	تَعَبَتْكُمْ
	мн	تَعَبَتْ	тЕбАтА	тЕбАтН
I		тЕбАт		тЕбАтА

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

муяссар бўлоқ - **تَبَسَّرَ** -> **يَسِرَ** етиб олоқ - **تَوَصَّلَ** -> **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَبَسَّرَ	تَبَسَّرَا	تَبَسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلَتْ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَ	تَبَسَّرَتْ	تَبَسَّرْتَا	تَبَسَّرْنَ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَبَسَّرْتُ	تَبَسَّرْتُمَا	تَبَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَبَسَّرْتُ	تَبَسَّرْتُمَا	تَبَسَّرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَبَسَّرْتُ		تَبَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

тўйсир -> **تُبَسِّرَ** тўвёл -> **تَوَصَّلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تُبَسِّرَ	تُبَسِّرَا	تُبَسِّرُوا
	мн	تَوَصَّلَتْ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَ	تُبَسِّرَتْ	تُبَسِّرْتَا	تُبَسِّرْنَ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تُبَسَّرْتُ	تُبَسَّرْتُمَا	تُبَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تُبَسَّرْتُ	تُبَسَّرْتُمَا	تُبَسَّرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تُبَسَّرْتُ		تُبَسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

бойимоқ - **تَرَيْشَ** -> **رَأَشَ** миш-миш тарқатмоқ - **تَقَوَّلَ** -> **قَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَيْشَ	تَرَيْشَا	تَرَيْشُوا
	мн	تَقَوَّلَتْ	تَقَوَّلْتَا	تَقَوَّلْنَ	تَرَيْشَتْ	تَرَيْشْتَا	تَرَيْشْنَ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتِ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُنَّ	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُنَّ
I		تَقَوَّلْتُ		تَقَوَّلْنَا	تَرَيْشْتُ		تَرَيْشْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

تَقُولُ -> تَقُولُ

تَرِيشُ -> تَرِيشُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَرِيشُ	تَرِيشَا	تَرِيشُوا
	мн	تَقُولْتُمْ	تَقُولَكُمَا	تَقُولُكُمْ	تَرِيشْتُمْ	تَرِيشْتُمَا	تَرِيشْتُمْ
II	мз	تَقُولْتَ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتُمْ	تَرِيشْتَ	تَرِيشْتُمَا	تَرِيشْتُمْ
	мн	تَقُولْتِ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتُنَّ	تَرِيشْتِ	تَرِيشْتُمَا	تَرِيشْتُنَّ
I		تَقُولْتُ		تَقُولْنَا	تَرِيشْتُ		تَرِيشْنَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **يَكِي** феълидаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **يَكِي** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

يَكِي -> يَكِي

يَكِي -> يَكِي

асраб олмоқ

фош бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِي	يَكُوا	يَكِي	يَكِي	يَكُوا
	мн	يَكْتُمْ	يَكْتُمَا	يَكْتُمْ	يَكْتُمْ	يَكْتُمَا	يَكْتُمْ
II	мз	يَكَيْتَ	يَكَيْتُمَا	يَكَيْتُمْ	يَكَيْتَ	يَكَيْتُمَا	يَكَيْتُمْ
	мн	يَكَيْتِ	يَكَيْتُمَا	يَكَيْتُنَّ	يَكَيْتِ	يَكَيْتُمَا	يَكَيْتُنَّ
I		يَكَيْتُ		يَكَيْتْنَا	يَكَيْتُ		يَكَيْتْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **يَكِي** феълидаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبْنِيْ -> تَبْنِيْ

تَجَلِيْ -> تَجَلِيْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِيْ	تَبْنِيْ	تَبْنُوْا	تَجَلِيْ	تَجَلِيْ	تَجَلُوْا
	мн	تَبْنِيْتَ	تَبْنِيْتَا	تَبْنُوْنَ	تَجَلِيْتِ	تَجَلِيْتَا	تَجَلُوْنَ
II	мз	تَبْنِيْتُ	تَبْنِيْعَا	تَبْنِيْعُمْ	تَجَلِيْتُ	تَجَلِيْعَا	تَجَلِيْعُمْ
	мн	تَبْنِيْتُ	تَبْنِيْعَا	تَبْنِيْعُنْ	تَجَلِيْتُ	تَجَلِيْعَا	تَجَلِيْعُنْ
I		تَبْنِيْتُ		تَبْنِيْنَا	تَجَلِيْتُ		تَجَلِيْنَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّد -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْنَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّد -> تَمَدَّدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْنَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَّالَ → سَالَ تَادَنَ → أَدَنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَادَنُ	يَتَادَنَانِ	يَتَادَتُونُ	يَسَّالُ	يَسَّالَانِ	يَسَّالُونُ
	мн	تَتَادَنُ	تَتَادَنَانِ	يَتَادَنُ	تَسَّالُ	تَسَّالَانِ	يَسَّالَانِ
II	мз	تَتَادَنُ	تَتَادَنَانِ	تَتَادَتُونُ	تَسَّالُ	تَسَّالَانِ	تَسَّالُونُ
	мн	تَتَادَنِي	تَتَادَنَانِ	تَتَادَنُ	تَسَّالِي	تَسَّالَانِ	تَسَّالَانِ
I		أَتَادَنُ		تَتَادَنُ	أَسَّالُ		تَسَّالُ

تَغَبَّ → حَبَّ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَغَبَّ	يَتَغَبَّانِ	يَتَغَبَّبُونُ
	мн	تَتَغَبَّ	تَتَغَبَّانِ	يَتَغَبَّبَانِ
II	мз	تَتَغَبَّ	تَتَغَبَّانِ	تَتَغَبَّبُونُ
	мн	تَتَغَبَّبِي	تَتَغَبَّبَانِ	تَتَغَبَّبَانِ
I		أَتَغَبَّ		تَتَغَبَّبَانِ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تُسَّئِلُ → تُسَلُّ تَوُدُّ → أَوُدُّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوُدُّ	يَتَوُدَّانِ	يَتَوُدُّونُ	يُسَّالُ	يُسَّالَانِ	يُسَّالُونُ
	мн	تَتَوُدُّ	تَتَوُدَّانِ	يَتَوُدُّ	يُسَّالُ	يُسَّالَانِ	يُسَّالَانِ
II	мз	تَتَوُدُّ	تَتَوُدَّانِ	تَتَوُدُّونُ	يُسَّالُ	يُسَّالَانِ	يُسَّالُونُ
	мн	تَتَوُدَّبِي	تَتَوُدَّبَانِ	يَتَوُدُّ	يُسَّالِي	يُسَّالَانِ	يُسَّالَانِ
I		أَتَوُدُّ		يَتَوُدُّ	أُسَّالُ		يُسَّالُ

تَعَبًا -> تُعَبِّيْ فَعْلِي.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُعَبِّيْ	تُعَبَّانِ	يُتَعَبُّوْنَ
	мн	تُعَبِّيْ	تُعَبَّانِ	يُعَبَّانَ
II	мз	تُعَبِّيْ	تُعَبَّانِ	تُعَبُّوْنَ
	мн	تُعَبِّيْنِ	تُعَبَّانِ	تُعَبَّانَ
I		أَتُعَبِّيْ		تُعَبِّيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَوَصَّلَ -> يَتَوَصَّلُ феъли تَيْسَرَ -> يَتَيْسَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوْنَ	يَتَيْسَرُ	يَتَيْسَرَانِ	يَتَيْسَرُوْنَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسَرَانِ	يَتَيْسَرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُوْنَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسَرَانِ	تَتَيْسَرُوْنَ
	мн	تَتَوَصَّلَيْنِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَرَيْنِ	تَتَيْسَرَانِ	تَتَيْسَرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَرُ		نَتَيْسَرُ

Бу феълларнинг мажбул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَوَصَّلَ -> تَوَصَّلُ феъли تَيْسَرَ -> تَيْسَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوْنَ	يَتَيْسَرُ	يَتَيْسَرَانِ	يَتَيْسَرُوْنَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسَرَانِ	يَتَيْسَرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُوْنَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسَرَانِ	тَتَيْсَرُوْنَ
	мн	تَتَوَصَّلَيْنِ	тَتَوَصَّلَانِ	тَتَوَصَّلْنَ	тَتَيْсَرَيْنِ	тَتَيْсَرَانِ	тَتَيْсَرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَرُ		نَتَيْسَرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, **تَقُولُ** -> **تَقُولُ** феъли **تَرِيشُ** -> **تَرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати умумий ҳолида асосида тусланади. Масалан,

تَقُولُ -> **تَقُولُ** феъли **تَرِيشُ** -> **تَرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирикмаси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган **يَلْقَى** феъли билан бир хил қўшимчага эга бўлади. Масалан,

يَلْقَى -> **يَلْقَى** феъли **يَجْلَى** -> **يَجْلَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقُونَ	يَجْلَى	يَجْلَانِ	يَجْلُونَ
	мн	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقُونَ	يَجْلَى	يَجْلَانِ	يَجْلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَبَّيْنُ	تَتَبَّيْنَانِ	تَتَبَّيْنُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّيْنُ	تَتَبَّيْنَانِ	تَتَبَّيْنُونَ	تَتَجَلَّيْنِ	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّيْنُ
I		أَتَبَّيْ		نَتَبَّيْ	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

Бу феълларнинг мажхул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

феъли تَبَّيْ -> تَبَّيْ

феъли تَجَلَّى -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّيْنُ	يَتَبَّيْنَانِ	يَتَبَّيْنُونَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَانِ	يَتَجَلَّوْنَ
	мн	يَتَبَّيْنُ	يَتَبَّيْنَانِ	يَتَبَّيْنُونَ	يَتَجَلَّيْنِ	يَتَجَلَّيَانِ	يَتَجَلَّيْنُ
II	мз	تَتَبَّيْنُ	تَتَبَّيْنَانِ	تَتَبَّيْنُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّيْنُ	تَتَبَّيْنَانِ	تَتَبَّيْنُونَ	تَتَجَلَّيْنِ	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّيْنُ
I		أَتَبَّيْ		نَتَبَّيْ	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلَانِ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلَانِ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, تَكَلَّمَ -> تَكَلَّمَ гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

تَكَلَّمَ -> تَكَلَّمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَكَلَّمْ	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمُوا
	мн	تَكَلَّمْ	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمْنَ
II	мз	تَكَلَّمْ	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمُوا
	мн	تَكَلَّمِي	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمْ		تَكَلَّمْ

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазифаларда ишлатилади. Масалан,

لَمْ تَكَلَّمِي – Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدْ -> مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدْ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدْ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدْ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدْ		تَتَمَدَّدْ

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

أَذِنَ -> تَأَذَّنْ феъли

سَأَلَ -> تَسَاءَّلْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَذَّنْ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	تَسَاءَّلْ	يَتَسَاءَّلَا	يَتَسَاءَّلُوا
	мн	تَتَأَذَّنْ	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ	تَسَاءَّلْ	تَسَاءَّلَا	يَتَسَاءَّلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَأَذَنُ	تَتَأَذَنَانِ	تَتَأَذَنُوا	تَتَسَالَنَ	تَتَسَالَانِ	تَتَسَالُوا
	мн	تَتَأَذَنِي	تَتَأَذَنَانِي	تَتَأَذَنُوا	تَتَسَالَنِي	تَتَسَالَانِي	تَتَسَالُونِ
I		أَتَأَذَنُ		أَتَأَذَنُ	أَتَسَالُ		أَتَسَالُ

ХБА -> ХБА феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُوا
	мн	يَتَخَبَّأُنِي	يَتَخَبَّأَانِي	يَتَخَبَّأُونِ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَانِ	تَتَخَبَّأُوا
	мн	تَتَخَبَّأُنِي	تَتَخَبَّأَانِي	تَتَخَبَّأُونِ
I		أَتَخَبَّأُ		أَتَخَبَّأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ХБВ -> ХБВ феъли ХБВ -> ХБВ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوا	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَانِ	يَتَبَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلُنِي	يَتَوَصَّلَانِي	يَتَوَصَّلُونِ	يَتَبَسَّرُنِي	يَتَبَسَّرَانِي	يَتَبَسَّرُونِ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُوا	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَانِ	تَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلُنِي	تَتَوَصَّلَانِي	تَتَوَصَّلُونِ	تَتَبَسَّرُنِي	تَتَبَسَّرَانِي	تَتَبَسَّرُونِ
I		أَتَوَصَّلُ		أَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		أَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

ХБВ -> ХБВ феъли ХБВ -> ХБВ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوَّلُ	يَتَقَوَّلَانِ	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَيُّشُ	يَتَرَيُّشَانِ	يَتَرَيُّشُوا
	мн	يَتَقَوَّلُنِي	يَتَقَوَّلَانِي	يَتَقَوَّلُونِ	يَتَرَيُّشُنِي	يَتَرَيُّشَانِي	يَتَرَيُّشُونِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقُولَا	تَتَقُولُوا	تَتَرِشُ	تَتَرِشَا	تَتَرِشُوا
	мн	تَتَقُولِي	تَتَقُولَا	تَتَقُولْنَ	تَتَرِشِي	تَتَرِشَا	تَتَرِشْنَ
I		أَتَقَوْلُ		نَتَقَوْلُ	أَتَرِشُ		نَتَرِشُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзиқ унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, **لَقِيْ** – **فَعْلِي** феълининг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

феъли **تَجَلَّى** → **جَلَا** феъли **تَبَيَّنَ** → **بَيَّنَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْا	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْا
	мн	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْنَ
II	мз	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْا	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْنَ
I		أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

تَفَعَّلُ → **تَفَعَّلَا** → **تَفَعَّلُوا**.

Масалан, **تَكَلَّمَ** — гаплашмоқ → **تَكَلَّمْ** — гаплаш (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُنْ

Масалан, **تَعْلَمُوا** – ўрганинглар (мз)

تَعْلَمِي – ўрган (мн) ва ҳ.к.

Нотўғри феъллардан буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّد – **تَمَدَّدْ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدَّدْ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدِي	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدَن

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَّالَ → **تَأَذَّنْ** феъли **تَسَّالَ** → **تَأَذَّنْ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَأَذَّنْ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
мн	تَأَذَّنِي	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنَ	تَسَّالَى	تَسَّالَا	تَسَّالَن

تَغَبَّأَ → **تَغَبَّأَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَغَبَّأَ	تَغَبَّأَا	تَغَبَّأُوا
мн	تَغَبَّأِي	تَغَبَّأَا	تَغَبَّأَن

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ → **تَوَصَّلْ** феъли **تَبَسَّرَ** → **تَبَسَّرْ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَصَّلْ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَبَسَّرْ	تَبَسَّرَا	تَبَسَّرُوا
мн	تَوَصَّلِي	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلَن	تَبَسَّرَى	تَبَسَّرَا	تَبَسَّرَن

2. Ажваф феъллар буйруқ майли қам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли $\text{تَقُولُ} \rightarrow \text{قَالَ}$ феъли $\text{تَرِيشُ} \rightarrow \text{رَاشَ}$

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَرِيشُ	تَرِيشَا	تَرِيشُوا
мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولْنَ	تَرِيشِي	تَرِيشَا	تَرِيشْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли учинчи ўзақ ундошнинг тушиб қолиши билан ҳосил бўлади. Масалан,

феъли $\text{تَبَيَّنَ} \rightarrow \text{بَيَّنَ}$ феъли $\text{تَجَلَّى} \rightarrow \text{جَلَّى}$

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّيَا	تَجَلَّوْا
мн	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنْنَ	تَجَلَّى	تَجَلَّيَا	تَجَلَّيْنَ

§ 88. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

V боб солим феълларининг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, $\text{تَكَلَّمَ} \rightarrow \text{كَلَّمَ}$ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمُوا
	мн	تَكَلَّمْنَا	تَكَلَّمَا	تَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَكَلَّمُ

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

–> تَمَدَّدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	يَتَمَدَّدْنَ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

–> تَأَذَّنَ феъли

–> تَسَاءَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَا	يَسْأَلُوا
	мн	يَتَأَذَّنْنَ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَا	يَسْأَلْنَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَا	يَسْأَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنِي	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنْ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَا	يَسْأَلْنَ
I		أَتَأَذَّنُ		يَتَأَذَّنُ	أَسْأَلُ		يَسْأَلُ

فَعَّلًا → جَعَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجْعَلُ	يَجْعَلَانِ	يَجْعَلُونَ
	мн	يَجْعَلُونَ	يَجْعَلُونَ	يَجْعَلُونَ
II	мз	تَجْعَلُ	تَجْعَلَانِ	تَجْعَلُونَ
	мн	تَجْعَلُونَ	تَجْعَلُونَ	تَجْعَلُونَ
I		أَجْعَلُ		نَجْعَلُ

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسِرُّ → يَسِرُّ феъли وَصَلَ → وَصَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَسِرُّ	يَتَسِرُّ	يَتَسِرُّوْا
	мн	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَسِرُّ	يَتَسِرُّ	يَتَسِرُّنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَسِرُّ	تَتَسِرُّ	تَتَسِرُّوْا
	мн	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَسِرُّ	تَتَسِرُّ	تَتَسِرُّنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَسِرُّ		نَتَسِرُّ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَرَيْشَ → تَرَيْشَ феъли تَقُولَ → تَقُولَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوْلُ	يَتَقَوْلَانِ	يَتَقَوْلُونَ	يَتَرَيْشَ	يَتَرَيْشَانِ	يَتَرَيْشُونَ
	мн	يَتَقَوْلُونَ	يَتَقَوْلُونَ	يَتَقَوْلُونَ	يَتَرَيْشَ	يَتَرَيْشَانِ	يَتَرَيْشُونَ
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقَوْلَانِ	تَتَقَوْلُونَ	تَتَرَيْشَ	تَتَرَيْشَانِ	تَتَرَيْشُونَ
	мн	تَتَقَوْلُونَ	تَتَقَوْلُونَ	تَتَقَوْلُونَ	تَتَرَيْشَ	تَتَرَيْشَانِ	تَتَرَيْشُونَ
I		أَتَقَوْلُ		نَتَقَوْلُ	أَتَرَيْشَ		نَتَرَيْشُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

феъли $\text{تَبْنِي} \rightarrow \text{بَنَى}$

феъли $\text{تَجَلَّى} \rightarrow \text{جَلَا}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِي	يَتَبْنِيَا	يَتَبْنَوْنَ	تَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبْنِي	تَتَبْنِيَا	تَتَبْنُون	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْنَ
II	мз	تَتَبْنِي	تَتَبْنِيَا	تَتَبْنَوْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبْنِي	تَتَبْنِيَا	تَتَبْنُون	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْنَ
I		أَتَبْنِي		نَتَبْنِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари تَفَعَّل вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ $\rightarrow$ تَكَلَّمَ — гаплашиш,

تَخَرَّجَ — тугатмоқ (ўқ.юртини) $\rightarrow$ تَخَرَّجَ — тугатиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَمَدَّدَ — чўзилмоқ $\rightarrow$ تَمَدَّدَ — чўзилиш,

تَحَرَّرَ — озод бўлмоқ $\rightarrow$ تَحَرَّرَ — озод бўлиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَأَذَّنَ — хабар бермоқ $\rightarrow$ تَأَذَّنَ — хабар бериш.

تَسَاءَلَ — тиланмоқ $\rightarrow$ تَسَوَّلَ — тиланиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَوَصَّلَ — етиб олиш, —> تَوَصَّلَ — етиб олмоқ,

تَيَسَّرَ — муяссар бўлиш, —> تَيَسَّرَ — муяссар бўлмоқ.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ — миш-миш тарқатиш, —> تَقَوَّلَ — миш-миш тарқатмоқ,

تَرَيَّشَ — бойиш, —> تَرَيَّشَ — бойимоқ.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَنَّى (التَّبَنَّى — аниқ ҳолатда) —> تَبَنَّى — ўғил

асраб олиш, —> асраб олмоқ

التَّجَلَّى (аниқ ҳолатда) —> تَجَلَّى — очилиш,

фош бўлиш, —> фош бўлмоқ

§ 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُتَّعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ —> مُتَكَلِّمٌ — гаплашувчи,

تَخَرَّجَ — тугатмоқ —> مُتَخَرِّجٌ — битирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَّعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ —> مُتَكَلِّمٌ — гаплашилган (мавзу),

تَخَرَّجَ — тугатмоқ —> مُتَخَرِّجٌ — битирилган (ўқув юрти).

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدٌ — чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ — чўзилувчи,

تَحَرَّرَ — озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ — озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ — чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ — чўзилган (жой),

تَحَرَّرَ — озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ — озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَذَّنَ — хабар бермоқ → مُتَأَذِّنٌ — хабар берувчи,

تَسَاءَلَ — тиланмоқ → مُتَسَاءِلٌ — тиланчи,

تَخَبَّأَ — беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ — беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَذَّنَ — хабар бермоқ → مُتَأَذِّنٌ — хабар берилган,

تَسَاءَلَ — тиланмоқ → مُتَسَاءِلٌ — тиланилган (нарсa),

تَخَبَّأَ — беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ — беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلَ — етиб олмоқ → مُتَوَصِّلٌ — етиб олувчи,

تَيْمَسَّرَ — муяссар бўлмоқ → مُتَيْمَسِّرٌ — муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмақ → مَتَوَصَّلَ - етиб олинган,
تَيْسَّرَ - муяссар бўлмақ → مُتَيْسَّرٌ - муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوَّلَ - миш-миш тарқатувчи,

تَرَيْشَ - бойимоқ → مُتَرَيْشٌ - боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوَّلَ - миш-миш қилинган,

تَرَيْشَ - бойимоқ → مُتَرَيْشٌ - бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّنَى - ўғил асраб олмақ → مُتَبَّنٍ (аниқ ҳол. -
الْمُتَبَّنَى) - ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмақ → مُتَجَلٍّ (аниқ ҳол. -
الْمُتَجَلَّى) - очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَّنَى - ўғил асраб олмақ → مُتَبَّنَى (аниқ ҳол. -
الْمُتَبَّنَى) - ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмақ → مُتَجَلَّى (аниқ ҳол. -
الْمُتَجَلَّى) - очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

§ 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **أَفْعَلُ مِنْ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مِنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

الْكِتَابُ أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ — Китоб журналдан каттароқ.

الْكِتَابَةُ أَتَمُّ مِنَ الْقِرَاءَةِ — Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

أَخِي أَصْفَرُ مِنِّي — Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма оломош ишлатилади. Масалан,

مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

— Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مِنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади — **مِمَّا**. Масалан,

الطَّنِسُ الْيَوْمَ أَحْرَمٌ مِمَّا كَانَ أَمْسَ — Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلُ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади. Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالُ
мн	فَعْلَى	فَعْلَانِ	فَعْلَاتُ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

أَلطَّالِبَةُ الْحَسَنَى – Энг яхши студент, –

Энг яхши студент қиз

أَلطَّالِبَانِ الْأَحْسَنَانِ – Энг яхши 2 студент,

أَلطَّالِبَتَانِ الْحُسَيْنَانِ – Энг яхши 2 студентка.

أَلطَّلَابُ الْأَحْسَنِ – Энг яхши студентлар,

أَلطَّلِبَاتُ الْحُسَيْنَاتِ – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, أَفْعَلُ шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ الطَّلَابِ – Студентларнинг энг яхшиси,

أَحْسَنُ الطَّلِبَاتِ – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ طَالِبٍ – Энг яхши студент,

أَحْسَنُ طَالِبَةٍ – Энг яхши студент қиз.

فَعْلًا – шаклидаги сифатлардан, белгини билди-

рувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

орттирма даража синтактик йўл билан яъни أَكْثَرُ , أَشَدُّ , أَقْلُ каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзақдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

هَذِهِ الزَّوْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ بَلَدِكَ – Бу атиргул наригисидан қизилроқ.

أَخِي أَقْلُ أَجْتِهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ – Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

خَيْرٌ – яхши, شَرٌّ – ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати أَفْعَلُ вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ – Намоз уйқудан яхшироқдир.

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ – Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юртдир.

§ 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни أَفْعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْتُ

Масалан, أَخْرَجَ -> خَرَجَ чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجَتْ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَ
II	мз	أَخْرَجْتَ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمْ
	мн	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُنَّ
I		أَخْرَجْتُ		أَخْرَجْنَا

أَخْرَجْتُمْ — Сизлар (мн) чиқардингизлар,

أَسْتَطَعْنَا — Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلَ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلَتْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْتَ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, أَسْتَطَعْتُ الطَّائِرَةَ — Самолёт уриб туширилди.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	يُفْعَلْنَ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلْنَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		أَفْعَلُ

Масалан, سَقَطَ → أَسْقَطَ туширмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْقِطُ	يُسْقِطَانِ	يُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	يُسْقِطْنَ
II	мз	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطِينَ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطْنَ
I		أَسْقِطُ		نُسْقِطُ

غَدًا سَنُسْقِطُ الطَّائِرَةَ بِالصَّارُوخِ – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамиз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдиға يُ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, تُسَقِّطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўриниб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

خَرَجَ — чиқмоқ → أَخْرَجَ — чиқармоқ,

رَجَعَ — қайтмоқ → أَرْجَعَ — қайтармоқ,

سَقَطَ — тушмоқ → أَسْقَطَ — туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда орттирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

شَرِبَ — ичмоқ → أَشْرَبَ — ичирмоқ,

لَبَسَ — киймоқ → أَلْبَسَ — кийдирмоқ,

لَعِبَ — ўйнамоқ → أَلْعَبَ — ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзакдан ташкил топган географик номлардан шу ўзак ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

مِصْرَ — Миср → أَمَصَرَ — Мисрга жўнамоқ,

الْعِرَاقُ — Ироқ → أَعْرَقَ — Ироққа бормоқ,

بَحْرَ — денгиз → أَبْحَرَ — денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълининг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат луғат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

قَسَمَ — қисмга бўлмоқ → أَقْسَمَ — қасам ичмоқ,

ضَرَبَ — урмоқ → أَضْرَبَ — иш ташламоқ.

§ 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб — мадада → мадда → IV боб — 'амдада →
'амадда. $\text{مَدَّ} \rightarrow \text{أَمَدَّ}$ таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدَّ	أَمَدَّا	أَمَدُّوْا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَّدُوْا
II	мз	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدَتَا	أَمَدَّدَتُمْ
	мн	أَمَدَّدَتِ	أَمَدَّدَتَا	أَمَدَّدَتُنَّ
I		أَمَدَّدْتُ		أَمَدَّدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб — мудида → мудада → IV боб — 'умдида → 'умидда. $\text{مَدَّ} \rightarrow \text{أَمَدَّ}$ таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدَّ	أَمَدَّا	أَمَدُّوْا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَّدُوْا
II	мз	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدَتَا	أَمَدَّدَتُمْ
	мн	أَمَدَّدَتِ	أَمَدَّدَتَا	أَمَدَّدَتُنَّ
I		أَمَدَّدْتُ		أَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → ă товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

Амн → Амн → Амн - имон келтирмоқ феъли Атар → Атар - қасос оломоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Амн	Амн	Амн	Атар	Атар	Атар
	мн	Амн	Амн	Амн	Атар	Атар	Атар
II	мз	Амн	Амн	Амн	Атар	Атар	Атар
	мн	Амн	Амн	Амн	Атар	Атар	Атар
I		Амн		Амн	Атар		Атар

Ара → Ара - ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Ара	Ара	Ара
	мн	Ара	Ара	Ара
II	мз	Ара	Ара	Ара
	мн	Ара	Ара	Ара
I		Ара		Ара

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбатида ҳам 'у' → у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

Амин → Амин - имон келтирилмоқ феъли Аштр → Аштр - қасос

олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Амин	Амин	Амин	Аштр	Аштр	Аштр
	мн	Амин	Амин	Амин	Аштр	Аштр	Аштр
II	мз	Амин	Амин	Амин	Аштр	Аштр	Аштр
	мн	Амин	Амин	Амин	Аштр	Аштр	Аштр
I		Амин		Амин	Аштр		Аштр

Афрӣ - ўқитилмоқ феъли -> Афрӣ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Афрӣ	Афрӯ	Афрӯра
	мн	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯн
II	мз	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
	мн	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
I		Афрӯт		Афрӯт

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Афрӯт - мерос қолдирмоқ феъли -> Афрӯт
Афрӯт - Яманга -> Афрӯт

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
	мн	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
II	мз	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
	мн	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
I		Афрӯт		Афрӯт	Афрӯт		Афрӯт

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбатида сўз бошидаги 'ув -> 'ў товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

Афрӯт - мерос қолдирилмоқ феъли -> Афрӯт
Афрӯт - Яманга -> Афрӯт

жўналмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт
	мн	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт	Афрӯт

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أورثت	أورثتا	أورثتم	أهنت	أهنتا	أهنتم
	мн	أورثت	أورثتا	أورثتن	أهنت	أهنتا	أهنتن
I		أورثت		أورثنا	أهنت		أهنا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

– اطار → طار (ط ي ر) эритмоқ феъли – اذاب → ذاب (ذ و ب) учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذاب	أذابا	أذابوا	اطار	أطارا	أطاروا
	мн	أذابت	أذابتا	أذبن	أطارت	أطارتا	أطرن
II	мз	أذبت	أذبتа	أذبتм	أطرت	أطرتа	أطرتм
	мн	أذبت	أذبتа	أذبتن	أطرت	أطرتа	أطرتن
I		أذبت		أذبتا	أطرت		أطرتа

Ажваф феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

– اذيب → ذيب эритилмоқ феъли – اظير → ظير учирилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذيب	أذيبا	أذيبوا	أظير	أظيرا	أظيروا
	мн	أذيبت	أذيبتا	أذبن	أظيرت	أظيرتا	أظرن
II	мз	أذبت	أذبتа	أذبتм	أظرت	أظرتа	أظртм
	мн	أذبت	أذبتа	أذبتن	أظرت	أظرتа	أظرتن
I		أذبت		أذبتа	أظرت		أظرتа

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بگى феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

أَسْتَى -> سَقَى (س ق ي) - фатво бермоқ
أَفْتَى -> فَتَى (ف ت و)

- сугормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَى	أَفْتَا	أَفْتَرَا	أَسْتَى	أَسْتَا	أَسْتَرَا
	мн	أَفْتَتَ	أَفْتَتَا	أَفْتَتْنِ	أَسْتَتَ	أَسْتَتَا	أَسْتَتْنِ
II	мз	أَفْتَيْتَ	أَفْتَيْتَا	أَفْتَيْتُمْ	أَسْتَيْتَ	أَسْتَيْتَا	أَسْتَيْتُمْ
	мн	أَفْتَيْتَ	أَفْتَيْتَا	أَفْتَيْتُنْ	أَسْتَيْتَ	أَسْتَيْتَا	أَسْتَيْتُنْ
I		أَفْتَيْتُ		أَفْتَيْتَا	أَسْتَيْتُ		أَسْتَيْتَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I

бобдаги لَتَى - феъли каби тусланади. Масалан,

أَسْفَى -> سَفَى - фатво берилмоқ феъли
أَفْتَى -> فَتَى - сугорилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَى	أَفْتَا	أَفْتَرَا	أَسْفَى	أَسْفَا	أَسْفَرَا
	мн	أَفْتَتَ	أَفْتَتَا	أَفْتَتْنِ	أَسْفَتَ	أَسْفَتَا	أَسْفَتْنِ
II	мз	أَفْتَيْتَ	أَفْتَيْتَا	أَفْتَيْتُمْ	أَسْفَيْتَ	أَسْفَيْتَا	أَسْفَيْتُمْ
	мн	أَفْتَيْتَ	أَفْتَيْتَا	أَفْتَيْتُنْ	أَسْفَيْتَ	أَسْفَيْتَا	أَسْفَيْتُنْ
I		أَفْتَيْتُ		أَفْتَيْتَا	أَسْفَيْتُ		أَسْفَيْتَا

§ 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйи-
дагича тусланади: أَمَدُ -> يُمَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُ	يُمَدَانْ	يُمَدُونْ
	мн	تُمَدُ	تُمَدَانْ	يُمَدَدْنِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أُمدُّ		نُمدُّ

Бундай феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

феъли $\text{يُمدُّ} \rightarrow \text{مَدَّ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدَّان	يُمدُّونَ
	мн	تُمدُّ	تُمدَّان	يُمدِّدْنَ
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أُمدُّ		نُمدُّ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

феъли $\text{يؤمن} \rightarrow \text{آمن}$

феъли $\text{يؤثر} \rightarrow \text{أثار}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يؤمنُ	يؤمنَان	يؤمنُون	يؤثرُ	يؤثرَان	يؤثرونَ
	мн	تؤمنُ	تؤمنَان	يؤمنُون	تؤثرُ	تؤثرَان	يؤثرونَ
II	мз	تؤمنُ	تؤمنَان	تؤمنُون	تؤثرُ	تؤثرَان	تؤثرونَ
	мн	تؤمنينَ	تؤمنَان	تؤمنُون	تؤثرينَ	تؤثرَان	تؤثرونَ
I		أؤمنُ		تؤمنُون	أؤثرُ		نؤثرُ

фeъли -> أَقْرَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
	мн	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأُونَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُونَ	تَقْرَأُونَ	تَقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли -> يُؤْمِنُ -> آمَنَ

фeъли -> يُقَارُّ -> اُنْفَرَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَانِ	يُؤْمِنُونَ	يُقَارُّ	يُقَارَانِ	يُقَارُونَ
	мн	يُؤْمِنُونَ	يُؤْمِنُونَ	يُؤْمِنُونَ	يُقَارُّ	يُقَارَانِ	يُقَارُونَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَانِ	تُؤْمِنُونَ	يُقَارُّ	يُقَارَانِ	يُقَارُونَ
	мн	تُؤْمِنُونَ	تُؤْمِنُونَ	تُؤْمِنُونَ	يُقَارُّ	يُقَارَانِ	يُقَارُونَ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ	أُقَارُّ		يُقَارُّ

фeъли -> أَقْرَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
	мн	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأُونَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُونَ	تَقْرَأُونَ	تَقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

буғли -> أُورَثْ

феъли -> يُيْمِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورَثْ	بُورَثَان	بُورَثُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُون
	мн	تُورَثْ	تُورَثَان	تُورَثْن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
II	мз	تُورَثْ	تُورَثَان	تُورَثُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
	мн	تُورَثِين	تُورَثَان	تُورَثْن	تُيْمِنِين	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
I		أورَثْ		تُورَثْ	أَيْمِنُ		يُيْمِنُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундoshнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

буғли -> أُورَثْ

феъли -> يُيْمِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورَثْ	بُورَثَان	بُورَثُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُون
	мн	تُورَثْ	تُورَثَان	تُورَثْن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
II	мз	تُورَثْ	تُورَثَان	تُورَثُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
	мн	تُورَثِين	تُورَثَان	تُورَثْن	تُيْمِنِين	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
I		أورَثْ		تُورَثْ	أَيْمِنُ		يُيْمِنُ

2. Ажваф феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидаги-ча тусланади:

буғли -> أَذِيبُ

феъли -> يُطِيرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَذِيبُ	أَذِيبَان	أَذِيبُون	يُطِيرُ	يُطِيرَان	يُطِيرُون
	мн	تَذِيبُ	تَذِيبَان	تَذِيبْن	تُطِيرُ	تُطِيرَان	تُطِيرُون
II	мз	تَذِيبُ	تَذِيبَان	تَذِيبُون	تُطِيرُ	تُطِيرَان	تُطِيرُون
	мн	تَذِيبِين	تَذِيبَان	تَذِيبْن	تُطِيرِين	تُطِيرَان	تُطِيرُون
I		أَذِيبُ		تَذِيبُ	أُطِيرُ		يُطِيرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллар каби I боб феълнинг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

Азб -> ʔаб ʔеъли

Атар -> ʔатар ʔеъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ʔаб	ʔабан	ʔабон	ʔатар	ʔатаран	ʔатарон
	мн	ʔаб	ʔабан	ʔабн	ʔатар	ʔатаран	ʔатрон
II	мз	ʔаб	ʔабан	ʔабон	ʔатар	ʔатаран	ʔатарон
	мн	ʔабн	ʔабан	ʔабн	ʔатарн	ʔатаран	ʔатрон
I		ʔаб		ʔаб	ʔатар		ʔатар

3. Ноқис ʔеълларнинг ҳозирги-келаси замони аслида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган ʔа - ʔа ʔеъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

ʔа -> ʔа ʔеъли

ʔа -> ʔа ʔеъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ʔа	ʔабан	ʔабон	ʔа	ʔабан	ʔабон
	мн	ʔа	ʔабан	ʔабн	ʔа	ʔабан	ʔабн
II	мз	ʔа	ʔабан	ʔабон	ʔа	ʔабан	ʔабон
	мн	ʔа	ʔабан	ʔабн	ʔа	ʔабан	ʔабн
I		ʔа		ʔа	ʔа		ʔа

Ноқис ʔеълларнинг мажҳул нисбатидаги қўшимча ʔа - ʔа ʔеъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

ʔа -> ʔа ʔеъли

ʔа -> ʔа ʔеъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ʔа	ʔабан	ʔабон	ʔа	ʔабан	ʔабон
	мн	ʔа	ʔабан	ʔабн	ʔа	ʔабан	ʔабн

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفْتَى	تَفْتَيَان	تَفْتُونَ	تُسَفَى	تُسَقَيَان	تُسَقُونَ
	мн	تَفْتَيْنَ	تَفْتَيَان	تَفْتِينَ	تُسَقَيْنَ	تُسَقَيَان	تُسَقِينَ
I		أَفْتَى		أَفْتَى	أُسَفَى		أُسَفَى

§ 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلْ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلْ		تُفْعَلْ

Масалан, **أَخْرَجَ** — чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرَجْ	يُخْرَجَا	يُخْرَجُوا
	мн	تُخْرَجْ	تُخْرَجَا	يُخْرَجْنَ
II	мз	تُخْرَجْ	تُخْرَجَا	تُخْرَجُوا
	мн	تُخْرَجِي	تُخْرَجَا	تُخْرَجْنَ
I		أُخْرَجْ		تُخْرَجْ

إِنْ نُخْرِجْ هَذَا الْكَالِبَ فَيَعْضُكَ — Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феълларининг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **فَرَّ - فَرَّ** типдаги иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант				2-вариант			
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُّ	يَمَدُّ	يَمَدُّوْا	يَمَدُّ	يَمَدُّ	يَمَدُّوْا
	мн	يَمَدُّنَ	يَمَدُّنَ	يَمَدُّنَ	يَمَدُّ	يَمَدُّ	يَمَدُّنَ
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدُّ	تَمَدُّوْا	تَمَدُّ	تَمَدُّ	تَمَدُّوْا
	мн	تَمَدُّنَ	تَمَدُّنَ	تَمَدُّنَ	تَمَدُّ	تَمَدُّ	تَمَدُّنَ
I		أَمَدُّ		أَمَدُّ	أَمَدُّ		أَمَدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُّ	يَمَدُّ	يَمَدُّوْا
	мн	يَمَدُّنَ	يَمَدُّ	يَمَدُّنَ
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدُّ	تَمَدُّوْا
	мн	تَمَدُّنَ	تَمَدُّ	تَمَدُّنَ
I		أَمَدُّ		أَمَدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ - أَمِنَ феъли

أَثَارَ - أَثَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا	يُثْبِتُ	يُثْبِتَا	يُثْبِتُوْا
	мн	يُؤْمِنُنَ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُنَ	يُثْبِتُ	يُثْبِتَا	يُثْبِتُنَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا	تُثْبِتُ	تُثْبِتَا	تُثْبِتُوْا
	мн	تُؤْمِنُنَ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُنَ	تُثْبِتُ	تُثْبِتَا	تُثْبِتُنَ
I		أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ	أُثْبِتُ		أُثْبِتُ

اَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		نَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

أَيَمَّنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَّنَ	أَيَمَّنَا	أَيَمَّنُوا
	мн	تَوْرَثَ	تَوْرَثَا	تَوْرَثُوا	تَيَمَّنَ	تَيَمَّنَا	تَيَمَّنُوا
II	мз	تَوْرَثَ	تَوْرَثَا	تَوْرَثُوا	تَيَمَّنَ	تَيَمَّنَا	تَيَمَّنُوا
	мн	تَوْرَثَ	تَوْرَثَا	تَوْرَثُوا	تَيَمَّنَ	تَيَمَّنَا	تَيَمَّنُوا
I		أَوْرَثَ		تَوْرَثَ	أَيَمَّنَ		تَيَمَّنَ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахсларида I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَذِيبُ	يَذِيبَانِ	يَذِيبُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تَذِيبُ	تَذِيبَانِ	يَذِيبُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَارُونَ
II	мз	تَذِيبُ	تَذِيبَانِ	يَذِيبُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تَذِيبُ	تَذِيبَانِ	يَذِيبُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَارُونَ
I		أَذِيبُ		تَذِيبُ	أَطَارُ		تُطَارُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли айрим шахс ва сонда қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى -> فَعَى феъли

أَسْقَى -> سَقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَى	يُفْتَيَانِ	يُفْتَوْنَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقَوْنَ
	мн	يَفْتُونَ	يُفْتَيْنِ	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقَوْنَ
II	мз	تَفْتَى	تُفْتَيَانِ	تُفْتَوْنَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	تُسْقَوْنَ
	мн	تَفْتُونَ	تُفْتَيْنِ	تُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	تُسْقَوْنَ
I		أَفْتَى		أَفْتَى	أَفْتَى		أَفْتَى

§ 96. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда шаклланади:

أَفْعِلْ -> تَفْعِلْ -> تَفْعِلْ .

Эслатма. IV боб феъли буйруқ майлининг I бобдаги айрим феъллар буйруқ майлидан фарқи IV боб буйруқ майли олдидаги алифнинг қатъий ҳамза эканлигидир.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعِلْ	أَفْعِلَا	أَفْعِلُوا
мн	أَفْعِلِي	أَفْعِلَا	أَفْعِلْنَ

Масалан, أَسْقُوا - уриб туширинглар (мз).

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч вариантда ҳосил бўлгани сабабли, буйруқ майли ҳам уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, أَمَدٌ - مَدٌ феъли:

1-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدَنَ	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدَنَ

2-вариант

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدَنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли кўп ҳолатларда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ -> أَمِنَ феъли

أَثَرَ -> أَثَرَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَنَ	أَمَنًا	أَمَنُوا	أَثَرَ	أَثَرَ	أَثَرًا
мн	أَمِنِي	أَمَنًا	أَمِنَ	أَثَرِي	أَثَرَ	أَثَرَنَ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَقْرَأَ	أَقْرَأَا	أَقْرَأُوا
мн	أَقْرَأَنِي	أَقْرَأَا	أَقْرَأُونِ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

أَيَمَنَ -> يَمَنَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَنَ	أَيَمَنَا	أَيَمَنُوا
мн	أَوْرَثَنِي	أَوْرَثَا	أَوْرَثُونِ	أَيَمَنِي	أَيَمَنَا	أَيَمَنُونِ

2. Ажваф феъллар буйруқ майли:

Афрأ -> قرأ феъли

Шахс	Жинс	Бираик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقرئ	يُقرئ	يُقرئوا
	мн	تُقرئ	تُقرئ	يُقرئ
II	мз	تُقرئ	تُقرئ	تُقرئوا
	мн	يُقرئ	تُقرئ	يُقرئ
I		أُقرئ		تُقرئ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أورث -> ورث феъли

أيمن -> يمن феъли

Шахс	Жинс	Бираик	Иккилик	Кўплик	Бираик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورث	يُورث	يُورثوا	يُيمن	يُيمن	يُيمنوا
	мн	تُورث	تُورث	يُورث	تُيمن	تُيمن	يُيمن
II	мз	تُورث	تُورث	تُورثوا	تُيمن	تُيمن	تُيمنوا
	мн	يُورث	تُورث	يُورث	يُيمن	يُيمن	يُيمن
I		أُورث		يُورث	أُيمن		يُيمن

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أذاب -> ذاب феъли

أطار -> طار феъли

Шахс	Жинс	Бираик	Иккилик	Кўплик	Бираик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِب	يُذِب	يُذِبوا	يُطِر	يُطِر	يُطِروا
	мн	تُذِب	تُذِب	يُذِب	تُطِر	تُطِر	يُطِر
II	мз	تُذِب	تُذِب	تُذِبوا	تُطِر	تُطِر	تُطِروا
	мн	يُذِب	تُذِب	يُذِب	يُطِر	يُطِر	يُطِر
I		أُذِب		يُذِب	أُطِر		يُطِر

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги **يَكِي** –
يَكِي феъллининг истак майли билан бир хил қўшимча-
 ларга эга. Масалан,

أَفْتَى феъли → **فَتَى**

أَسَقَى феъли → **سَقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَا	يُفْتَوُ	يُسْقَى	يُسْقَا	يُسْقَوُ
	мы	تُفْتَى	تُفْتَا	يُفْتَيْن	تُسْقَى	تُسْقَا	يُسْقَيْن
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَا	تُفْتَوُ	تُسْقَى	تُسْقَا	تُسْقَوُ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَا	تُفْتَيْن	تُسْقَى	تُسْقَا	تُسْقَيْن
I		أَفْتَى		نُفْتَى	أَسَقَى		نُسِقَى

§ 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари **إِفْعَال** вазнида
 қосил бўлади. Масалан,

أَخْرَجَ – чиқармоқ → **إِخْرَاجٌ** – чиқариш,

أَسْقَطَ – туширмоқ → **إِسْقَاطٌ** – тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим
 феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَدَّ – таъминламоқ → **إِمْدَادٌ** – таъминлаш,

أَرَارَ – қарор қилмоқ → **إِفْرَارٌ** – қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзак
 ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и'
 'и' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи
 ва учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан
 фарқ қилмайди. Масалан,

إِيْمَانٌ — имон келтирмоқ → إِيْمَانٌ — имон келтириш,

أَثَارٌ — қасос олмақ → إِيْثَارٌ — қасос олиш,

أَفْرَأٌ — ўқитмоқ → إِيْفْرَأُ — ўқитиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши у дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'й ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ — ижод қилмоқ → إِيْجَادٌ — ижод қилиш,

أَوْقَفَ — тўхтатмоқ → إِيْقَاتٌ — тўхтатиш,

أَبْقَطَ — уйғотмоқ → إِيْبْقَاطٌ — уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ة —та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ — эритмоқ → إِذَابَةٌ — эритиш,

أَذَاعَ — тарқатмоқ → إِذَاعَةٌ — тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى — фатво бермоқ → إِفْتَاءٌ — фатво бериш,

أَتْلَى — диктовка қилмоқ → إِمْلَاءٌ — диктовка қилиш,

§ 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ — яхшилиқ қилмоқ → مُحْسِنٌ — яхшилиқ қилувчи,

أَسْلَمَ — ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ — ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْلَمَ — уриб туширмоқ → مَسْقُطٌ، مُسْقِطٌ — уриб туширилган,

أَزَلَّ — нозил қилмоқ → مَزْرُوعٌ، مَزْرُوعَةٌ — нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феъл-
ландяги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ — таъминламоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — таъминловчи,

أَزَرَ — қарор қилмоқ → مُقَرِّرٌ، مُقَرِّرَةٌ — қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзақ ундош-
нинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ — таъминламоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — таъминланган,

أَزَرَ — қарор қилмоқ → مُمَرِّرٌ، مُمَرِّرَةٌ — қарор қилинган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби
қосил бўлади. Масалан,

أَمِنَ — имон келтирмоқ → مُؤْمِنٌ، مُؤْمِنَةٌ — имон келтирувчи,

أَلَانَ — қасос олмоқ → مُنْتَرَفٌ، مُنْتَرَفَةٌ — қасос олувчи,

أَزَا — ўқитмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ — ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан
фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ — қийнамоқ → مُؤْلِمٌ، مُؤْلِمَةٌ — қийноқ қилинган,

أَسَامَ — зериктирмоқ → مُسَامٌ، مُسَامَةٌ — зериктирилган,

أَزَا — ўқитмоқ → مُقَرِّأٌ، مُقَرِّأَةٌ — ўқитилган.

III. Заиф феъллар:

I. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида мув- ва муй- → му
товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوَلَّتْ — тўхтатмоқ → مَوْقِفٌ، مَوْقِفَةٌ — тўхтатувчи,

أَوَّلَطَ — уйготмоқ → مَبْقِطٌ، مَبْقِطَةٌ — уйготувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مَوْقِفٌ, مَوْقِفَةٌ – тўхтатилган,

أَبْقَطَ – уйғотмоқ → مَبْقُطٌ, مَبْقُطَةٌ – уйғотилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذِيبٌ, مُذِيبَةٌ – эритувчи,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذِيعٌ, مُذِيعَةٌ – тарқатувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذَابٌ, مُذَابَةٌ – эритилган,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذَاعٌ, مُذَاعَةٌ – тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مَفْتٍ (аниқ ҳолат – الْمَفْتَى),

مَفْتِيَةٌ – фатво берувчи,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقٍ (аниқ ҳолат – الْمُسْقَى),

مُسْقِيَةٌ – суғорувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مَفْتًى (аниқ ҳолат – الْمَفْتًى),

مَفْتًاء – фатво берилган,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقًى (аниқ ҳолат – الْمُسْقًى),

مُسْقًاء – суғорилган.

§ 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларидан ҳо-
на бўлиб, ўтган замон вази **فَاعَلَ** дир. У шахс-сонда қу-
ндагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعَلَ	فَاعَلَا	فَاعَلُوا
	ми	فَاعَلْتَ	فَاعَلْتَا	فَاعَلْنَ
II	мз	فَاعَلْتَ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
	ми	فَاعَلْتَ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُنَّ
I		فَاعَلْتُ		فَاعَلْنَا

Мисалан, **شَهِدَ** → **кўрмоқ феъли**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَهِدَ	شَهِدَا	شَهِدُوا
	ми	شَهِدْتَ	شَهِدْتَا	شَهِدْنَ
II	мз	شَهِدْتَ	شَهِدْتُمَا	شَهِدْتُمْ
	ми	شَهِدْتَ	شَهِدْتُمَا	شَهِدْتُنَّ
I		شَهِدْتُ		شَهِدْنَا

هَمْ شَهِدُوا هَذِهِ الْمَعْرَكَةَ

— Улар (мз) бу жангни кўришди.

هَلْ شَهِدْتُمَا — Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қу-
ндагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُوِعِلَ	فُوِعِلَا	فُوِعِلُوا
	ми	فُوِعِلْتَ	فُوِعِلْتَا	فُوِعِلْنَ
II	мз	فُوِعِلْتَ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ
	ми	فُوِعِلْتَ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُنَّ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ – Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдида مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يُفَاعِلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, يُشَاهِدُ → شَاهَدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

يُشَاهِدُ الزَّوَّارُ كَثِيرًا مِنَ الْأَثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا – Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعَلُ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلُونَ
	мн	تُفَاعَلِينَ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلْنَ
I		أَفَاعَلُ		تُفَاعَلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقَصَ — рақс тушмоқ → رَاقَصَ — бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ — ўтирмақ → جَالَسَ — бирор киши билан биргаликда ўтирмақ,

ضَرَبَ — урмақ → ضَارَبَ — бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَى جَالِسْتُ مُحَمَّدًا — Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ — олдинга ўтмоқ → سَابَقَ — олдинга ўтишга интилмоқ, мусобақа қилмоқ,

صَبَرَ — сабр қилмоқ → صَابَرَ — сабрли бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَنَ — яхшиланмоқ → حَاسَنَ — бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِلَ — ишламоқ → عَامِلَ — бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълларидеги маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ — сафар қилмоқ, شَاهَدَ — кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси лугат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَقَعَ — итармоқ → دَأَعَ (عن) — мудофаа қилмоқ,

كَفَعَ — юзма-юз бўлмоқ → كَأَعَ — курашмоқ,

سَعِدَ — бахтли бўлмоқ → سَاعَدَ — ёрдам бермоқ.

§ 101. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَاجَ → حَاجَتْ — баҳслашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجَ	حَاجَا	حَاجُوا
	мн	حَاجَتْ	حَاجْتَا	حَاجْتُنْ
II	мз	حَاجَبَتْ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُمْ
	мн	حَاجَبَتْ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُنْ
I		حَاجَبَتْ		حَاجَبْتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	خُوجُ	خُوجَا	خُوجُوا
	мн	خُوجْتُ	خُوجْتَا	خُوجْتُنْ
II	мз	خُوجِيتُ	خُوجِيتُمَا	خُوجِيتُكُمْ
	мн	خُوجِيتُ	خُوجِيتُمَا	خُوجِيتُنْكُمْ
I		خُوجِيتُ		خُوجِيتَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзалининг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олишда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ → أَخَذَ – таъна қилмоқ ضَاعَلَ → ضَاعَلَ – озайтирмоқ

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَاعَلَ	ضَاعَلَا	ضَاعَلُوا
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتَا	أَخَذْتُنْ	ضَاعَلْتُ	ضَاعَلْتَا	ضَاعَلْتُنْ
II	мз	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمْ	ضَاعَلْتُ	ضَاعَلْتُمَا	ضَاعَلْتُمْ
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُنْ	ضَاعَلْتُ	ضَاعَلْتُمَا	ضَاعَلْتُنْ
I		أَخَذْتُ		أَخَذْتَا	ضَاعَلْتُ		ضَاعَلْتَا

بَدَأَ → بَدَأَ – бошлаб бериш феъли

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَ	بَدَأَا	بَدَأُوا
	мн	بَدَأْتُ	بَدَأْتَا	بَدَأْتُنْ
II	мз	بَدَأْتُ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتُمْ
	мн	بَدَأْتُ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتُنْ
I		بَدَأْتُ		بَدَأْتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича туслана-

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош , ҳарфидан иборат бўлса, ى га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги بَكى феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

بَارِى - беллашмоқ -> بَرِى ҳаддан оширмоқ -> غَالِى -> غَلَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غَالِى	غَالَا	غَالُوا	بَارِى	بَارَا	بَارُوا
	мн	غَالَتْ	غَالَا	غَالَيْنْ	بَارَتْ	بَارَتَا	بَارَيْنْ
II	мз	غَالَيْتَ	غَالَيْتُمَا	غَالَيْتُمْ	بَارَيْتَ	بَارَيْتُمَا	بَارَيْتُمْ
	мн	غَالَيْتُ	غَالَيْتُمَا	غَالَيْتُنْ	بَارَيْتَ	بَارَيْتُمَا	بَارَيْتُنْ
I		غَالَيْتُ		غَالَيْنَا	بَارَيْتُ		بَارَيْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қўшимчалари I боб феъли -> لَقِيَ - феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلِى -> غُولِى феъли -> بَوْرِى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غُولِى	غُولَا	غُولُوا	بَوْرِى	بَوْرَا	بَوْرُوا
	мн	غُولَيْتَ	غُولَيْتَا	غُولَيْنْ	بَوْرَتْ	بَوْرَتَا	بَوْرَيْنْ
II	мз	غُولَيْتَ	غُولَيْتُمَا	غُولَيْتُمْ	بَوْرَيْتَ	بَوْرَيْتُمَا	بَوْرَيْتُمْ
	мн	غُولَيْتُ	غُولَيْتُمَا	غُولَيْتُنْ	بَوْرَيْт	بَوْرَيْтُمَا	بَوْرَيْтُنْ
I		غُولَيْتُ		غُولَيْنَا	بَوْرَيْт		بَوْرَيْنَا

§ 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: حَاجٌ -> حَاجَجٌ -> يُحَاجُّ .

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّجْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّجْنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّجْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّجْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّجْنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّجْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> أَخَذَ феъли

يُضَائِلُ -> ضَالَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِينَ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلْنَ
I		أَوْأَخِذُ		تُؤَاخِذُ	أَضَائِلُ		تُضَائِلُ

Ҳадаъ -> Ҳадаъ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаъун
	мн	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаън
II	мз	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаъун
	мн	Ҳадаъин	Ҳадаъан	Ҳадаън
I		Аҳадаъ		Ҳадаъ

Бу феъллар мажҳул нисбатда қуйидагича тусланади:

Ҳуаҳд -> Ҳуаҳд феъли

Ҳуаҳд -> Ҳуаҳд феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдун	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдун
	мн	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдн	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдн
II	мз	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдун	Ҳуаҳд	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдун
	мн	Ҳуаҳдн	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдн	Ҳуаҳдн	Ҳуаҳдан	Ҳуаҳдн
I		Ауаҳд		Ҳуаҳд	Аҳаҳд		Ҳуаҳд

Ҳадаъ -> Ҳадаъ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаъун
	мн	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаън
II	мз	Ҳадаъ	Ҳадаъан	Ҳадаъун
	мн	Ҳадаъин	Ҳадаъан	Ҳадаън
I		Аҳадаъ		Ҳадаъ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

фезли بُرَائِقُ -> وَائِقُ

фезли يُيَامِنُ -> يَامِنُ

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُرَائِقُ	بُرَائِقَان	بُرَائِقُون	يِيَامِنُ	يِيَامِنَان	يِيَامِنُون
	мн	تُرَائِقُ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُن	تِيَامِنُ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
II	мз	تُرَائِقُ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُون	تِيَامِنُ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
	мн	تُرَائِقِينَ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُن	تِيَامِنِينَ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
I		أُرَائِقُ		نُرَائِقُ	أِيَامِنُ		نِيَامِنُ

Бу фезлларнинг мажхул нисбатида иккинчи ўзак ундошм ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

фезли بُرَائِقُ -> وَائِقُ

фезли يُيَامِنُ -> يَامِنُ

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُرَائِقُ	بُرَائِقَان	بُرَائِقُون	يِيَامِنُ	يِيَامِنَان	يِيَامِنُون
	мн	تُرَائِقُ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُن	تِيَامِنُ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
II	мз	تُرَائِقُ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُون	تِيَامِنُ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
	мн	تُرَائِقِينَ	تُرَائِقَان	تُرَائِقُن	تِيَامِنِينَ	تِيَامِنَان	تِيَامِنُون
I		أُرَائِقُ		نُرَائِقُ	أِيَامِنُ		نِيَامِنُ

2. Ажваф фезлларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

фезли يُجَاوِبُ -> جَاوِبُ

фезли يُيَايِعُ -> يَايِعُ

Шакл	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَان	يُجَاوِبُون	يِيَايِعُ	يِيَايِعَان	يِيَايِعُون
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَان	تُجَاوِبُن	تِيَايِعُ	تِيَايِعَان	تِيَايِعُون
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَان	تُجَاوِبُون	تِيَايِعُ	تِيَايِعَان	تِيَايِعُون
	мн	تُجَاوِبِينَ	تُجَاوِبَان	تُجَاوِبُن	تِيَايِعِينَ	تِيَايِعَان	تِيَايِعُون
I		أَجَاوِبُ		نُجَاوِبُ	أِيَايِعُ		نِيَايِعُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳарфи иллатнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради ҳолос. Масалан,

феъли يُبَاع -> يُجَاب феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابُ	يُجَاوَان	يُجَاوُونَ	يُبَاعُ	يُبَاعَان	يُبَاعُونَ
	мн	تُجَابُ	تُجَاوَان	تُجَاوِينَ	تُبَاعُ	تُبَاعَان	تُبَاعِينَ
II	мз	تُجَابُ	تُجَاوَان	تُجَاوُونَ	تُبَاعُ	تُبَاعَان	تُبَاعُونَ
	мн	تُجَابِينَ	تُجَاوَان	تُجَاوِينَ	تُبَاعِينَ	تُبَاعَان	تُبَاعِينَ
I		أَجَابُ		تُجَابُ	أَبَاعُ		تُبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охиридаги қўшимчалар I боб يَبِي - يَبِي феъли охиридаги қўшимчалар билан бир хилдир. Масалан,

феъли يُبَالِي -> يُبَالِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَالِي	يُبَالِيَان	يُبَالُونَ	يُبَارِي	يُبَارِيَان	يُبَارُونَ
	мн	تُبَالِي	تُبَالِيَان	تُبَالِينَ	تُبَارِي	تُبَارِيَان	تُبَارِينَ
II	мз	تُبَالِي	تُبَالِيَان	تُبَالُونَ	تُبَارِي	تُبَارِيَان	تُبَارُونَ
	мн	تُبَالِينَ	تُبَالِيَان	تُبَالِينَ	تُبَارِينَ	تُبَارِيَان	тубарин
I		أُبَالِي		تُبَالِي	أُبَارِي		تُبَارِي

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб يَبِي - يَبِي феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

феъли يُبَالِي -> يُبَالِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَالِي	يُبَالِيَان	يُبَالُونَ	يُبَارِي	يُبَارِيَان	يُبَارُونَ
	мн	تُبَالِي	تُبَالِيَان	تُبَالِينَ	تُبَارِي	تُبَارِيَان	تُبَارِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالِي	تُعَالِيَان	تُعَالَوْنَ	تُبَارِي	تُبَارِيَان	تُبَارَوْنَ
	мн	تُعَالَيْن	تُعَالِيَان	تُعَالَيْن	تُبَارَيْن	تُبَارِيَان	تُبَارَيْن
I		أُعَالِي		تُعَالِي	أُبَارِي		تُبَارِي

§ 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феълларининг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلْ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلْ	تُفَاعِلَا	يُفَاعِلُنْ
II	мз	تُفَاعِلْ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُنْ
I		أَفَاعِلْ		تُفَاعِلْ

Масалан, **يُشَاهِدُ** – **شَاهَدَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدْ	يُشَاهِدَا	يُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدْ	تُشَاهِدَا	يُشَاهِدُنْ
II	мз	تُشَاهِدْ	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُنْ
I		أَشَاهِدْ		تُشَاهِدْ

III боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ تُشَاهِدْ مِثْلَ هَذِهِ الْكَارَةِ – Бундай фожиани уиуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاجُ** – **يُحَاجُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْن	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْن
II	мз	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْن	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْن
I		أَحَاجُ		نُحَاجُ	أَحَاجُ		نُحَاجُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجِجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْن
II	мз	تُحَاجِجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْن
I		أَحَاجِجُ		نُحَاجِجُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ феъли - **أَخَذَ**

يُضَايِلُ феъли - **ضَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَايِلُ	يُضَايِلَا	يُضَايِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذِن	تُضَايِلُ	تُضَايِلَا	يُضَايِلِن
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَايِلُ	تُضَايِلَا	تُضَايِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذِن	تُضَايِلِي	تُضَايِلَا	تُضَايِلِن
I		أَوْأَخِذُ		نُؤَاخِذُ	أَضَايِلُ		نُضَايِلُ

فَعْلِي يَبَادِيْ -> بَادَاْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِيْ	يُبَادَاْ	يُبَادُوْا
	мн	تُبَادِيْ	تُبَادَاْ	يُبَادُوْنَ
II	мз	تُبَادِيْ	تُبَادَاْ	تُبَادُوْا
	мн	تُبَادِيْ	تُبَادَاْ	تُبَادُوْنَ
I		أَبَادِيْ		تُبَادِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يُوَاتِقُ -> يُوَاتِقُ

فَعْلِي يَبِيْمُنْ -> يَبِيْمُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَاتِقُ	يُوَاتِقَا	يُوَاتِقُوا	يَبِيْمُنْ	يَبِيْمَنَا	يَبِيْمُنُوْا
	мн	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَا	يُوَاتِقُنْ	تَبِيْمُنْ	تَبِيْمَنَا	يَبِيْمُنْ
II	мз	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَا	تُوَاتِقُوا	تَبِيْمُنْ	تَبِيْمَنَا	تَبِيْمُنُوْا
	мн	تُوَاتِقِيْ	تُوَاتِقَا	تُوَاتِقُنْ	تَبِيْمِنِيْ	تَبِيْمَنَا	تَبِيْمُنْ
I		أُوَاتِقُ		تُوَاتِقُ	أَبِيْمُنْ		تَبِيْمُنْ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يَجَابِبْ -> يَجَابِبْ

فَعْلِي يَبِيْعْ -> يَبِيْعْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجَابِبْ	يَجَابِيْ	يَجَابِيْ	يَبِيْعْ	يَبِيْعَا	يَبِيْعُوْا
	мн	تَجَابِبْ	تَجَابِيْ	يَجَابِيْنَ	تَبِيْعْ	تَبِيْعَا	يَبِيْعُنْ
II	мз	تَجَابِبْ	تَجَابِيْ	تَجَابِيْ	تَبِيْعْ	تَبِيْعَا	تَبِيْعُوْا
	мн	تَجَابِيْ	تَجَابِيْ	تَجَابِيْنَ	تَبِيْعِيْ	تَبِيْعَا	تَبِيْعُنْ
I		أَجَابِبْ		تَجَابِبْ	أَبِيْعْ		تَبِيْعْ

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **يَكِي** -
 феълининг шарт майлида содир бўлган ўзгариш-
 лар содир бўлади. Масалан,

феъли **يُبَارِ** → **يُبَارِي** феъли **يُقَالِ** → **يُقَالِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَال	يُقَالَا	يُقَالُوا	يُبَار	يُبَارَا	يُبَارُوا
	мн	تُقَال	تُقَالَا	يُقَالِينَ	تُبَار	تُبَارَا	يُبَارِينَ
II	мз	تُقَال	تُقَالَا	تُقَالُوا	تُبَار	تُبَارَا	تُبَارُوا
	мн	تُقَالِي	تُقَالَا	تُقَالِينَ	تُبَارِي	تُبَارَا	تُبَارِينَ
I		أُقَال		تُقَال	أُبَار		تُبَار

§ 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйида-
 ги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** → **تُفَاعِلُ** → **تُفَاعِلْ**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَا	فَاعِلُوا
мн	فَاعِلِي	فَاعِلَا	فَاعِلِينَ

Масалан,

يَا طُلَّابُ سَاعِدُوا أَصْدِقَاءَكُمْ

— Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт май-
 ли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли: **يُحَاجُّ** — **حَاجٌ**

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	حَاجٌ	حَاجَّانِ	حَاجُّوا	حَاجٌ	حَاجَّانِ	حَاجُّوا
м.н	حَاجِي	حَاجَّانِ	حَاجِّينَ	حَاجِي	حَاجَّانِ	حَاجِّينَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	حَاجِي	حَاجَّانِ	حَاجُّوا
м.н	حَاجِي	حَاجَّانِ	حَاجِّينَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُضَائِلُ → ضَائِلٌ феъли يُوَاحِدُ → آخِذٌ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	آخِذٌ	آخِذَانِ	آخِذُوا	ضَائِلٌ	ضَائِلَانِ	ضَائِلُوا
м.н	آخِذِي	آخِذَانِ	آخِذِينَ	ضَائِلِي	ضَائِلَانِ	ضَائِلِينَ

يُبَادِيُ → بَادِيٌ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	بَادِيٌ	بَادِيَانِ	بَادِيُوا
м.н	بَادِيِي	بَادِيَانِ	بَادِيِينَ

III. Элиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُيَامِنُ → يَامِنٌ феъли يُوَاقِقُ → وَاقِقٌ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	يَامِنٌ	يَامِنَانِ	يَامِنُوا	وَاقِقٌ	وَاقِقَانِ	وَاقِقُوا
м.н	يَامِنِي	يَامِنَانِ	يَامِنِينَ	وَاقِقِي	وَاقِقَانِ	وَاقِقِينَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَبَيعُ** -> **بَايَعَ** фeъли **يُجَابِبُ** -> **جَاوَبَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَاوَبُ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَايَعُ	بَايَعَا	بَايَعُوا
мн	جَاوَبِي	جَاوَبَا	جَاوَبِنَ	بَايَعِي	بَايَعَا	بَايَعِنَ

3. Ноқис фeълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

фeъли **يُبَايِعُ** -> **بَارَى** фeъли **يُغَالِي** -> **غَالَى**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	غَالُ	غَالَيَا	غَالُوا	بَارُ	بَارَيَا	بَارُوا
мн	غَالِي	غَالَيَا	غَالَيْنَ	بَارِي	بَارَيَا	بَارَيْنَ

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб фeъллари каби шарт майли олдига **ل** ёки **ي** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим фeълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - **شَاهَدَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاهَدُ	تَشَاهِدَا	تَشَاهِدُوا
	мн	تَشَاهَدُ	تَشَاهِدَا	تَشَاهِدْنَ
II	мз	تَشَاهَدُ	تَشَاهِدَا	تَشَاهِدُوا
	мн	تَشَاهِدِي	تَشَاهِدَا	تَشَاهِدْنَ
I		أَشَاهَدُ		نُشَاهِدُ

III боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истақ майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرِضَ – Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича досил бўлади:

فَعْلٌ – فَعْلًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	تُحَاجَّا	يُحَاجُّوْا
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّا	يُحَاجُّنَ
II	мз	يُحَاجُّ	تُحَاجَّا	يُحَاجُّوْا
	мн	تُحَاجِّي	تُحَاجَّا	يُحَاجُّنَ
I		أُحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> أَخَذَ феъли

يُضَائِلُ -> ضَالَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	يُضَائِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَاخَذَ		تَوَاخَذَ	أَضَاعِلَ		تَضَاعِلَ

Феъли **يَبَادِيْ** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِيْ	يَبَادَتَا	يَبَادَتُوا
	мн	تَبَادِيْ	تَبَادَتَا	تَبَادَتْنِ
II	мз	تَبَادِيْ	تَبَادَتَا	تَبَادَتُوا
	мн	تَبَادَتِيْ	تَبَادَتَا	تَبَادَتْنِ
I		أَبَادِيْ		تَبَادِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُؤَاتِقُ** -> **وَاتَقَ**

Феъли **يُيَامِنُ** -> **يَامَنَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقُوا	يُيَامِنُ	يُيَامِنَا	يُيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقْنِ	تُيَامِنُ	تُيَامِنَا	يُيَامِنْنِ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	تُؤَاتِقُوا	تُيَامِنُ	تُيَامِنَا	تُيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقِيْ	تُؤَاتِقَا	تُؤَاتِقْنِ	تُيَامِنِيْ	تُيَامِنَا	تُيَامِنْنِ
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أَيَامِنُ		تُيَامِنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُجَاوِبُ** -> **جَاوَبَ**

Феъли **يُبَايِعُ** -> **بَايَعَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَا	يُجَاوِبُوا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَا	يُبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	يُجَاوِبْنِ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	يُبَايِعْنِ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	تُجَاوِبُوا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	تُبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبِيْ	تُجَاوِبَا	تُجَاوِبْنِ	تُبَايِعِيْ	تُبَايِعَا	тубаиенн

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		نُجَابَ	أَبَيعَ		تَبَيعَ

3. Ноҳис феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

فَعَالِي феъли → غَالَى

فَعَّالِي феъли → بَارَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَا	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	يُغَالِينَ	تُبَارِي	تُبَارِيَا	يُبَارِينَ
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِينَ	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِينَ
I		أُغَالِي		نُغَالِي	أَبَارِي		تُبَارِي

§ 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феълининг масдари فَعَالٌ ва مُفَاعَلٌ вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

شَاهَدَ — кўрмоқ → مُشَاهَدَةٌ — кўриш,

بَادَرَ — шошилмоқ → مُبَادَرَةٌ — шошилиш,

نَافَقَ — мунофиқ бўлмоқ → نِفَاقٌ — мунофиқлик,

جَاهَدَ — курашмоқ → جِهَادٌ — курашиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

سَابَ — ўзаро сўкишмоқ → سِبَابٌ — ўзаро сўкишиш,

قَاصَّ — қасд олмоқ → مُقَاصَّةٌ — қасд олиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُوَاخَذَةٌ — таъна қилиш,
 سَأَلَ — савол бермоқ → مُسْأَلَةٌ — савол бериш,
 بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مُبَادَأَةٌ — бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَاصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَاصَلَةٌ — давом эттириш,
 وَاعَدَ — келишишмоқ → مُوَاعِدَةٌ — келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, فَعَالٌ вазнидаги масдарда мазкур و ҳарфи ى га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош ى дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَامَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → مُقَامَةٌ — қаршилиқ кўрсатиш,
 قَامَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → قِيَامٌ — туриш,
 ضَامَقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَامِقَةٌ — сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг فَعَالٌ вазнидаги масдарида ى ёки ى ҳарфи ە га ўзгаради. Масалан,

لَاقَى — учратмоқ → لِقَاءٌ — учратиш,
 نَادَى — чақирмоқ → نِدَاءٌ — чақирув.

Агар масдар مُفَاعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айн- → 3 ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَاقَى — учратмоқ → مُلَاقَاةٌ — учратиш,
 نَادَى — чақирмоқ → مُنَادَاةٌ — чақирув.

§ 107. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مَقَاعِلْ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَد - кўрмоқ → **مُشَاهَدَةٌ**, **مُشَاهِدٌ** - кўрувчи,

جَاهَد - курашмоқ → **مُجَاهَدَةٌ**, **مُجَاهِدٌ** - курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مَقَاعِلْ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَد - кўрмоқ → **مُشَاهَدَةٌ**, **مُشَاهِدٌ** - кўрилган нарса,

وَاصَل - давом эттирмоқ → **مُواصَلَةٌ**, **مُواصِلٌ** - давом эттирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муайнас шакли билан масдари шаклдошдир.

Потўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاج - баҳслашмоқ → **مُحَاجَجٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَّةٌ** - бидлашувчи,

سَاب - сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَّةٌ** - ўқишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاج - баҳслашмоқ → **مُحَاجَجٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَّةٌ** - бидлашчилган (мавзу),

سَاب - сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَّةٌ** - ўқишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخِذَةٌ — таъна қилувчи,

ضَامِلٌ — озайтирмоқ → مُضَائِلٌ, مُضَائِلَةٌ — озайтирувчи,

بَادٍ — бошлаб бермоқ → مُبَادٍ, مُبَادِيَةٌ — бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخِذَةٌ — таъна қилинган,

ضَامِلٌ — озайтирмоқ → مُضَائِلٌ, مُضَائِلَةٌ — озайтирилган,

بَادٍ — бошлаб бермоқ → مُبَادٍ, مُبَادِيَةٌ — бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَاصِلٌ — давом эттирмоқ → مُوَاصِلٌ, مُوَاصِلَةٌ — давом эттирувчи,

وَاعِدٌ — келишишмоқ → مُوَاعِدٌ, مُوَاعِدَةٌ — келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَاصِلٌ — давом эттирмоқ → مُوَاصِلٌ, مُوَاصِلَةٌ — давом эттирилган,

وَاعِدٌ — келишишмоқ → مُوَاعِدٌ, مُوَاعِدَةٌ — келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَاوِمٌ — қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمٌ, مُقَاوِمَةٌ — қаршилиқ қилувчи,

ضَائِقٌ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَائِقٌ, مُضَائِقَةٌ — сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَاوِمٌ — қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمٌ, مُقَاوِمَةٌ — қаршиликка учраган,

ضَائِقٌ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَائِقٌ, مُضَائِقَةٌ — сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي — учратмоқ → مُلَاكِي (аниқ ҳолатда — اَلْمُلَاكِي),

مُلَاكِيَةٌ — учратувчи,

نَادِي — чақирмоқ → مُنَادِي (аниқ ҳолатда — اَلْمُنَادِي),

مُنَادِيَةٌ — чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي — учратмоқ → مُلَاكِي (аниқ ҳолатда — اَلْمُلَاكِي),

مُلَاكَاً — учратилган,

نَادِي — чақирмоқ → مُنَادِي (аниқ ҳолатда — اَلْمُنَادِي),

مُنَادَاً — чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

§ 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдига ۞ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلَ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتُ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُ		تَفَاعَلْنَا

Масалан, **طَرَحَ** -> **تَطَارَحَ** – бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَطَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَعُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَا	تَطَارَعُوا
II	мз	تَطَارَحْتُ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَعْتُمْ
	мн	تَطَارَحْتُ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَعْتُمْ
I		تَطَارَحْتُ		تَطَارَعْنَا

تَطَارَحْنَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلُوا
II	мз	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

تَطَوَّرَتِ الْكُرَّةُ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَتَفَاعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَّاعَلُ	تَتَّاعِلَانِ	تَتَّاعِلُونَ
	мн	تَتَّاعِلِينَ	تَتَّاعِلَانِ	تَتَّاعِلْنَ
I		أَتَّاعَلُ		نَتَّاعِلُ

Масалан, **يَتَّاعَسُ** → **تَتَّاعَسُ** – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّاعَسُ	يَتَّاعَسَانِ	يَتَّاعَسُونَ
	мн	يَتَّاعَسُ	يَتَّاعَسَانِ	يَتَّاعَسْنَ
II	мз	يَتَّاعَسُ	يَتَّاعَسَانِ	يَتَّاعَسُونَ
	мн	يَتَّاعَسِينَ	يَتَّاعَسَانِ	يَتَّاعَسْنَ
I		أَتَّاعَسُ		نَتَّاعَسُ

يَتَّاعَسُ فِي السُّوقِ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَّاعَلُ	يُتَّاعِلَانِ	يُتَّاعِلُونَ
	мн	يُتَّاعَلُ	يُتَّاعِلَانِ	يُتَّاعِلْنَ
II	мз	يُتَّاعَلُ	يُتَّاعِلَانِ	يُتَّاعِلُونَ
	мн	يُتَّاعِلِينَ	يُتَّاعِلَانِ	يُتَّاعِلْنَ
I		أُتَّاعَلُ		نُتَّاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:

كُتِبَ – ёзмок → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмок,

صَعِدَ – кўтарилмок → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмок,

سَأَلَ – сўрамок → تَسَاءَلَ – бир-биридан сўрамок.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كَثُرَ – кўпаймок → تَكَاثَرَ – аста-секин кўпаймок,

ضَوَّلَ – пасаймок → تَضَاعَلَ – аста-секин пасаймок, озаймок.

3. I боф феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалга ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرَضَ – касал бўлмок → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмок,

عَلِمَ – билмок → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмок,

جَهَلَ – беҳабар бўлмок → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмок.

§ 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتَّ –> VI боб – تابَسَ – табасса. Демак,

بَتَّ –> تَبَّاتُ – бир-бирига хабар қилмок феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتُوا	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتُمْ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
I		تَبَّاتْتُ		تَبَّاتْنَا

Бу феълнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُبُوْتُ	تُبُوْتَا	تُبُوْتُوا
	мн	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمَا	تُبُوْتُنْ
II	мз	تُبُوْتُفْت	تُبُوْتُفْتُمَا	تُبُوْتُفْتُمْ
	мн	تُبُوْتُفْت	تُبُوْتُفْتُمَا	تُبُوْتُفْتُنْ
I		تُبُوْتُفْت		تُبُوْتُفْتَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонида ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

– تَقَامَرَ -> تَارَ – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли – أَزَرَ -> أَزَرَ

бир-биридан қасос

олмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
II	мз	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
I		تَقَامَرْتُمْ		تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ		تَقَامَرْتُمْ

– تَمَالَأَ -> تَمَالَأَ – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالَأَ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
II	мз	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
I		تَمَالَأْتُمْ		تَمَالَأْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

фeъли **تَوَوَّرَ** -> **تَوَوَّرَ** фeъли **تَوَوَّرَ** -> **تَوَوَّرَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَوَّرَ	تَوَوَّرَا	تَوَوَّرُوا	تَوَوَّرَ	تَوَوَّرَا	تَوَوَّرُوا
	мн	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
II	мз	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
	мн	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
I		تَوَوَّرْتُ		تَوَوَّرْنَا	تَوَوَّرْتُ		تَوَوَّرْنَا

фeъли **تَوَوَّرَ** -> **تَوَوَّرَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَوَّرْتُ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْنَا
	мн	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
II	мз	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
	мн	تَوَوَّرْتُمْ	تَوَوَّرْتُمَا	تَوَوَّرْتُمْ
I		تَوَوَّرْتُ		تَوَوَّرْنَا

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeъллар ўтган замони солим фeъллар-никидан фарқ қилмайди. Масалан,

- **تَيَاسَرَ** -> **تَيَاسَرَ** фeъли, **تَوَاتَرَ** -> **تَوَاتَرَ** фeъли

биргалашиб қимор ўйнамоқ фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا
	мн	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ
II	мз	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	тَوَاتَرْتُمْ
	мн	تَوَاتَرْتُمْ	тَوَاتَرْتُمَا	тَوَاتَرْتُمْ	тَوَاتَرْتُمْ	тَوَاتَرْتُمَا	тَوَاتَرْتُمْ
I		تَوَاتَرْتُ		تَوَاتَرْنَا	تَوَاتَرْتُ		тَوَاتَرْنَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш со-дир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُووتَر	تُووتَرَا	تُووتَرُوَا	تُبوسَر	تُبوسَرَا	تُبوسَرُوَا
	мн	تُووتَرَت	تُووتَرَتَا	تُووتَرَن	تُبوسَرَت	تُبوسَرَتَا	تُبوسَرَن
II	мз	تُووتَرْت	تُووتَرْتَمَا	تُووتَرْتَم	تُبوسَرْت	تُبوسَرْتَمَا	تُبوسَرْتَم
	мн	تُووتَرْت	تُووتَرْتَمَا	تُووتَرْتَن	تُبوسَرْت	تُبوسَرْتَمَا	تُبوسَرْتَن
I		تُووتَرْت		تُووتَرْتَا	تُبوسَرْت		تُبوسَرْتَا

2. Ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

تَزَايَدَ -> /زید/ - ўзаро маслаҳатлашмоқ /شور/ -> تَشَاوَرَ

нархни оширмақ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرَن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدَن
II	мз	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَم	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَم
	мн	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَن	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَن
I		تَشَاوَرْت		تَشَاوَرْتَا	تَزَايَدْت		تَزَايَدْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам заиф феълларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

تَشَاوَرَ феъли -> تَشَاوَر

تَزَايَدَ феъли -> تَزَايَد

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَر	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَد	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرَن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدَن
II	мз	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَم	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَم
	мн	تَشَاوَرْت	تَشَاوَرْتَمَا	تَشَاوَرْتَن	تَزَايَدْت	تَزَايَدْتَمَا	تَزَايَدْتَن
I		تَشَاوَرْت		تَشَاوَرْتَا	تَزَايَدْت		تَزَايَدْتَا

3. Ноқис феълларда I боб بَكِي феълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро ичишмоқ - تَسَاوَى -> (سَوَى)
 ўзаро - تَحَاوَى -> (حَوَى)

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاوَى	تَحَاوَا	تَحَاوُوا	تَسَاوَى	تَسَاوَا	تَسَاوُوا
	мн	تَحَاوَتْ	تَحَاوَتَا	تَحَاوَيْنَ	تَسَاوَتْ	تَسَاوَتَا	تَسَاوَيْنَ
II	мз	تَحَاوَيْتُمْ	تَحَاوَيْتُمَا	تَحَاوَيْتُمْ	تَسَاوَيْتُمْ	تَسَاوَيْتُمَا	تَسَاوَيْتُمْ
	мн	تَحَاوَيْتُمْ	تَحَاوَيْتُمْ	تَحَاوَيْتُمْ	تَسَاوَيْتُمْ	تَسَاوَيْتُمْ	تَسَاوَيْتُمْ
I		تَحَاوَيْتُ		تَحَاوَيْنَا	تَسَاوَيْتُ		تَسَاوَيْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида I боб لَقِيَ - феъ-
 лидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли تَحَوَّجَى -> تَحَاوَى
 феъли تَسَوَّقَى -> تَسَاوَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَوَّجَى	تَحَوَّجَا	تَحَوَّجُوا	تَسَوَّقَى	تَسَوَّقَا	تَسَوَّقُوا
	мн	تَحَوَّجَتْ	تَحَوَّجَتَا	تَحَوَّجَيْنَ	تَسَوَّقَتْ	تَسَوَّقَتَا	تَسَوَّقَيْنَ
II	мз	تَحَوَّجْتُمْ	تَحَوَّجْتُمَا	تَحَوَّجْتُمْ	تَسَوَّقَيْتُمْ	تَسَوَّقَيْتُمَا	تَسَوَّقَيْتُمْ
	мн	تَحَوَّجْتُمْ	تَحَوَّجْتُمْ	تَحَوَّجْتُمْ	تَسَوَّقَيْتُمْ	тесавқайтум	тесавқайтум
I		تَحَوَّجْتُ		تَحَوَّجْنَا	تَسَوَّقَيْتُ		تَسَوَّقَيْنَا

§ 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида
 қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, табассса - йатабасасу -> йатабассу.

феъли يَتَبَّاهُ -> تَبَّاهُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعُوا	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعْنَا	تَتَّبَعُونَا
	мн	تَتَّبَعْتُمُ	تَتَّبَعْتُمَا	تَتَّبَعْتُمْ
I		اَتَّبَعْتُ		نَتَّبَعْتُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида феълдаги олд қў-
шимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

يَتَّبَعُ → يَتَّبَعْتُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعُوا	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعْتُ	تَتَّبَعْنَا	تَتَّبَعُونَا
	мн	تَتَّبَعْتُمُ	تَتَّبَعْتُمَا	تَتَّبَعْتُمْ
I		اَتَّبَعْتُ		نَتَّبَعْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонда
ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади.
Масалан,

يَتَّزِرُ → يَتَّزِرُ феъли

يَتَّقَا → يَتَّقَا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّزِرُ	يَتَّزِرَانِ	يَتَّزِرُونَ	يَتَّقَا	يَتَّقَا	يَتَّقَا
	мн	يَتَّزِرُوا	يَتَّزِرَانِ	يَتَّزِرُونَ	يَتَّقَا	يَتَّقَا	يَتَّقَا
II	мз	يَتَّزِرْتُ	يَتَّزِرْنَا	يَتَّزِرُونَ	يَتَّقَا	يَتَّقَا	يَتَّقَا
	мн	يَتَّزِرْتُمُ	يَتَّزِرْتُمَا	يَتَّزِرْتُمْ	يَتَّقَا	يَتَّقَا	يَتَّقَا
I		اَتَّزِرْتُ		نَتَّزِرْتُ			

فَعْلَانِ -> تَمَالَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالَا	تَمَالَانِ	تَمَالُونِ
	мн	تَمَالَا	تَمَالَانِ	تَمَالَانِ
II	мз	تَمَالَا	تَمَالَانِ	تَمَالُونِ
	мн	تَمَالَيْنِ	تَمَالَانِ	تَمَالَانِ
I		أَتَمَالَا		نَتَمَالَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан,
 تَمَالَا -> بَقَمَالَا , بَقَمَالَانِ -> بَقَمَالَانِ , بَقَمَالُونِ -> بَقَمَالُونِ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ -> تَوَاتَرَانِ феъли تَوَاتَرَانِ -> تَوَاتَرَانِ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ
	мн	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ
II	мз	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ
	мн	تَوَاتَرَيْنِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونِ
I		أَتَوَاتَرَانِ		نَتَوَاتَرَانِ	أَتَوَاتَرَانِ		نَتَوَاتَرَانِ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам биринчи бўғинидаги „а“ -> „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

تَوَاتَرَانِ -> بَقَاتَرَانِ , بَقَاتَرَانِ -> بَقَاتَرَانِ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

فَعْلَانِ يَتَشَاوَرُ -> تَشَاوَرُ

فَعْلَانِ يَتَزَايَدُ -> تَزَايَدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَانِ	يَتَشَاوَرُونَ	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَانِ	يَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَانِ	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	تَتَزَايَدُونَ
	мн	يَتَشَاوَرُونَ	يَتَشَاوَرَانِ	يَتَشَاوَرُونَ	يَتَزَايَدُونَ	يَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам феъл олдидаги қўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

. يَتَزَايَدُ -> يَتَزَايَدُ , يَتَشَاوَرُ -> يَتَشَاوَرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб
فَعْلَانِ يَلْتَقِي -> يَلْتَقِي феъли (аниқ нисбат) каби тусланади.
Масалан,

فَعْلَانِ يَتَحَاجِي -> نَحَاجِي

فَعْلَانِ يَتَسَاقِي -> تَسَاقِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	يَتَسَاقِي	يَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
II	мз	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَانِ	تَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَانِ	تَتَسَاقُونَ
	мн	يَتَحَاجُونَ	يَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	يَتَسَاقُونَ	يَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقِي		نَتَسَاقِي

Ноқис феъллар ҳозирги-келаси замони мажхул нисбатида ҳам феъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

يَتَسَاقِي ва ҳ.к. -> يَتَسَاقِي , يَتَحَاجِي -> يَتَحَاجِي

§ 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّعَلَّ	يَتَّعَلَّوْا	يَتَّعَلُّوْا
	мн	تَتَّعَلَّوْا	تَتَّعَلَّوْا	يَتَّعَلُّوْا
II	мз	تَتَّعَلَّوْا	تَتَّعَلَّوْا	تَتَّعَلُّوْا
	мн	تَتَّعَلَّوْا	تَتَّعَلَّوْا	تَتَّعَلُّوْا
I		أَتَّعَلَّ		تَتَّعَلَّوْا

Масалан, **إِنْ تَتَّعَلَّمْ تَنْدَمُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُوا	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُوا
	мн	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ
II	мз	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ
	мн	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ
I		أَتَّبَعْتُ		يَتَّبَعُونَ	أَتَّبَعْتُ		يَتَّبَعُونَ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُوا
	мн	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُوا
	мн	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعْنَ
I		اتَّبَعْتُ		تَتَّبَعْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

феъли $\text{يَتَقَامَرُ} \rightarrow \text{تَقَامَر}$ феъли $\text{تَأَزَّر} \rightarrow \text{تَازَر}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُوا	يَتَقَامَرُ	يَتَقَامَرَانِ	يَتَقَامَرُوا
	мн	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَقَامَرُونَ	يَتَقَامَرَانِ	يَتَقَامَرُونَ
II	мз	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَانِ	تَتَأَزَّرُوا	تَتَقَامَرُ	تَتَقَامَرَانِ	تَتَقَامَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَأَزَّرَانِ	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَقَامَرُونَ	تَتَقَامَرَانِ	تَتَقَامَرُونَ
I		اتَأَزَّرْتُ		تَتَأَزَّرْتُ	اتَقَامَرْتُ		تَتَقَامَرْتُ

феъли $\text{يَتَعَمَّلُ} \rightarrow \text{تَعَمَّل}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَمَّلُ	يَتَعَمَّلَانِ	يَتَعَمَّلُوا
	мн	يَتَعَمَّلُونَ	يَتَعَمَّلَانِ	يَتَعَمَّلْنَ
II	мз	تَتَعَمَّلُ	تَتَعَمَّلَانِ	تَتَعَمَّلُوا
	мн	تَتَعَمَّلُونَ	تَتَعَمَّلَانِ	تَتَعَمَّلْنَ
I		اتَعَمَّلْتُ		تَتَعَمَّلْتُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли йеъаср -> тeаср фeъли йеъатр -> тeатр

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	йеъатр	йеъатра	йеъатру	йеъаср	йеъасра	йеъасру
	мн	тйеъатр	тйеъатра	тйеъатру	тйеъаср	тйеъасра	тйеъасру
II	мз	тйеъатр	тйеъатра	тйеъатру	тйеъаср	тйеъасра	тйеъасру
	мн	тйеъатри	тйеъатра	тйеъатру	тйеъасри	тйеъасра	тйеъасру
I		атйеъатр		тйеъатр	атйеъаср		тйеъаср

2. Ажваф фeълларнинг шарт майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли йеъаид -> тeаид фeъли йеъаур -> тeаур

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	йеъаур	йеъаура	йеъауру	йеъаид	йеъаида	йеъаиду
	мн	тйеъаур	тйеъаура	тйеъауру	тйеъаид	тйеъаида	тйеъаиду
II	мз	тйеъаур	тйеъаура	тйеъауру	тйеъаид	тйеъаида	тйеъаиду
	мн	тйеъаури	тйеъаура	тйеъауру	тйеъаиди	тйеъаида	тйеъаиду
I		атйеъаур		тйеъаур	атйеъаид		тйеъаид

3. Ноқис фeълларнинг шарт майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

фeъли йеъаф -> тeаф фeъли йеъафи -> тeафи

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	йеъаф	йеъафи	йеъафру	йеъаф	йеъаффи	йеъафру
	мн	тйеъаф	тйеъафи	тйеъафру	тйеъаф	тйеъаффи	тйеъафру
II	мз	тйеъаф	тйеъафи	тйеъафру	тйеъаф	тйеъаффи	тйеъафру
	мн	тйеъафи	тйеъафи	тйеъафру	тйеъафи	тйеъаффи	тйеъафру
I		атйеъаф		тйеъаф	атйеъаф		тйеъаф

§ 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** → **تَفَاعَلْ** → **تَفَاعَلْ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

– يَا أَصْدِقَانِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ

Дўстларим, ўзаро салом-алик қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّات** – феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَأَذَّرُ феъли → **تَأَذَّرْ**

يَتَقَامَرُ феъли → **تَقَامَرَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَأَذَّرْ	تَأَذَّرَا	تَأَذَّرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
мн	تَأَذَّرِي	تَأَذَّرَا	تَأَذَّرْنَا	تَقَامَرِي	تَقَامَرَا	تَقَامَرْنَا

تَعَالَى -> феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَعَالَى	تَعَالَى	تَعَالَوْا
мн	تَعَالَى	تَعَالَى	تَعَالَانْ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرُ -> феъли تَيَاسَرُ -> феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسَرُ	تَيَاسَرَا	تَيَاسَرُوا
мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرَنْ	تَيَاسَرِي	تَيَاسَرَا	تَيَاسَرَنْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَشَاوَرُ -> феъли تَزَايَدُ -> феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَشَاوَرُ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدُ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرَنْ	تَزَايَدِي	تَزَايَدَا	تَزَايَدَنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби ўзгаришлар бўлади. Масалан,

تَحَاجَى -> феъли تَسَاقَى -> феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَحَاجُ	تَحَاجَا	تَحَاجُوا	تَسَاقُ	تَسَاقَا	تَسَاقُوا
мн	تَحَاجِي	تَحَاجَا	تَحَاجِنْ	تَسَاقِي	تَسَاقَا	تَسَاقِنْ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкламаларини қўйиш билан ҳосил қилинади.

113. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидагч вазнда ҳо-
на бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	يَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَتَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Масалан, يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَعْمَرَ السُّرَاةَ -

Ҳярид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак
майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Потўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича
туслинади: يَتَّبَعُ — تَبَّاتُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَا	يَتَّبَعُوا
	мн	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَا	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعُوا
	мн	تَتَّبَعِي	تَتَّبَعَا	تَتَّبَعْنَ
I		أَتَتَّبَعُ		تَتَّبَعُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъл-
лардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

фаъли **يَتَأَزَّرُ** -> **تَأَزَّرَ**

фаъли **يَتَقَامَرُ** -> **تَقَامَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُوا	يَتَقَامَرُ	يَتَقَامَرَا	يَتَقَامَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُونَ	تَتَقَامَرُ	تَتَقَامَرَا	يَتَقَامَرُونَ
II	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُوا	يَتَقَامَرُ	يَتَقَامَرَا	يَتَقَامَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرِي	تَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَقَامَرِي	يَتَقَامَرَا	يَتَقَامَرُونَ
I		أَتَأَزَّرُ		نَتَأَزَّرُ	أَتَقَامَرُ		نَتَقَامَرُ

фаъли **يَتَحَالَّى** -> **تَحَالَّى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَالَّى	يَتَحَالَّى	يَتَحَالَّوْا
	мн	تَتَحَالَّى	تَتَحَالَّى	يَتَحَالَّلْنَ
II	мз	يَتَحَالَّى	يَتَحَالَّى	يَتَحَالَّوْا
	мн	تَتَحَالِّي	تَتَحَالَّى	يَتَحَالَّلْنَ
I		أَتَحَالَّى		نَتَحَالَّى

III. Заиф феълларнинг истак майли:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фаъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ**

фаъли **يَتَيَاسِرُ** -> **تَيَاسَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَاسِرُ	يَتَيَاسِرَا	يَتَيَاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ	تَتَيَاسِرُ	تَتَيَاسِرَا	يَتَيَاسِرُونَ
II	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَاسِرُ	يَتَيَاسِرَا	يَتَيَاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ	تَتَيَاسِرِي	تَتَيَاسِرَا	يَتَيَاسِرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَيَاسِرُ		نَتَيَاسِرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَعْتَاوِرُ** -> **تَشَاوَرَ**

фeъли **يَعْرَايِدُ** -> **تَرَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَاوِرُ	يَعْتَاوِرَا	يَعْتَاوِرُوا	يَعْرَايِدُ	يَعْرَايِدَا	يَعْرَايِدُوا
	мн	تَعْتَاوِرُونَ	تَعْتَاوِرَا	يَعْتَاوِرُونَ	تَعْرَايِدُ	تَعْرَايِدَا	تَعْرَايِدُونَ
II	мз	تَعْتَاوِرُ	تَعْتَاوِرَا	تَعْتَاوِرُوا	تَعْرَايِدُ	تَعْرَايِدَا	تَعْرَايِدُوا
	мн	تَعْتَاوِرُونَ	تَعْتَاوِرَا	تَعْتَاوِرُونَ	تَعْرَايِدُ	تَعْرَايِدَا	تَعْرَايِدُونَ
I		أَتَعْتَاوِرُ		نَتَعْتَاوِرُ	أَتَعْرَايِدُ		نَتَعْرَايِدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замониға ўхшаб кетади. Масалан,

фeъли **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى**

фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِرُوا
	мн	يَتَحَاجُونَ	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُونَ	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِرُونَ
II	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِرُوا
	мн	يَتَحَاجُونَ	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُونَ	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِرُونَ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим феълларининг масдари **تَفَاعُلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَشَارَكَ - бирга иштирок этишмоқ -> **تَشَارَكُوا** - бирга иштирок этишиш,

تَصَاعَدَ - секин-аста кўтарилмоқ -> **تَصَاعَدُوا** - секин-аста кўтарилиш,

تَضَارَبَ - муштлашмоқ -> **تَضَارَبُوا** - муштлашиш,

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَحَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَانٌ – саф бўлмоқ → تَصَانٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَعَاَبَ – эснамоқ → تَعَاَبَ – эснаш,

تَكَائَأَ – тенглашмоқ → تَكَائَأَ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → تَزَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат اَلتَّحَاجَى) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат اَلتَّسَاقَى) – ўзаро ичишиш.

§ 115. VI БОБ ФЕЪЛНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُتَعَاَلٍ** вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ — бирга иштирок этмоқ → **تَشَارَكَ** — бирга иштирок этувчи,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ — аста-секин кўтарилмоқ → **تَصَاعَدَ** — аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَعَاَلٍ** вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ — бирга иштирок этмоқ → **تَشَارَكَ** — бирга иштирок этилган,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ — аста-секин кўтарилмоқ → **تَصَاعَدَ** — аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ — ўзаро севишмоқ → **تَحَابَ** — ўзаро севишувчи,

مُتَصَانٌ، مُتَصَانَةٌ — сафланмоқ → **تَصَانَ** — сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ — ўзаро севишмоқ → **تَحَابَ** — ўзаро севишган,

مُتَصَانٌ، مُتَصَانَةٌ — сафланмоқ → **تَصَانَ** — сафланган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَأَزِرٌ، مُتَأَزِرَةٌ — ўзаро ёрдам бермоқ → **تَأَزَرَ** — ўзаро ёрдам берувчи,

مُتَعَانِبٌ، مُتَعَانِبَةٌ — эснимоқ → **تَعَانَبَ** — эсновчи,

مُتَكَانِفٌ، مُتَكَانِفَةٌ — тенглашмоқ → **تَكَانَفَ** — тенглашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَازَر - ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَازَر، مُتَازِر - ўзаро ёрдамлашилган,

تَعَاَب - эснамоқ → مُتَعَاَب، مُتَعَاب - эсналган,

تَعَاَن - тенглашмоқ → مُتَعَاَن، مُتَعَان - тенглашилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَر - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِر، مُتَوَاتِر - олдин-кейин келувчи,

تَبَاسَر - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِر، مُتَبَاسِر - биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَر - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِر، مُتَوَاتِر - олдин-кейин келинган,

تَبَاسَر - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِر، مُتَبَاسِر - биргалашиб қимор ўйналган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَر - ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِر، مُتَشَاوِر - ўзаро маслаҳатлашувчи,

— нархни оширмоқ — > مُتَزَايِدَةٌ, مُتَزَايِدٌ — нархни оширувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

— مُتَشَاوِرَةٌ, مُتَشَاوِرٌ — ўзаро маслаҳатлашмоқ —> تَشَاوَرٌ — ўзаро маслаҳатлашилган,

— нархни оширмоқ —> مُتَزَايِدَةٌ, مُتَزَايِدٌ — нархни оширилган.

3. Ноҳис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

— تَحَاجَى (аниқ ҳолат) —> مُتَحَاجٍ — ўзаро топишмоқ айтмоқ —> (الْمُتَحَاجِ) — ўзаро топишмоқ айтишувчи,

— تَسَاقَى (аниқ ҳолат) —> مُتَسَاقٍ — ўзаро ичишмоқ —> (الْمُتَسَاقِ) ўзаро ичишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

— تَحَاجَى (аниқ ҳолат) —> مُتَحَاجٍ — ўзаро топишмоқ айтмоқ —> (الْمُتَحَاجِ) — ўзаро топишмоқ айтилган,

— تَسَاقَى (аниқ ҳолат) —> مُتَسَاقٍ — ўзаро ичишмоқ —> (الْمُسَاقِ) ўзаро ичишилган.

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажҳул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажҳул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

§ 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَن** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلَ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлани ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتَ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

Масалан, **أَنْفَعَلَ** → **حَقَّقَ** – бўғилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتَ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

هَذَا قَدْ أَنْفَعَلَ مِنْ قِلَّةِ الْهَوَاءِ – У икковлари (мз) ҳавонинг камлигидан бўғилишган эди.

Эслатма. VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони
вазни **يَنْفَعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلِينَ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
I		أَنْفَعِلُ		نَنْفَعِلُ

Масалан, **يَنْكُسِرُ** → **أَنْكُسِرُ** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكُسِرُ	يَنْكُسِرَانِ	يَنْكُسِرُونَ
	мн	تَنْكُسِرُ	تَنْكُسِرَانِ	يَنْكُسِرُونَ
II	мз	تَنْكُسِرُ	تَنْكُسِرَانِ	تَنْكُسِرُونَ
	мн	تَنْكُسِرِينَ	تَنْكُسِرَانِ	تَنْكُسِرُونَ
I		أَنْكُسِرُ		نَنْكُسِرُ

Кўпинча **فِي مُعْظَمِ الْأَحْوَالِ تَنْكُسِرُ الْأَقْلَامُ لَدَى الْأَطْفَالِ** – қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

يَنْكُسِرُ – синдирмоқ → **أَنْكُسِرُ** – синмоқ,

يَنْحَطِبُ – ўғирламоқ → **أَنْحَطِبُ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدَ – ёлғиз бўлмоқ → اَنْفَرَدَ – узлатга чекинмоқ,
ёлғизликни ихтиёр қилмоқ.

§ 117. VII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТТАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўгиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلَّ → اَنْحَلَّ – ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْحَلَّ	اَنْحَلَّا	اَنْحَلُّوا
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلَّتَا	اَنْحَلَّتُوا
II	мз	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلَّتَا	اَنْحَلَّتُمْ
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلَّتَا	اَنْحَلَّتُنَّ
I		اَنْحَلَّتْ		اَنْحَلَّتَا

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأَ → اَنْجَزَأَ – тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَزَأَ	اَنْجَزَآ	اَنْجَزَوْا
	мн	اَنْجَزَاتْ	اَنْجَزَاتَا	اَنْجَزَاتُوا
II	мз	اَنْجَزَاتْ	اَنْجَزَاتَا	اَنْجَزَاتُمْ
	мн	اَنْجَزَاتْ	اَنْجَزَاتَا	اَنْجَزَاتُنَّ
I		اَنْجَزَاتْ		اَنْجَزَاتَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَوَجَدَ - мавжуд бўлмоқ феъли -> وَجَدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَجَدَ	أَوَجَدَا	أَوَجَدُوا
	мн	أَوَجَدْتُ	أَوَجَدْتَا	أَوَجَدْنَا
II	мз	أَوَجَدْتَ	أَوَجَدْتُمَا	أَوَجَدْتُمْ
	мн	أَوَجَدْتِ	أَوَجَدْتُمَا	أَوَجَدْتُمْ
I		أَوَجَدْتُ		أَوَجَدْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шаклларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

أَنْجَبَ -> جَابَ (جوب)
тарқалмоқ (туман) феъли

أَتَبَعَ -> بَاعَ (بيع)
сотилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْجَبَ	أَنْجَبَا	أَنْجَبُوا	أَتَبَعَ	أَتَبَعَا	أَتَبَعُوا
	мн	أَنْجَبْتُ	أَنْجَبْتَا	أَنْجَبْنَا	أَتَبَعْتُ	أَتَبَعْتَا	أَتَبَعْنَا
II	мз	أَنْجَبْتَ	أَنْجَبْتُمَا	أَنْجَبْتُمْ	أَتَبَعْتَ	أَتَبَعْتُمَا	أَتَبَعْتُمْ
	мн	أَنْجَبْتِ	أَنْجَبْتُمَا	أَنْجَبْتُمْ	أَتَبَعْتِ	أَتَبَعْتُمَا	أَتَبَعْتُمْ
I		أَنْجَبْتُ		أَنْجَبْنَا	أَتَبَعْتُ		أَتَبَعْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб ҳақиқатдаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَسْرَى -> سَرَى (سر)
четлаатиламоқ феъли

أَنْقَضَى -> قَضَى (قضى)
амалга ошмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْرَى	أَسْرَيَا	أَسْرَوْا	أَنْقَضَى	أَنْقَضَيَا	أَنْقَضُوا
	мн	أَسْرَيْتُ	أَسْرَيْتَا	أَسْرَيْنَا	أَنْقَضَيْتُ	أَنْقَضَيْتَا	أَنْقَضَيْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн.	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
I		أَنْسَرْتُ		أَنْسَرْنَا	أَنْقَضَيْتُ		أَنْقَضَيْنَا

§ 118. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРҒИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади: **يَنْحَلُ** → **أَنْحَلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَانِ	يَنْحَلُونَ
	мн.	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلُونَ
	мн.	تَنْحَلِينَ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلُ		نَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам за имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан, **يَنْجِزُ** → **أَنْجِزُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزُ	يَنْجِزَانِ	يَنْجِزُونَ
	мн.	تَنْجِزُ	تَنْجِزَانِ	يَنْجِزْنَ
II	мз	تَنْجِزُ	تَنْجِزَانِ	تَنْجِزُونَ
	мн.	تَنْجِزِينَ	تَنْجِزَانِ	تَنْجِزْنَ
I		أَنْجِزُ		نَنْجِزُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони
 солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّوَجَّدُ -> اَتَّوَجَّدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّوَجَّدُ	يَتَّوَجَّدَانِ	يَتَّوَجَّدُونَ
	мн	تَتَّوَجَّدُ	تَتَّوَجَّدَانِ	يَتَّوَجَّدْنَ
II	мз	يَتَّوَجَّدُ	تَتَّوَجَّدَانِ	تَتَّوَجَّدُونَ
	мн	تَتَّوَجَّدِينَ	تَتَّوَجَّدَانِ	تَتَّوَجَّدْنَ
I		اَتَّوَجَّدُ		تَتَّوَجَّدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ик-
 киначи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда
 қисқаради:

اَتَّجَابُ -> يَتَّجَابُ феъли

اَتَّبَاعُ -> يَتَّبَعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّجَابُ	يَتَّجَابَانِ	يَتَّجَابُونَ	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّجَابُ	تَتَّجَابَانِ	يَتَّجَابْنَ	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	يَتَّجَابُ	يَتَّجَابَانِ	يَتَّجَابُونَ	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّجَابِينَ	يَتَّجَابَانِ	يَتَّجَابْنَ	تَتَّبَعِينَ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
I		اَتَّجَابُ		يَتَّجَابُ	اَتَّبَعُ		يَتَّبَعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб
 مَكْرِي -> يَتَّكْرِي феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари
 содир бўлади. Масалан,

يَتَّكْرِي -> اَتَّكْرِي феъли

يَتَّقِضِي -> اَتَّقِضِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّكْرِي	يَتَّكْرِيَانِ	يَتَّكْرُونَ	يَتَّقِضِي	يَتَّقِضِيَانِ	يَتَّقِضُونَ
	мн	تَتَّكْرِي	تَتَّكْرِيَانِ	يَتَّكْرِينَ	تَتَّقِضِي	تَتَّقِضِيَانِ	يَتَّقِضِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرَيَان	تَنْسِرُون	تَنْقَضِي	تَنْقَضِيَان	تَنْقَضُون
	мн	تَنْسِرَيْن	تَنْسِرَيَان	تَنْسِرَيْن	تَنْقَضَيْن	تَنْقَضِيَان	تَنْقَضَيْن
I		أَنْسِرِي		تَنْسِرِي	أَنْقَضِي		تَنْقَضِي

§ 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلْ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُنْ
II	мз	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُنْ
I		أَنْفَعِلْ		تَنْفَعِلْ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتِ الْمُسْلِحَةَ مِنَ الْأَرْضِ الْمُحْتَلَةِ

– Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلْ** – феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلُنْ	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلْ		نَنْحَلْ	أَنْحَلْ		نَنْحَلْ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلْ		نَنْحَلْ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангича фарқ қилади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَرِيْ -> أَنْجَرَأْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَرِيْ	يَنْجَرِيَا	يَنْجَرِيُوْا
	мн	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيَا	يَنْجَرِيْنَ
II	мз	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيَا	تَنْجَرِيُوْا
	мн	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيَا	تَنْجَرِيْنَ
I		أَنْجَرِيْ		نَنْجَرِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَتَوَجَدُ -> أَوَجَدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَوَجَّدُ	يُتَوَجَّدَا	يَتَوَجَّدُوا
	мн	تَتَوَجَّدُ	تَتَوَجَّدَا	يَتَوَجَّدْنَ
II	мз	تَتَوَجَّدُ	تَتَوَجَّدَا	تَتَوَجَّدُوا
	мн	تَتَوَجَّدِي	تَتَوَجَّدَا	تَتَوَجَّدْنَ
I		أَتَوَجَّدُ		نَتَوَجَّدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

фeъли $\text{يَتَجَاب} \rightarrow \text{آتَجَاب}$

фeъли $\text{يَتَبَاع} \rightarrow \text{آتَبَاع}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَابُ	يَتَجَابَا	يَتَجَابُوا	يَتَبَاعُ	يَتَبَاعَا	يَتَبَاعُوا
	мн	تَتَجَابُ	تَتَجَابَا	يَتَجَابْنَ	تَتَبَاعُ	تَتَبَاعَا	يَتَبَاعْنَ
II	мз	تَتَجَابُ	تَتَجَابَا	تَتَجَابُوا	تَتَبَاعُ	تَتَبَاعَا	تَتَبَاعُوا
	мн	تَتَجَابِي	تَتَجَابَا	تَتَجَابْنَ	تَتَبَاعِي	تَتَبَاعَا	تَتَبَاعْنَ
I		آتَجَابُ		نَتَجَابُ	آتَبَاعُ		نَتَبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

фeъли $\text{يُنْسَرِي} \rightarrow \text{أُنْسَرِي}$

фeъли $\text{يُنْقَضِي} \rightarrow \text{أُنْقَضِي}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنْسَرِي	يُنْسَرِيَا	يُنْسَرُوا	يُنْقَضِي	يُنْقَضِيَا	يُنْقَضُوا
	мн	تُنْسَرِي	تُنْسَرِيَا	يُنْسَرِينَ	تُنْقَضِي	تُنْقَضِيَا	يُنْقَضِينَ
II	мз	تُنْسَرِي	تُنْسَرِيَا	تُنْسَرُوا	تُنْقَضِي	تُنْقَضِيَا	تُنْقَضُوا
	мн	تُنْسَرِي	تُنْسَرِيَا	تُنْسَرِينَ	تُنْقَضِي	تُنْقَضِيَا	تُنْقَضِينَ
I		أُنْسَرِي		نُنْسَرِي	أُنْقَضِي		نُنْقَضِي

§ 120. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: $\text{آتَفْعِلْ} \rightarrow \text{تَفْعِلْ} \rightarrow \text{تَتَفْعِلْ}$

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	آتَفْعِلْ	آتَفْعِلَا	آتَفْعِلُوا
мн	آتَفْعِلِي	آتَفْعِلَا	آتَفْعِلُنْ

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكَلْبَةِ اَنْسَحِبْنَ مِنْ غُرْفَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

فَتَحَلَّ – فَتَحَلِّي – فَتَحَلْنَ

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَتَحَلَّ	فَتَحَلَّا	فَتَحَلُّوا	فَتَحَلَّ	فَتَحَلَّا	فَتَحَلُّوا
мн	فَتَحَلِّي	فَتَحَلَّا	فَتَحَلِّلْنِ	فَتَحَلِّي	فَتَحَلَّا	فَتَحَلِّلْنِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَتَحَلِّلْ	فَتَحَلِّلَا	فَتَحَلِّلُوا
мн	فَتَحَلِّلِي	فَتَحَلِّلَا	فَتَحَلِّلُنْ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْجَزَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَزَى	أَنْجَزَا	أَنْجَزُوا
мн	أَنْجَزْنِي	أَنْجَزْنَا	أَنْجَزْنِ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْوَجَدَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْوَجَدَ	أَنْوَجَدَا	أَنْوَجَدُوا
мн	أَنْوَجِدْنِي	أَنْوَجِدْنَا	أَنْوَجِدْنِ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْجَابَ

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْبَاعَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَبَ	أَنْجَابَا	أَنْجَابُوا	أَنْبَعَ	أَنْبَاعَا	أَنْبَاعُوا
мн	أَنْجَابِي	أَنْجَابَا	أَنْجَبْنِ	أَنْبَاعِي	أَنْبَاعَا	أَنْبَعْنِ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْسَرَى

فَعْلِي $\rightarrow$ أَنْقَضَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْسَرَ	أَنْسَرَا	أَنْسَرُوا	أَنْقَضَ	أَنْقَضَا	أَنْقَضُوا
мн	أَنْسَرِي	أَنْسَرَا	أَنْسَرْنِ	أَنْقَضِي	أَنْقَضَا	أَنْقَضْنِ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلْ	يَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلِي	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلْنَ
I		أَنْفَعَلْ		تَنْفَعَلْ

Масалан, **يَنْسَحِبُ** – **أَنْسَحِبُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبْ	يَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبْنَ
II	мз	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبِي	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبْنَ
I		أَنْسَحِبْ		تَنْسَحِبْ

VII бобнинг истак майли юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فَلَسْطِينَ

— Исроил Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича-

дир: **يَنْحَلْ** – **أَنْحَلْ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنْحَلْ		تَنْحَلْ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

يَنْجِزُ – أَنْجِزْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزُ	يَنْجِزَا	يَنْجِزُوا
	мн	تَنْجِزُ	تَنْجِزَا	يَنْجِزْنَ
II	мз	تَنْجِزُ	تَنْجِزَا	تَنْجِزُوا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِزَا	تَنْجِزْنَ
I		أَنْجِزْ		تَنْجِزْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

يَنْوِجِدُ – أَنْوِجِدْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوِجِدُ	يَنْوِجِدَا	يَنْوِجِدُوا
	мн	تَنْوِجِدُ	تَنْوِجِدَا	يَنْوِجِدْنَ
II	мз	تَنْوِجِدُ	تَنْوِجِدَا	تَنْوِجِدُوا
	мн	تَنْوِجِدِي	تَنْوِجِدَا	تَنْوِجِدْنَ
I		أَنْوِجِدْ		تَنْوِجِدْ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

يَنْجَابُ – أَنْجَابْ феъли

يَنْبَاعُ – آتْبَاعْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَا	يَنْجِبْنَ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبِعْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَابَ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْجَاعَ	تَنْجَاعَا	تَنْجَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	تَنْجَبِنَ	تَنْجَاعِي	تَنْجَاعَا	تَنْجَعِنَ
I		اَنْجَابَ		نَنْجَابَ	اَنْجَاعَ		نَنْجَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَغَى** –
يَبْغِي феъллининг истак майли каби тусланади. Масалан,

феъли **يَنْسَرِي** → **اَنْسَرِي**

феъли **يَنْقُضِي** → **اَنْقُضِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَرِي	يَنْسَرَا	يَنْسَرُوا	يَنْقُضِي	يَنْقُضَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسَرِي	تَنْسَرَا	تَنْسَرِنَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضَا	تَنْقُضِنَ
II	мз	تَنْسَرِي	تَنْسَرَا	تَنْسَرُوا	تَنْقُضِي	تَنْقُضَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسَرِي	تَنْسَرَا	تَنْسَرِنَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضَا	تَنْقُضِنَ
I		اَنْسَرِي		نَنْسَرِي	اَنْقُضِي		نَنْقُضِي

§ 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феъллининг масдари **اَنْفَعَال** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَنْقَلَبَ – ағдарилмоқ → **اَنْقَلَابَ** – ағдалириш,

اَنْخَطَفَ – ўғирланмоқ → **اَنْخَطَافَ** – ўғирланиш,

اَنْعَنَ – бўғилмоқ → **اَنْعِنَاقَ** – бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

1. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

اَنْعَلَ – ечилмоқ → **اَنْعِلَالَ** – ечилиш,

اَنْحَطَ – чизилмоқ → **اَنْحَطَاطَ** – чизишиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَ – тақсимланиш,

أَنْدَرَا – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَا – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَنُوجِدُ – мавжуд бўлмоқ → أُنُوجَدُ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → أُنُجِبَ – тарқалиш,

أَتَبَعَ – сотилмоқ → أُتِبِعَ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги қарфи иллат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أُنُسِرَا – четлатилиш,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → أُنُقِضَا – амалга ошиш.

§ 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُتَعَلِّق вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مُنْجَزٌ , مُنْجِزٌ – сўйилувчи,

أَتَسَعَبَ – чекинмоқ → مُتَسَعِبٌ , مُتَسَعِّبٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُنْفَعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

— **مُنْجَزَةٌ**, **مُنْجَزَرٌ** → **اُنْجَزَ** — сўйилмоқ

— **مُنْسَحِبَةٌ**, **مُنْسَحَبٌ** → **اُنْسَحَبَ** — чекинмоқ

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шаклланади:

— **مُنْحَلٌّ**, **مُنْحَلٌ** → **اُنْحَلَ** — ечилмоқ

— **مُنْخَطٌّ**, **مُنْخَطٌ** → **اُنْخَطَ** — чизилмоқ

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

— **مُنْحَلٌّ**, **مُنْحَلٌ** → **اُنْحَلَ** — ечилмоқ

— **مُنْخَطٌّ**, **مُنْخَطٌ** → **اُنْخَطَ** — чизилмоқ

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади.

Масалан,

— **مُنْجَزَةٌ**, **مُنْجَزِيٌّ** → **اُنْجَزَا** — тақсимланмоқ

тақсимланган,

— **مُنْدَرِيٌّ**, **مُنْدَرَةٌ** → **اُنْدَرَا** — ҳужум қилмоқ

қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

— **مُنْجَزَةٌ**, **مُنْجَزَا** → **اُنْجَزَا** — тақсимланмоқ

— **مُنْدَرَةٌ**, **مُنْدَرَا** → **اُنْدَرَا** — ҳужум қилмоқ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنُوجِدَ — мавжуд бўлмоқ → مُنُوجِدٌ , مُنُوجِدَةٌ — мавжуд бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

— مُنُوجِدٌ , مُنُوجِدَةٌ — мавжуд бўлмоқ → أَنُوجِدَ .

2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْجَابَ — тарқалмоқ → مُنْجَابٌ , مُنْجَابَةٌ — тарқалувчи,

أَتْبَاعَ — сотилмоқ → مُتْبَاعٌ , مُتْبَاعَةٌ — сотилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَى — четлатилмоқ → مُنْسَرٍ (аниқ ҳолат الْمُنْسَرِ),

مُنْسَرَةٌ — четлатилган,

أَنْقَضَى — амалга ошмоқ → مُنْقَضٍ (аниқ ҳолат

الْمُنْقَضِ), مُنْقَضَةٌ — амалга ошувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

— مُنْسَرَاءُ , الْمُنْسَرَاءُ (аниқ ҳолат مُنْسَرٍ) — четлатилмоқ → أَنْسَرَى

— مُنْقَضَاءُ , الْمُنْقَضَاءُ (аниқ ҳолат مُنْقَضٍ) — амалга ошмоқ → أَنْقَضَى .

§ 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг ۛ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни أَفْعَلٌ бўлиб, феъл олдидаги алиф васлани ҳамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْنَا	أَفْعَلْنَا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., **قَسَمَ** → **أَقْسَمَ** – Ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْسَمَ	أَقْسَمَا	أَقْسَمُوا
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
II	мз	أَقْسَمْتُ	أَقْسَمْنَا	أَقْسَمْنَا
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
I		أَقْسَمْتُ		أَقْسَمْنَا

أَقْسَمْنَا الرَّبَّ كَامِلًا – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати **أَفْعِلْ** вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

أَقْسَمَتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَفْعِلْ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Мас., شَغَلَ — أَشْتَقِلُ — куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَقِلُ	يَشْتَقِلَانِ	يَشْتَقِلُونَ
	мн	يَشْتَقِلُونَ	يَشْتَقِلَانِ	يَشْتَقِلُونَ
II	мз	تَشْتَقِلُ	تَشْتَقِلَانِ	تَشْتَقِلُونَ
	мн	تَشْتَقِلِينَ	تَشْتَقِلَانِ	تَشْتَقِلُونَ
I		أَشْتَقِلُ		نَشْتَقِلُ

كُلُّ يَوْمٍ يَشْتَقِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ — Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يَفْعَلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдиға لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط، ض، ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ت қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ —> أَصْطَنَعَ — ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

صَلَعَ —> أَصْطَلَعَ — кучли бўлмоқ,

طَلَعَ —> أَطْلَعَ — танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош د, ذ, ظ, товушларидан иборат бўлса, мазкур ظ товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ —> أَذْكَرَ — эсламоқ,

ظَلَمَ —> أَظْلَمَ — зулмланмоқ,

دَعَمَ —> أَدْعَمَ — қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ز товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у ز товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ —> آزْدَهَرَ — гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ —> آزْدَرَعَ — етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ — кўтармоқ —> أَرَفَعَ кўтарилмоқ,

شَغَلَ — банд қилмоқ —> أَشْغَلَ шугулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ — бўлмоқ —> أَقْسَمَ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ — кесмоқ —> أَقْطَعَ ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

أَخْتَصَمَ = تَخَاصَمَ — ўзаро жанжаллашмоқ,

أَخْلَعَ = خَلَعَ — ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат лугат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَّمَ — маҳрум қилмоқ —> أَحْتَرَمَ — ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ — шарҳламоқ —> أَعْتَبَرَ — эътиборга олмоқ.

§ 125. VIII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТТАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., أَحْتَرَزُ — кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْتَرَزُ	أَحْتَرِزَا	أَحْتَرِزُوا
	мн	أَحْتَرِزْنَا	أَحْتَرِزْتَا	أَحْتَرِزْنَا
II	мз	أَحْتَرِزْتُ	أَحْتَرِزْتُمَا	أَحْتَرِزْتُمْ
	мн	أَحْتَرِزْنَا	أَحْتَرِزْتُمَا	أَحْتَرِزْنَا
I		أَحْتَرِزْتُ		أَحْتَرِزْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَحْتَرِزْتُ —> أَحْتَرِزُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْتَرِزُ	أَحْتَرِزَا	أَحْتَرِزُوا
	мн	أَحْتَرِزْنَا	أَحْتَرِزْتَا	أَحْتَرِزْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْزَنْتُ	أَحْزَنْتُمَا	أَحْزَنْتُمْ
	мн	أَحْزَنْتُ	أَحْزَنْتُمَا	أَحْزَنْتُنْ
I		أَحْزَنْتُ		أَحْزَنْتَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганида, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига **أَ** товуши иккиланади. Мас.,

أَخَذَ ---> أَأَخَذَ – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُنْ
II	мз	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمْ
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُنْ
I		أَخَذْتُ		أَخَذْتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

أَخَذَ ---> أَأَخَذَ Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ ---> أَمَرَمَ – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «'и'» ---> «'й'» товуш ўзгариши қоида­сига биноан **أَمَرَ، إِيْمَرَ** феъли ---> **إِيْتَلَفَ** шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: **أَمَرَمَ = إِيْمَرَ** ---> **أَمَرَمَ = إِيْمَرَ**. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَاعِلٌ —> أَفْعَدُ — қўзгамоқ فَعَّلَا — яширинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَدُ	أَفْعَدَا	أَفْعَدُوا	أَفْعَلَا	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَدْتُمَا	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَدْتُ	أَفْعَدْتُمَا	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَدْتُمْ	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَدْتُ		أَفْعَدْتُ	أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْتُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

الْفَعْلُ —> أَلْفَعَلُ , أَلْفَعَلُ —> أَلْفَعَلُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган و ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва ُ иккилантириб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ —> أَوْحَدَ — бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْحَدُ	أَوْحَدَا	أَوْحَدُوا
	мн	أَوْحَدْتُمْ	أَوْحَدْتُمَا	أَوْحَدْتُمْ
II	мз	أَوْحَدْتُ	أَوْحَدْتُمَا	أَوْحَدْتُمْ
	мн	أَوْحَدْتُمْ	أَوْحَدْتُمْ	أَوْحَدْتُمْ
I		أَوْحَدْتُ		أَوْحَدْتُ

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

أَوْحَدُ —> أَوْحَدُ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

Биринчи ўзак ундоши ўрнида **ى** товуши келган феълларнинг VIII боби ҳозирги араб тилида деярли ишлатилмайди.

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

ажралиб **آمَتَزَ -> (مِيز) феъли** дам олимоқ **آرْتَحَ -> (روح)**

тўрмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آرْتَحَ	آرْتَحَا	آرْتَحُوا	آمَتَزَ	آمَتَزَا	آمَتَزُوا
	мн	آرْتَحَتْ	آرْتَحَا	آرْتَحْنُ	آمَتَزَتْ	آمَتَزَا	آمَتَزْنُ
II	мз	آرْتَحْتُ	آرْتَحْتُمَا	آرْتَحْنُم	آمَتَزْتُ	آمَتَزْتُمَا	آمَتَزْنُم
	мн	آرْتَحْتُ	آرْتَحْتُمَا	آرْتَحْنُ	آمَتَزْتُ	آمَتَزْتُمَا	آمَتَزْنُ
I		آرْتَحْتُ		آرْتَحْنَا	آمَتَزْتُ		آمَتَزْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам айрим шахсларда чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

феъли **آمَتِيزَ -> آمَتَزَ** феъли **آرْتِيعَ -> آرْتَحَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آرْتِيعَ	آرْتِيعَا	آرْتِيعُوا	آمَتِيزَ	آمَتِيزَا	آمَتِيزُوا
	мн	آرْتِيعَتْ	آرْتِيعَا	آرْتِيعْنُ	آمَتِيزَتْ	آمَتِيزَا	آمَتِيزْنُ
II	мз	آرْتِيعْتُ	آرْتِيعْتُمَا	آرْتِيعْنُم	آمَتِيزْتُ	آمَتِيزْتُمَا	آمَتِيزْنُم
	мн	آرْتِيعْتُ	آرْتِيعْتُمَا	آرْتِيعْنُ	آمَتِيزْتُ	آمَتِيزْتُمَا	آمَتِيزْنُ
I		آرْتِيعْتُ		آرْتِيعْنَا	آمَتِيزْتُ		آمَتِيزْنَا

Айрим ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги **ر** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллар каби тусланади. Мас.,

(زوج) —> آزدوج — жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	آزدوج	آزدوجا	آزدوجوا
	мн	آزدوجت	آزدوجتا	آزدوجن
II	мз	آزدوجت	آزدوجتما	آزدوجتم
	мн	آزدوجت	آزدوجتما	آزدوجن
I		آزدوجت		آزدوجتا

Бу феълнинг мажҳул нисбати солим феълларнинг мажҳул нисбати билан бир хил тусланади:

آزدوج —> آزدوج.

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб بگى феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

кймок آرتدى —> (ردى) (خلو) узоқлашмоқ феъли آختلى —> (خلو) феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	آختلى	آختلېا	آختلوا	آرتدى	آرتدىا	آرتدوا
	мн	آختلت	آختلتا	آختلن	آرتدت	آرتدتا	آرتدن
II	мз	آختلېت	آختلېتما	آختلېتم	آرتدېت	آرتدېتما	آرتدېتم
	мн	آختلېت	آختلېتما	آختلېن	آرتدېт	آرتдېتما	آرتдېن
I		آختلېت		آختلېتا	آرتдېт		آرتдېتا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати I бобдаги لى феълининг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: آرتدى —> آرتدى, آختلى —> آختلى.

§ 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қўйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** —>

يَحْتَرُ — йахтазизу —> йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرِينَ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

Бу феълнинг мажхул нисбатида феъл олдидаги **تَ**, **يَ** қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: **يَحْتَرُ** —>

يَحْتَرُ. Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **أَتَّخَذَ** — типдаги феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِلَانِ	يَتَّخِلُونَ
	мн	تَتَّخِذُ	تَتَّخِلَانِ	يَتَّخِلُونَ
II	мз	تَتَّخِذُ	تَتَّخِلَانِ	تَتَّخِلُونَ
	мн	تَتَّخِلِينَ	تَتَّخِلَانِ	تَتَّخِلُونَ
I		أَتَّخِذُ		نَتَّخِذُ

Бу феъл мажхул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари **يَتَّخِذُ** — **يَتَّخِذُ** нисбатниқидан фарқ қилмайди: **يَتَّخِذُ** — **يَتَّخِذُ**.

2. **يَأْتِرُ - أَتَمَرُ** типдаги феъллар. Булар ҳам ҳозир-ги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар билан бир хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келган феъллар солим феъллар каби тусланади. Бунда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. Мас.,

фeъли **يَفْتَدُ** → **أَفْتَادُ**

фeъли **يَلْتَجِي** → **أَلْتَجَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَدُ	يَفْتَدَان	يَفْتَدُونَ	يَلْتَجِي	يَلْتَجَان	يَلْتَجُونَ
	мн	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	يَفْتَدْنَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجَان	يَلْتَجْنَ
II	мз	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	تَفْتَدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجَان	تَلْتَجُونَ
	мн	تَفْتَدِينَ	تَفْتَدَان	تَفْتَدْنَ	تَلْتَجِينَ	تَلْتَجَان	تَلْتَجْنَ
I		أَفْتَدُ		نَفْتَدُ	أَلْتَجِي		نَلْتَجِي

Бу феълларнинг мажхул нисбатида шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

يَلْتَجَى → **يَلْتَجِي**, **يَفْتَادُ** → **يَفْتَدُ**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ўтган замонидаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмайди.

Мас., **يَتَحَدُّ** → **أَتَحَدُّ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَدُّ	يَتَحَدَان	يَتَحَدُونَ
	мн	تَتَحَدُّ	تَتَحَدَان	يَتَحَدْنَ
II	мз	تَتَحَدُّ	تَتَحَدَان	تَتَحَدُونَ
	мн	تَتَحَدِينَ	تَتَحَدَان	تَتَحَدْنَ
I		أَتَحَدُّ		نَتَحَدُّ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида шахс-сон қўшимчала-
ри унгарисиз қолади: $يُتَّحَدُ \rightarrow يَتَّحَدُ$.

2. Ажваф феълларнинг айрим шаклларида иккинчи
унли ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

феъли $يُرْتَّاحُ \rightarrow$ $أَرْتَّاحُ$

феъли $يَمْتَّازُ \rightarrow$ $أَمْتَّازُ$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُرْتَّاحُ	يُرْتَّاحَان	يُرْتَّاحُون	يَمْتَّازُ	يَمْتَّازَان	يَمْتَّازُون
	ми	تُرْتَّاحُ	تُرْتَّاحَان	يُرْتَّاحِن	تَمْتَّازُ	تَمْتَّازَان	يَمْتَّازِن
II	мз	تُرْتَّاحُ	تُرْتَّاحَان	تُرْتَّاحُون	تَمْتَّازُ	تَمْتَّازَان	تَمْتَّازُون
	ми	تُرْتَّاحِن	تُرْتَّاحَان	تُرْتَّاحِن	تَمْتَّازِن	تَمْتَّازَان	تَمْتَّازِن
I		أَرْتَّاحُ		نُرْتَّاحُ	أَمْتَّازُ		نَمْتَّازُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўгинда-
ги унли «-у-»га ўзгаради холос:

$يُمْتَّازُ \rightarrow$ $يَمْتَّازُ$, $يُرتَّاحُ \rightarrow$ $يَرْتَّاحُ$.

Утган замонда солим феъллар каби тусланадиган аж-
ваф феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам солим
феъллар каби тусланади. Мас., $يَزْدُوجُ \rightarrow$ $أَزْدُوجُ$. Бу
феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги кўринишга эга бў-
лади: $يُزْدُوجُ \rightarrow$ $يُزْدُوجُ$.

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб-
даги $يَتَكِي$ — $يَتَكِي$ феъли каби қўшимчаларга эга бўлади.
Мас.,

феъли $يَخْتَلِي$ — $أَخْتَلِي$

иртди — $أَرْتَدَى$

феълан

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَان	يَخْتَلُون	يَرْتَدَى	يَرْتَدِيَان	يَرْتَدُون
	ми	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَان	يَخْتَلِيْن	تَرْتَدَى	تَرْتَدِيَان	يَرْتَدِيْن

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُخْتَلِي	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلَوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدَوْنَ
	мн	تُخْتَلِينَ	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلِينَ	تُرْتَدِينَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِينَ
I		أُخْتَلِي		تُخْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

Бу феълларнинг мажхул нисбати I боб **لَقِيَ** – **يَلْقَى** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

феъли **يُخْتَلِي** – **يُخْتَلِي**

феъли **يُرْتَدِي** – **يُرْتَدِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْتَلِي	يُخْتَلِيَان	يُخْتَلَوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدَوْنَ
	мн	يُخْتَلِينَ	يُخْتَلِيَان	يُخْتَلِينَ	يُرْتَدِينَ	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدِينَ
II	мз	تُخْتَلِي	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلَوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدَوْنَ
	мн	تُخْتَلِينَ	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلِينَ	تُرْتَدِينَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِينَ
I		أُخْتَلِي		تُخْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

§ 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلْ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	يَفْتَعِلُنْ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُنْ
II	мз	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلُنْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُنْ
I		أَفْتَعِلْ		تَفْتَعِلْ

Мас., **إِنْ تَشْتَغِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**

– Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

1-вариант				2-вариант			
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

3-вариант				
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَقْتَدُ —> **يَقْتَدُ**, **يَقْتَدُ** —> **يَقْتَدُ**.

Агар ҳамза учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас., **يَلْتَجِي** —> **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجُونَ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		اَلتَّجِيْ		تَلَجِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّحِدُ --> يَتَّحِدُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَمْتَزُ - يَمْتَزُ феъли يَرْتَحُ - يَرْتَحُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَحُ	يَرْتَحَا	يَرْتَحُوا	يَمْتَزُ	يَمْتَزَا	يَمْتَزُوا
	мн	يَرْتَحُنَّ	يَرْتَحَا	يَرْتَحُنَّ	يَمْتَزُنَّ	يَمْتَزَا	يَمْتَزُنَّ
II	мз	يَرْتَحُ	يَرْتَحَا	يَرْتَحُوا	يَمْتَزُ	يَمْتَزَا	يَمْتَزُوا
	мн	يَرْتَحِي	يَرْتَحَا	يَرْتَحِي	يَمْتَزِي	يَمْتَزَا	يَمْتَزِي
I		اَرْتَحُ		يَرْتَحُ	يَمْتَزُ		يَمْتَزُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб يَكِي - феълининг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَكِي - يَكِي феъли يَرْتَدِي - يَرْتَدِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدِيُوا
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدِي
II	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدِيُوا
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدِي
I		اَكِي		يَكِي	يَرْتَدِي		يَرْتَدِي

§ 128. VIII БОБ ФЕЪЛНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: $\text{فَعْمَلْ} \rightarrow \text{تَفْعَلْ} \rightarrow \text{تَفْعَلْ}$.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
м.п	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلْنَ

Масалан,

يَا رِيَاضِيُونَ اشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ أَشْفَرًا كَمَا نَشِطًا

Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

1. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْتَرُ – يَحْتَرُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
м.п	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرْنَ	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرْنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
м.э	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
м.п	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرْنَ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи шахс ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْعَلْتُ → يَفْعَلْتُ, أَفْعَلْتُ → يَفْعَلْتُ.

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

التَجَا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik
мз	التَجَى	التَجَا	التَجُوا
мн	التَجَى	التَجَا	التَجْنَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **أَتَجِدْ** → **يَتَجِدْ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يَرْتَحُ -> أَرْتَحُ феъли

يَمْتَأَرْ -> أَمْتَأَرْ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
мз	أَرْتَحْ	أَرْتَحَا	أَرْتَحُوا	أَمْتَأَرْ	أَمْتَأَارَا	أَمْتَأَرُوا
мн	أَرْتَحِي	أَرْتَحَا	أَرْتَحْنَ	أَمْتَأَارِي	أَمْتَأَارَا	أَمْتَأَرْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

يَخْتَلِي -> آخْتَلِي феъли

يَرْتَدِي -> أَرْتَدِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
мз	آخْتَلْ	آخْتَلَا	آخْتَلُوا	أَرْتَدْ	أَرْتَدَا	أَرْتَدُوا
мн	آخْتَلِي	آخْتَلَا	آخْتَلَيْن	أَرْتَدِي	أَرْتَدَا	أَرْتَدَيْن

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига **ل** ёки **ي** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., **لَيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ** – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْقَضِيحَةِ – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Потўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади: **يَحْتَرُ** – **أَحْتَرُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّوْا
	мн	تَحْتَرُّوْا	تَحْتَرُّوْا	تَحْتَرُّوْا
I		أَحْتَرُّ		نَحْتَرُّ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

---> يَفْتَنِدُ - آفَتَادُ , يَتَّخِذُ ---> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ
يَفْتَنِدُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

фeъли - يَلْتَجِيْ - اَلْتَجَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجُوْا
	мн	يَلْتَجُوْا	يَلْتَجُوْا	يَلْتَجُوْا
II	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجُوْا
	мн	يَلْتَجُوْا	يَلْتَجُوْا	يَلْتَجُوْا
I		اَلْتَجَى		يَلْتَجُوْا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّحِدُ ---> يَتَّحِدُ - آتَّحَدُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَأَزُ ---> يَمْتَأَزُ - آمْتَأَزَ , يَرْتَأَحُ ---> يَرْتَأَحُ - آرْتَأَحَ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَکى** –
 феълларнинг истак майли билан бир хил тусланади.
 Масалан,

феъли **يَرْتَدِي** – **أَرْتَدِي** феъли **يَخْتَلِي** – **أَخْتَلِي**

Шакс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мэ	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَا	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَا	يَخْتَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِينَ
II	мэ	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَا	تَخْتَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَا	يَخْتَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِينَ
I		أَخْتَلِي		تَخْتَلِي	أَرْتَدِي		تَرْتَدِي

§ 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари **أَفْتَعَال** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلْفَضَم – ўзаро бўлиб олмоқ → **أَفْتَضَمَ** – ўзаро бўлиб олиш,
أَهْتَرَضَ – қаршилиқ қилмоқ → **أَعْتَرَضَ** – қаршилиқ қилиш,
أَهْتَرَاكَ – қатнашмоқ → **أَشْتَرَاكَ** – қатнашиш.

Потўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَخْزَرُ – кесмоқ → **أَخْزَرَا** – кесиш,
أَرْتَدَا – тарк этмоқ → **أَرْتَدَا** – тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلْبَدَا – қабул қилмоқ (қарорни) → **أَتَخَذَا** – қабул қилиш,
أَلْمَسَا – маслаҳатлашмоқ → **أَتَمَسَرَا** – маслаҳатлашиш,
أَلْبَا – қўзгамоқ (оловни) → **أَفْتَدَا** – қўзғаш (оловни),
أَلْمَا – яширинмоқ → **أَلْيَجَا** – яшириниш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اِتَّحَدَ – бирлашмоқ → اِتَّعَادَ – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

اَرْتَجَحَ – дам олмоқ → اَرْتَبَّحَ – дам олиш, (روح)

اَسْتَبَقَ – ҳайдаш → اَسْتَبَقَ – ҳайдамоқ (سوق)

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ى ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

اِخْتَلَى – узоқлашмоқ → اِخْتَلَاَ узоқлашиш,

اَرْتَدَى – киймоқ → اَرْتَدَاَ кийиш.

§ 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши مُفْتَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَفْتَسَمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → مُفْتَسِمٌ، مُفْتَسِمَةٌ – ўзаро бўлиб олувчи,

اَشْتَرَكَ – қатнашмоқ → مُشْتَرِكٌ، مُشْتَرِكَةٌ – қатнашувчи,

اَعْتَرَضَ – қаршилиқ қилмоқ → مُعْتَرِضٌ، مُعْتَرِضَةٌ – қаршилиқ қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُفْتَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُقْتَسَمَةً، مُقْتَسَمٌ - ўзаро бўлиб олмоқ -> اُقْتَسَمَ -
ўзаро бўлиб олинган,

مُعْتَرِضَةً، مُعْتَرِضٌ - қаршилиқ қилмоқ -> اَعْتَرَضَ -
қаршилиқка учраган.

Потўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) ланиқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

مُحْتَرِزَةً، مُحْتَرِزٌ - кесувчи, -> مُحْتَرِزٌ -> اَحْتَرِزَ - кесмоқ

مُرْتَدَّةً، مُرْتَدٌ - тарк

-> مُرْتَدٌ -> اَرْتَدَ - тарк

етуви,

б) мажхул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил
бўлади. Масалан,

مُحْتَرِزَةً، مُحْتَرِزٌ - кесилган, -> مُحْتَرِزٌ -> اَحْتَرِزَ - кесмоқ

مُرْتَدَّةً، مُرْتَدٌ - тарк

-> مُرْتَدٌ -> اَرْتَدَ - тарк

етилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) ланиқ нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ - қабул қилмоқ (қарорни) -> اَتَّخَذَ -

қабул қилувчи (қарорни),

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ -

-> اَتَّخَذَ - қўзғамоқ (оловни),

қўзғатувчи (оловни),

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ - яширинувчи.

-> اَتَّخَذَ - яширинмоқ (оловни)

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ - қабул қилмоқ (қарорни) -> اَتَّخَذَ -

қабул қилинган (қарор),

مُتَّخِذَةً، مُتَّخِذٌ -

-> اَتَّخَذَ - қўзғамоқ (оловни)

қўзғатилган (олов).

III. Зайф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّ – бирлашувчи,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلّ – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّ – бирлашилган,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلّ – алоқа ўрнатишган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундон ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,
ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ، مرتاحّ – дам олувчи,
امتازّ – ажралиб турмоқ → متّيزّ، ممتازّ – ажралиб турувчи.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجّ – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,
ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ، مرتاحّ – дам олинган,
امتازّ – ажралиб турмоқ → متّيزّ، ممتازّ – ажратилган нарс.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجّ – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أختلّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلّ),
مختلّ – узоқлашувчи,

ارتدىّ – киймоқ → مرتدّ (аниқ ҳолат المرتدىّ),
مرتدّ – кийинувчи.

6) мажхул нисбат сифатдоши:

أَحْتَلَى – узоқлашмоқ → مُخْتَلَى (аниқ ҳолат),

مُخْتَلَا – узоқлашилган,

أَرْتَدَى – киймоқ → مُرْتَدَى (аниқ ҳолат),

مُرْتَدَا – кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IX боби ўтган замонда **أَفْعَلْ** вақоига эга бўлиб, у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бираик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلَّ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мис., **أَحْمَرَّ** – қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бираик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْمَرَّ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
	мн	أَحْمَرْتُ	أَحْمَرْتَا	أَحْمَرْنَا
II	мз	أَحْمَرْتُ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
	мн	أَحْمَرْتُ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُنَّ
I		أَحْمَرْتُ		أَحْمَرْنَا

أَحْمَرَّتِ الْعُيُونُ مِنْ قِلَّةِ النَّوْمِ

Уйқунинг камлигидан кўзлар қизарди.

Даллатма. IX боб феълидан мажхул нисбат шакли ҳақда мажхул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар ҳозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلَيْنِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَالُ

Бу боб ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **فَعَّلَا - أَفْعَلُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

أَخْضَرَ – яшил, зангор —> **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,
أَصْفَرُ – сариқ —> **أَصْفَرُ** – саргаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзақдан ясалган вариантлари ҳозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзак ундош ўрнида келган **ز** ёки **ى** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масилан:

أَسْرَوْ — қора ---> آسودَ — қораймоқ,

أَبْيَضَ — оқ ---> آبيضَ — оқармоқ.

IX боб феълининг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масилан: يَحْمَرُ — أَحْمَرُ феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ	أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

IX боб феълининг буйруқ майли ҳам уч вариантда шаклланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخْرَزَ	أَخْرَزَا	أَخْرَزُوا
мн	أَخْرَزُوا	أَخْرَزُوا	أَخْرَزُوا

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формиси шарт майли олдига ل ёки لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълининг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِزُ	يُخْرِزَا	يُخْرِزُوا
	мн	يُخْرِزُوا	يُخْرِزُوا	يُخْرِزُوا
II	мз	تُخْرِزُ	تُخْرِزَا	تُخْرِزُوا
	мн	تُخْرِزُوا	تُخْرِزُوا	تُخْرِزُوا
I		أُخْرِزُ		أُخْرِزُ

IX боб феълининг масдари أَفْعَلَّ вазнида ҳосил бўлади:

أَخْرَزَ — қизармоқ —> أَخْرَزَارُ — қизариш,

أَسْوَدَ — қораймоқ —> أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши مُفْعَلٌ шаклида ҳосил бўлади:

أَخْرَزَ — қизармоқ —> مُخْرَزٌ, مُخْرَزَةٌ — қизарган,

أَبْيَضَ — оқармоқ —> مَبْيَضٌ, مَبْيَضَةٌ — оқарган.

§ 133. X БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига **آسْت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни **آسْتَفَعَلَ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича ўқилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَعَلَ	آسْتَفَعَلَا	آسْتَفَعَلُوا
	мн	آسْتَفَعَلْت	آسْتَفَعَلْتَا	آسْتَفَعَلْنَا
II	мз	آسْتَفَعَلْتَ	آسْتَفَعَلْتُمَا	آسْتَفَعَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَعَلْت	آسْتَفَعَلْتُمَا	آسْتَفَعَلْتُنْ
I		آسْتَفَعَلْتُ		آسْتَفَعَلْنَا

Мас., **رَجُلٌ** --> **آسْتَرْجَلٌ** – балоғатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَرْجَلٌ	آسْتَرْجَلَا	آسْتَرْجَلُوا
	мн	آسْتَرْجَلْت	آسْتَرْجَلْتَا	آسْتَرْجَلْنَا
II	мз	آسْتَرْجَلْتَ	آسْتَرْجَلْتُمَا	آسْتَرْجَلْتُمْ
	мн	آسْتَرْجَلْت	آسْتَرْجَلْتُمَا	آسْتَرْجَلْتُنْ
I		آسْتَرْجَلْتُ		آسْتَرْجَلْنَا

آسْتَرْجَلْ أَبْنَى الْكَبِيرُ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

– Бу йил катта ўғлим балоғатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қўшимчага вазнга эга: **آسْتَفَعَلَ**. Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феълиники билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига **لَا** қўйилмасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلَانِ	يَسْتَفْعِلُونَ
	мн	يَسْتَفْعِلُوا	يَسْتَفْعِلَانِ	يَسْتَفْعِلُونَ
II	мз	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلَانِ	يَسْتَفْعِلُونَ
	мн	يَسْتَفْعِلِينَ	يَسْتَفْعِلَانِ	يَسْتَفْعِلُونَ
I		أَسْتَفْعِلُ		نَسْتَفْعِلُ

Мас., غَفَرَ ---> أَسْتَفْعِرُ — кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	يَسْتَفْعِرُوا	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
II	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	يَسْتَفْعِرِينَ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

يَسْتَفْعِرُ اللَّهُ لَنَا وَ نَهَارًا — Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати **يَسْتَفْعِلُ** вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْخَصُ الْأَسْعَارُ الْحَالِيَةُ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

— Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишни маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ — хизмат қилмоқ --> اسْتَخْدَمَ хизматдан
ифодаланмоқ,

اِذْنٌ — рухсат бермоқ --> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ — раҳм қилмоқ --> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат
сўрамоқ,

خَرَجَ — чиқмоқ --> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб
диноблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ — яхши бўлмоқ --> اسْتَحْسَنَ яхши деб
диноблямоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ — катта бўлмоқ --> اسْتَكْبَرَ катта деб
диноблямоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг
Уалик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

اَبَقَ — уйғотмоқ --> اسْتَبَقَ уйғонмоқ,

اَذْكُرَ — эслатмоқ --> اسْتَذْكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ — ўринбосар --> اسْتَخْلَفَ — ўринбосар этиб
тайинланмоқ,

وَزَرَ — вазир --> اسْتَوَزَرَ — вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمٌ — хизматкор --> اسْتَخْدَمَ — хизматга қабул
диномоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجَرَ — тош --> اسْتَحَجَرَ — тошга айланмоқ,

لُسِرَ — бургут --> اسْتَلْسَرَ — бургутга айланмоқ.

§ 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

فَعَلَ - آسَفَلَ - фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسَفَلْتُ	آسَفَلَا	آسَفَلُوا
	мн	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ
II	мз	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ
	мн	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ
I		آسَفَلْتُ		آسَفَلْتُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида آسَفَلَ - آسَفُلَ ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмасд, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

آسَفَلَ - آسَفُلَ илдиизи билан شَامَ - آسَفَامَ ёмонга

сугурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسَفَلْتُ	آسَفَلَا	آسَفَلُوا	آسَفَامْتُ	آسَفَامَا	آسَفَامُوا
	мн	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ
II	мз	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ
	мн	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَلْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ	آسَفَامْتُمْ
I		آسَفَلْتُ		آسَفَلْتُ	آسَفَامْتُ		آسَفَامْتُ

айгоқчилик қилмоқ феъли — **اَسْتَشَا** → **اَسْتَشَا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَسْتَشَا	اَسْتَشَا	اَسْتَشَوْا
	мн	اَسْتَشَانَا	اَسْتَشَانَا	اَسْتَشَانُ
II	мз	اَسْتَشَا	اَسْتَشَا	اَسْتَشَا
	мн	اَسْتَشَانَا	اَسْتَشَانَا	اَسْتَشَانُ
I		اَسْتَشَا		اَسْتَشَانَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс-сон қўшимчалари ўзгармайди:

اَسْتَشَا, **اَسْتَشِم** → **اَسْتَشَا**, **اَسْتَشَا** → **اَسْتَشَا**
→ **اَسْتَشِي**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

اَسْتَشِرَ → **اَسْتَشِرَ** ишонч ҳосил **اَسْتَشِرَ** → **اَسْتَشِرَ**
қилмоқ феъли бўлмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَسْتَشِرَ	اَسْتَشِرَا	اَسْتَشِرُوا	اَسْتَشِرَ	اَسْتَشِرَا	اَسْتَشِرُوا
	мн	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا
II	мз	اَسْتَشِرَ	اَسْتَشِرَا	اَسْتَشِرُوا	اَسْتَشِرَ	اَسْتَشِرَا	اَسْتَشِرُوا
	мн	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا	اَسْتَشِرْنَا
I		اَسْتَشِرَ	اَسْتَشِرَا	اَسْتَشِرُوا	اَسْتَشِرَ	а	а

Бу феъллар мажҳул нисбатда **اَسْتَشِرَ** → **اَسْتَشِرَ**,
шаклида бўлади ва уларнинг
шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

آستزادَ -> (زيد) маслаҳат آستشارَ -> (شور)

сўрамоқ феъли кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	آستشارَ	آستشارا	آستشاروا	آستزادَ	آستزادا	آستزادوا
	мн	آستشارتَ	آستشارتا	آستشارنَ	آستزادتَ	آستزادتا	آستزادنَ
II	мз	آستشرتَ	آستشرتا	آستشرتوا	آستزدتَ	آستزدتا	آستزدتوا
	мн	آستشرتَ	آستشرتا	آستشرتنَ	آستزدتَ	آستزدتا	آستزدتنَ
I		آستشرتَ		آستشرتا	آستزدتَ		آستزدتا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб بگى феъллининг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

آستغصى -> /فصو/ тадқиқ آستغنى -> /شغى/ даво

қилмоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	آستغصى	آستغصا	آستغصوا	آستغنى	آستغنا	آستغنوا
	мн	آستغصتَ	آستغصتا	آستغصنَ	آستغنتَ	آستغنتا	آستغننَ
II	мз	آستغصتَ	آستغصتا	آستغصنَ	آستغنتَ	آستغنتا	آستغننَ
	мн	آستغصتَ	آستغصتا	آستغصنَ	آستغنتَ	آستغنتا	آستغننَ
I		آستغصتَ		آستغصتا	آستغنتَ		آستغنتا

Бу феъллар мажхул нисбатда I боб لقى феъли қўшимчасига эга бўлади: آستغصى -> آستغنى, آستغنى -> آستغنى.

Шахс-сонда ҳам لقى феъли каби тусланади.

§ 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

اَسْفَلَ ---> يَسْتَفْعَلُ йастағлилу ---> йастағиллу ---> يَسْتَفْعِلُ:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَان	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَان	يَسْتَفْعَلَان
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَان	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَان	تَسْتَفْعَلَلْنَ
I		اَسْفَلَ		نَسْتَفْعِلُ

Бу феъл мажҳул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

يَسْتَفْعَلُ ---> يُسْتَفْعَلُ . Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

يَسْتَشْنِمُ ---> اَسْتَشْنَمُ , اَسْتَأْصِلُ ---> اَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِئُ ---> اَسْتَنْشِئُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг ималосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

يَسْتَشْنِمُ ---> يُسْتَشْنَمُ , اَسْتَأْصِلُ - يُسْتَأْصَلُ ,
يَسْتَنْشِئُ ---> يُسْتَنْشِئُ .

III. Заиф феъллар:

I. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ ---> اَسْتَيْسِرُ , يَسْتَوْثِقُ ---> اَسْتَوْثِقُ .

Шунингдек, бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَفِيدُ —> يُسْتَفِيدُ , يُسْتَوْثِقُ —> يُسْتَوْثِقُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

фeъли يُسْتَفِيدُ —> أَسْتَفِيدُ фeъли يُسْتَفِيدُ —> أَسْتَفِيدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
	мн	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
II	мз	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
	мн	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
I		يُسْتَفِيدُ		يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدُ		يُسْتَفِيدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
	мн	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
II	мз	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
	мн	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُونَ	يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدَانِ	يُسْتَفِيدُونَ
I		يُسْتَفِيدُ		يُسْتَفِيدُ	يُسْتَفِيدُ		يُسْتَفِيدُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб بَكِي — феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يُسْتَفِيدُ —> يُسْتَفِيدُ , يُسْتَفِيدُ —> يُسْتَفِيدُ .

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб بَكِي — феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يُسْتَفِيدُ —> يُسْتَفِيدُ , يُسْتَفِيدُ —> يُسْتَفِيدُ .

§ 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُوا
	мн	يَسْتَفْعِلْنَ	يَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُنَّ
II	мз	تَسْتَفْعِلُ	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُوا
	мн	تَسْتَفْعِلِي	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُنَّ
I		أَسْتَفْعِلُ		نَسْتَفْعِلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرِ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَخِصَّهُ – Арзон деб ҳисоблаётган бўлсанг, хоҳлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII, VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклланади. Мас.,

أَسْتَفْعِلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُوا	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُوا
	мн	تَسْتَفْعِلُ	تَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُنَّ	تَسْتَفْعِلُ	تَسْتَفْعِلَا	يَسْتَفْعِلُنَّ
II	мз	تَسْتَفْعِلُ	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُوا	تَسْتَفْعِلُ	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُوا
	мн	تَسْتَفْعِلِي	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُنَّ	تَسْتَفْعِلِي	تَسْتَفْعِلَا	تَسْتَفْعِلُنَّ
I		أَسْتَفْعِلُ		نَسْتَفْعِلُ	أَسْتَفْعِلُ		نَسْتَفْعِلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفِلُّ	يَسْتَعْلَا	يَسْتَفِلُّوْا
	мн	يَسْتَفِلُّنَّ	يَسْتَعْلَا	يَسْتَفِلُّنَّ
II	мз	يَسْتَفِلُّ	يَسْتَعْلَا	يَسْتَفِلُّوْا
	мн	يَسْتَعْلَى	يَسْتَعْلَا	يَسْتَفِلُّنَّ
I		أَسْتَفِلُّ		يَسْتَفِلُّنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشْنِمُ —> يَسْتَأْصِلُ , يَسْتَشْنِمُ —> يَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَشْنِي —> يَسْتَشْنِي .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ —> يَسْتَوِيْقُ , يَسْتَيْسِرُ —> يَسْتَوِيْقُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَزِيدُ — АСТЗАД феъли يَسْتَشِيرُ — АСТШАР феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرُوْا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُوْا
	мн	يَسْتَشِيرُنَّ	يَسْتَشِيرُوْا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُوْا
II	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرُوْا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُوْا
	мн	يَسْتَشِيرِي	يَسْتَشِيرُوْا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدُوْا
I		أَسْتَشِيرُ		أَسْتَزِيدُ			يَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

фeъли йeтeъли – йeтeъли фeъли – йeтeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ
II	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ
I		يَسْتَقْصِي		يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِي		يَسْتَقْصِي

137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

يَسْتَقْصِيَانِ -> يَسْتَقْصِيَانِ -> يَسْتَقْصِيَانِ .

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا
мн	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ

Масалан,

يَسْتَقْصِيَانِ رَبِّكَ فَيَغْفِرُ لَكَ – Раббингдан кечирим сўра

(мз), у сени кечиради.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

1. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли кибби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

يَسْتَقْصِيَانِ фeъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا
мн	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيَانِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَسْتَفْلِلْ	اَسْتَفْلَا	اَسْتَفْلُوا
мн	اَسْتَفْلِي	اَسْتَفْلَا	اَسْتَفْلِلْنِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

اَسْتَشْنِمُ -> يَسْتَشْنِمُ , اَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ
اَسْتَنْشِي -> يَسْتَنْشِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

аёли феъли - اَسْتَجِيْرُ - аёли феъли - اَسْتَوْثِقُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَسْتَوْثِقُ	اَسْتَوْثِقَا	اَسْتَوْثِقُوا	اَسْتَجِيْرُ	اَسْتَجِيْرَا	اَسْتَجِيْرُوا
мн	اَسْتَوْثِقِي	اَسْتَوْثِقَا	اَسْتَوْثِقِي	اَسْتَجِيْرِي	اَسْتَجِيْرَا	اَسْتَجِيْرِي

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

аёли феъли - اَسْتَزِيْدُ - аёли феъли - اَسْتَشَارُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَسْتَزِيْدُ	اَسْتَزِيْدَا	اَسْتَزِيْدُوا	اَسْتَشَارُ	اَسْتَشَارَا	اَسْتَشَارُوا
мн	اَسْتَزِيْدِي	اَسْتَزِيْدَا	اَسْتَزِيْدِي	اَسْتَشَارِي	اَسْتَشَارَا	اَسْتَشَارِي

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

аёли феъли - اَسْتَقْصِي - аёли феъли - اَسْتَشْنِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَسْتَقْصِي	اَسْتَقْصِيَا	اَسْتَقْصُوا	اَسْتَشْنِي	اَسْتَشْنِيَا	اَسْتَشْنُوا
мн	اَسْتَقْصِي	اَسْتَقْصِيَا	اَسْتَقْصِي	اَسْتَشْنِي	اَسْتَشْنِيَا	اَسْتَشْنِي

Х боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га J ёки У юклагмасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

مَسَّ، يَسْتَقْبِلُوا بَاكِراً لِكَيْلَا يَتَأَخَّرُوا إِلَى دُرُوسِهِمْ

— Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйгонсинлар..

§ 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْبِلُ	يَسْتَقْبِلَانِ	يَسْتَقْبِلُونَ
	мн	يَسْتَقْبِلُونَ	يَسْتَقْبِلَانِ	يَسْتَقْبِلُونَ
II	мз	تَسْتَقْبِلُ	تَسْتَقْبِلَانِ	تَسْتَقْبِلُونَ
	мн	تَسْتَقْبِلُونَ	تَسْتَقْبِلَانِ	تَسْتَقْبِلُونَ
I		أَسْتَقْبِلُ		نَسْتَقْبِلُ

Х бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

— Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли шарт майлининг 1-варианти билан шаклдошдир: **يَسْتَقْبِلُ** → **أَسْتَقْبِلُ**.

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْنِمُ → آسْتَشْنِمُ , يَسْتَأْصِلُ → آسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِئُ → آسْتَنْشِئُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан,
يَسْتَوِيْرُ -> اَسْتَوِيْرُ, يَسْتَوِيْقُ -> اَسْتَوِيْقُ .

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

يَسْتَزِيْدُ - اَسْتَزَاْدُ феъли يَسْتَشِيْرُ - اَسْتَشَاْرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيْرُ	يَسْتَشِيْرَا	يَسْتَشِيْرُوْا	يَسْتَزِيْدُ	يَسْتَزِيْدَا	يَسْتَزِيْدُوْا
	мн	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَا	يَسْتَشِيْرُنْ	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَا	يَسْتَزِيْدُنْ
II	мз	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَا	تَسْتَشِيْرُوْا	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَا	تَسْتَزِيْدُوْا
	мн	تَسْتَشِيْرِي	تَسْتَشِيْرَا	تَسْتَشِيْرُنْ	تَسْتَزِيْدِي	تَسْتَزِيْدَا	تَسْتَزِيْدُنْ
I		اَسْتَشِيْرُ		اَسْتَشِيْرُ	اَسْتَزِيْدُ		اَسْتَزِيْدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб بَكِي -
يَكِي феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

يَسْتَقْصِي - اَسْتَقْصَا феъли يَسْتَشْفِي - اَسْتَشْفَا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيْا	يَسْتَقْصُوْا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيْا	يَسْتَشْفُوْا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيْا	يَسْتَقْصِيْنْ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيْا	يَسْتَشْفِيْنْ
II	мз	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيْا	تَسْتَقْصُوْا	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيْا	تَسْتَشْفُوْا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيْا	تَسْتَقْصِيْنْ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيْا	تَسْتَشْفِيْنْ
I		اَسْتَقْصِي		اَسْتَقْصِي	اَسْتَشْفِي		اَسْتَشْفِي

§ 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **استَفْعَال** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

استَشْفَع – ҳис қилмоқ → **استَشْفَعْتُ** – ҳис қилиш,

استَغْفِر – кечирим сўрамоқ → **استَغْفَرْتُ** – кечирим сўраш,

استَرْجَل – балогатга етмоқ → **استَرْجَلْتُ** – балогатга етиш.

Потўгри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

استَفْل – фойда кўрмоқ → **استَفْلَک** – фойда кўриш,

استَكْد – ишлатмоқ → **استَكْدَاد** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

استَأَن – рухсат сўрамоқ → **استِئْأَنَ** – рухсат сўраш,

استَأَصَلَ – илдизи билан суғурмоқ → **استِئْأَصَلَ** – илдизи билан суғуриш,

استِئْمَنَ – ёмонга йўймоқ → **استِئْمَنَ** – ёмонга йўйиш,

استِئْشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → **استِئْشَأَ** – айғоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

I. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак **و** дан иборат бўлса, **و** га ўзгаради. Агар **و** қирғин бўлса, **و** лигича қолади. Масалан,

استَوْثَقَ – ишонч ҳосил қилмоқ → **استَوْثَقْتُ** – ишонч ҳосил қилиш,

استَوْثَعَ – кенгаймоқ → **استَوْثَعْتُ** – кенгайиш,

استَوْسَرَ – осон бўлмоқ → **استَوْسَرَ** – осон бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **ё** ҳарфи қўшилади:

اَسْتَشَارَ — маслаҳат сўрамоқ → اَسْتَشَارَ — маслаҳат сўраш,
اَسْتَقَالَ — истеъфо бермоқ → اَسْتَقَالَ — истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат **а** (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,
اَسْتَقَصَى — таъқиқ қилмоқ → اَسْتَقَصَا — таъқиқ қилиш,
اَسْتَشَقَى — даво изламоқ → اَسْتَشَقَا — даво излаш.

§ 140. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَسْتَرْخَصَ — арзон деб ҳисобламоқ →
مُسْتَرْخَصٌ، مُسْتَرْخِصٌ — арзон деб ҳисобловчи,
اَسْتَفْقَرَ — кечирим сўрамоқ → مُسْتَفْقِرٌ، مُسْتَفْقِرٌ —
кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُسْتَرْخَصٌ، مُسْتَرْخِصٌ — арзон ҳисобламоқ →
اَسْتَرْخَصَ — арзон ҳисобланган,
مُسْتَشْعَرٌ، مُسْتَشْعِرٌ — ҳис қилмоқ →
اَسْتَشْعَرَ — ҳис қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفْلَةٌ – фойда кўрувчи,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفْلَةٌ – фойда кўрилган,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўровчи,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِئِمٌ، مُسْتَشِئِمَةٌ –
ёмонга йўювчи,

أَسْتَنْشَأُ – айгоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشِئٌ، مُسْتَنْشِئَةٌ –
айгоқчилик қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўралган,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِئِمٌ، مُسْتَشِئِمَةٌ – ёмонга
йўйилган,

أَسْتَنْشَأُ – айгоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشِئٌ، مُسْتَنْشِئَةٌ –
айгоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَوْقُ – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوْقٌ، مُسْتَوْقَةٌ –
ишонч ҳосил қилувчи,

أَسْتَيْقِنُ – аниқ билмоқ → مُسْتَيْقِنٌ، مُسْتَيْقِنَةٌ – аниқ
билувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَوْتَقٌ، مُسْتَوْتَقٌ - ишонч ҳосил қилмоқ -> اِسْتَوْتَقَ - ишонч ҳосил қилинган,

مُسْتَبَيِّنٌ، مُسْتَبَيِّنٌ - аниқ билмоқ -> اِسْتَبَيَّنَ - аниқ билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَشِيرٌ، مُسْتَشِيرٌ - маслаҳат сўрамоқ -> اِسْتَشَارَ - маслаҳат сўровчи,

مُسْتَزِيدٌ، مُسْتَزِيدٌ - кўпайтиришга уринмоқ -> اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَشَارٌ، مُسْتَشَارٌ - маслаҳат сўралган,

مُسْتَزَادٌ، مُسْتَزَادٌ - кўпайтиришга уринмоқ -> اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصٍ (аниқ ҳолат) - тадқиқ қилмоқ -> اِسْتَقْصَى

مُسْتَقْصِيَةٌ، (الْمُسْتَقْصِي) - тадқиқ қилувчи,

مُسْتَشْفٍ (аниқ ҳолат) - даво изламоқ -> اِسْتَشَفَى

مُسْتَشْفِيَةٌ، (الْمُسْتَشْفِي) - даво изловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصَاءٌ، مُسْتَقْصَى - тадқиқ қилмоқ -> اِسْتَقْصَى

тадқиқ қилинган,

مُسْتَشْفَاءٌ، مُسْتَشْفَى - даво изламоқ -> اِسْتَشَفَى

даво изланган.

§ 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَلَّ	يَفْعَلُّ
XII	أَفْعَرَعَلَ	يَفْعَرَعَلُ
XIII	أَفْعَوَرَّ	يَفْعَوَرُّ
XIV	أَفْعَنَلَّ	يَفْعَنَلُّ
XV	أَفْعَتَلَّى	يَفْعَتَلَّى

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак феълларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топши қийин эмас.

§ 142. ТҲРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

§ 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вазни **فَعَلَّ** бўлиб, у шундан қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَّ	فَعَلَّا	فَعَلُّوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتَ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْتُ

Мас., **تَرْجَمَ** — таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
II	мз	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمْ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ

— Бу тексти биз осон таржима қилдик.

Бу феълининг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلْتُ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ
II	мз	فُعِلْتُ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан: **بُحِثِرَتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

— Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	يُفَعِّلُنِي	يُفَعِّلَانِي	يُفَعِّلُونِي

Шякс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجَمَ** феъли

Шякс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجَمُ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
	мн	يُتَرْجَمُ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمْنَ
II	мз	تُتَرْجَمُ	تُتَرْجَمَانِ	تُتَرْجَمُونَ
	мн	تُتَرْجَمِينَ	تُتَرْجَمَانِ	تُتَرْجَمْنَ
I		أَتَرْجَمُ		نُتَرْجَمُ

Ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати қуйида-
ги шаклда тусланади: **يُفَعِّلُ** → **يُفَعِّلُ**

تُتَرْجَمُ هَذِهِ النُّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جَدَا

Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълининг инкор шакли феъл
шаклига **يُ** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўлла-
рин қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки
мартта такрорлаш йўли билан. Мас.,

وَسَّوَسَ — васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** — силкитмоқ,

قَهَقَهَ — қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобидаги иккиланган
ларидан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиля-
ция) натижасида. Мас.,

دَرَجَ — жилитмоқ → **دَحْرَجَ** гилдиратмоқ,

زَلَقَ — силлиқламоқ —> زَحَلَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَ — фалсафа —> فَايْلَسُفْلِك файласуфлик қилмоқ,

بَلَشَفَ — большевизм —> بَلَشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида ҳосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بَسْمَلْ —> بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

— демоқ,

حَوْقَلْ —> لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ

— ни ўқимоқ,

حَمْدَلْ —> الْحَمْدُ لِلَّهِ — демоқ,

مَرْحَبَا بِكَ —> مَرْحَبَا بِكَ демоқ.

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларникидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَرَوَلَ — югурмоқ,

سَيَطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيْطَنَ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَنَ — йўргаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч
ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замон-
дан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам
бир килдир. Масалан:

لَمْ يُسَبِّطِرْ عَلَيْنَا الْغَوْرُ — Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъл-
лар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II
шаклда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik
мз	فَعَّلُوا	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
мн	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا	فَعَّلُوا

Масалан,

فَعَّلُوا — югурингла (мз), فَعَّلُوا — бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ май-
лининг инкор шакли шарт майли олдига ل ёки لا юклама-
гани қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تُهَرِّسْ — югурма, لَنْ يُسَمِّلَ — бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли
феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга.
Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани
бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نَحْمَدَ لَيْلًا وَنَهَارًا — Биз туну кун “алҳамду
лиллаҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари فَعَّلَ ёки فَعَّلَ вазнида
ҳосил бўлади. Масалан,

فَعَّلَ — югурмоқ → فَعَّلَ — югуриш,

تَرَجَّمَ — таржима қилмоқ → تَرَجَّمَ — таржима қилиш,

زَلَزَلَ — силкимоқ → زَلَزَلَ — зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ – таржимон,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطَرٌ, مُسَيِّطَرَةٌ – ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ – таржима қилинган,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطَرٌ – ҳукмронлик қилинган.

§ 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ت** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَا
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَرَّهَنَ – исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَرَّهَنَ	تَبَرَّهَنَّا	تَبَرَّهَنُوا
	мн	تَبَرَّهَنْتُ	تَبَرَّهَنْتَا	تَبَرَّهَنْنَا
II	мз	تَبَرَّهَنْتَ	تَبَرَّهَنْتُمَا	تَبَرَّهَنْتُمْ
	мн	تَبَرَّهَنْتِ	تَبَرَّهَنْتُمَا	تَبَرَّهَنْتُنَّ
I		تَبَرَّهَنْتُ		تَبَرَّهَنْنَا

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ —> تَأَمَرَكَ — америкалашмоқ,

بَرَّهَنْ — исбот қилмоқ —> تَبَرَّهَنْ — исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> تَزَلَزَلَ — силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَرَّهَنْ إِلَّا تَهَامَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

— Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفْعَلْ —> تَفْعَلْ —> تَفْعَلْ.

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلُوا	تَفَعَّلُوا	تَفَعَّلُوا

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لَتَتَرَجَمَ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالِ سَاعَتَيْنِ — Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълининг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълининг масдари تَفَعَّلَ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبَرَّهْن — исбот бўлмоқ → تَبَرَّهْن — исбот бўлиш,

تَزَلَّز — силкинмоқ → تَزَلَّز — силкиниш.

II боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши مُتَفَعِّلٌ дир. Мас.,

تَبَرَّهْن — исбот бўлмоқ → مُتَبَرِّهْن، مُتَبَرِّهْن — исбот бўлган,

تَزَلَّز — силкинмоқ → مُتَزَلِّل، مُتَزَلِّل — силкинган,

II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مُتَفَعِّلٌ вазнида бўлади:

تَبَرَّهْن — исбот бўлмоқ → مُتَبَرِّهْن، مُتَبَرِّهْن — исбот бўлиш ўрни ёки пайти.

§ 145. ТЎРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари асосирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	افْعَلْ	يَفْعَلْ	اِبْرَثَقَ хурсанд булмоқ
IV	افْعَلْ	يَفْعَلْ	اضْحَلْ йўқолмоқ

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

§ 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишида бўлади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишига мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтита:

1. **إِنْ** — ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

إِنْ الْبَيْتُ رَاسِعٌ — (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

إِنْ الْغُرْقَةُ جَمِيلَةٌ — (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар **إِنْ** ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача ҳолда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси бўлади. Мас.,

كَتَبَ الطَّلَابُ هَذِهِ الْمَعَالِمَ — Талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنْ الطَّلَابَ كَثَرَا هَذِهِ الْمَعَالِمَ — (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ — Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ — кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин бўлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرَايَا — Оҳ, кошки эди мен тупроққа айлансам.

§ 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахснинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдириладиган сўз олдида لَا юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدٌ فِي الشَّارِعِ — Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ — Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

§ 148. كَانَ ЁРДАМЧИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

كان феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (мустақил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلِيْدًا — Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلِيْدًا — Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиги ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), иш ҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Иш ҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., قَدْ, سَ, سَوْفَ) ишлатилганида ҳам за

миш тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замон-ни инада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан **كَانَ** феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан янги фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. **كَانَ** феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда улоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор тикрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سِتِّينَ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفَتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالْشَطْرَنْجِ كُلَّ يَوْمٍ

– Уша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. **كَانَ** феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олдиндан **قَدْ** юкламаси ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشَّهْرِ كَانَ طُلَابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَفَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ

– Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً امْسَ

– Кечо кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. **كَانَ** феъли ҳозирги-келаси замонда, етакчи феъл **قَدْ** юкламаси билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажагини билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ

— Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мз).

§ 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодаладиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، أَقْبَلَ، صَارَ، أَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، ابْتَدَأَ، بَدَأَ، أَفْعَدَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

— Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنْ أَوَّلِ أَبْلَوٍ يَصِيرُ التَّلَامِذَةُ يَنْهَبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ

— Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнаш бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَأَصَلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمَرَّ، مَا فَتَى، ظَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرَحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبُنَا يَنْاضِلُ وَلَا يَزَالُ يَنْاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ

— Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرَ حَتَّى السَّاءِ — У киши кечгача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини дуъидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), أَوْشَكَ, أَوْشَكَ. Аълодан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, أَوْشَكَ. Аълодан кейин эса أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الطُّفْلُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ — Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تَوَشَّكَ الْكَارِثَةُ أَنْ تُجْلِبَ — Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъли инкор юкламаси билан келганида, «зўрга», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفْهَمُ هَذَا — Буни биз зўрга тушунамиз.

لَا أَكَادُ أُعْرِفُهُ — Мен уни деярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини ёки феъли билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْطُبَ — Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва унинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَاى أَن أَرَكَ — Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъли инкор юкламаси вазифасида ишлатилади. Мас., دَرَى — билмоқ феълидан: لَا أَدْرِي = لَسْتُ أَدْرِي يَا حَبِيبِي مَنْ أَنَا أَيْنَ أَنَا — билмайман. Мен билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

§ 150. ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уругликни, касб-ҳунар ва шу қабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан олдин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишикда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرَّقِيقُ نُوْرُ الدِّينِ – уртоқ Нуриддин, الطَّالِبَةُ زَيْنَبُ – толиба Зайнаб,

أَشْشَيْعُ عَبْدُ الْبَاسِطِ عَبْدُ الصَّامِدِ – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

الْمَطْرِبَةُ فَيْرُوزُ – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, كِلَا (мз) –

كِلَا (мн) – иккови; ذَاتُ، عَيْنٌ، نَفْسٌ – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофла бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ نَفْسِ الطَّالِبِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي ذَاتِ الْوَقْتِ جَاءَ الطَّالِبُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

اتَّفَقَ كِلَا الْجَانِبَيْنِ عَلَى هَذَا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишикда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ نَفْسِي – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ عَيْنِي – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي الْوَقْتِ نَفْسِي جَاءَ الطَّالِبُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамини билдирувчи отдан иборат бўлиб, кўпликда келса, أَنْفُسُ сўзининг кўплиги أَنْفُسُ ишлатилади. Мас.,

يَجِبُ عَلَى الطَّلَبَةِ أَنْ يَحْتَرِمُوا الْمُدْرِسَ

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذَهَبَ التَّلْمِيزَانِ كِلَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذَهَبَتِ التَّلْمِيزَتَانِ كِلَتَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи қиз

кетишди.

Биз илгари кўрган **كُلُّ**, **جَمِيعُ** сўзлари ҳам ўзлари бири-
бир келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин.
Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِالطَّلَابِ جَمِيعِهِمْ – Студентларнинг барчаси
билан танишдим.

ضَيَعْتُ الْوَقْتَ كُلَّهُ – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказ-
дим (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида
ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар
الْهَلْ дейилади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маъ-
нони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳлов-
чилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган
бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш
билан бир хил келишикда келади. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَحْمُودٌ عَلِيٌّ – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-
сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз:
Салимни, унинг бошига урдим).

أَكَلْتُ الرُّغِيْفَ بَصُلًا – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз:
Нонни, унинг ярмини едим).

تُعْجِبُنِي سَمَرْقَنْدٌ هَرَامًا – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади
(Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

§ 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ب** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

ضَرَبَ — урмоқ → масдари ضَرَبُ — уриш, ضَرَبَةً — бир марта уриш,

ضَحِكَ — кулмоқ → масдари ضَحِكُ — кулиш, ضَحْكَةً — битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: ضَحْكَةً — битта кулиш, ضَحْكَتَانِ — иккита кулиш, ضَحَكَاتُ — кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ب** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «وَأَحَدٌ» — бир, битта мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., نَجَا (y) — нажот топмоқ → масдари نَجَاءٌ — нажот топиш, نَجَاءٌ وَاحِدٌ — бир марта нажот топиш.

§ 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеков одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеков гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجْهًا — Маҳмуд гўзал юзлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا — Маҳмуд яхши хулқлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا — Маҳмуд яхши насаблидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا — У мендан ёшроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً — У мендан пастроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا — У мендан ақлсизроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

§ 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча I бобдаги ўтимли феъллардан مِفْعَلٌ, مِفْعَالٌ, مِفْعَلَةٌ вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

مَبْرَدٌ — эговламоқ → مَبْرَدٌ — эгов,

مِكْنَسَةٌ — супурмоқ → مِكْنَسَةٌ — супурги,

مِفْتَاحٌ — очмоқ → مِفْتَاحٌ — очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан тлашқари مِئَالَةٌ вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., تَلَاةٌ — музлатгич,

جَرَّارَةٌ — танк, دَبَابَةٌ — трактор ва ҳ.к.

§ 154. СОН

Араб тилида ҳам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، إِحْدَى
икки	اِثْنَانِ	اِثْنَانِ
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
эллик	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِائَةٌ	(مِائَةٌ) مِائَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مِلْيُونٌ	مِلْيُونٌ
миллиард	مِلْيَارٌ	مِلْيَارٌ

Даллатма. Бу сонлар ичидан إِحْدَى — келишикда

тўрланмайдиган сўз, اِثْنَانِ — иккилик сон каби тўрланмайдиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри бўшлик каби, қолганлари эса уч келишликли сўзлардир.

اِحْدَى сўзи гапда «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга ҳеч ким келмади.

§ 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ — китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانِ — иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, (وَاحِدَةٌ) (وَاحِدٌ), ёки اِثْنَانِ (اِثْنَانِ) сонлари саналмиш оддан кейин қўйилади ва саналмиш од билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ — Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ — Битта китобда ҳақиқат бор.

اَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا — Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْأَتْنَتَيْنِ مَقَالَةٌ — Икки журналда иккита мақола бор.

إِنْ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْأَتْنَتَيْنِ لَمَجَلَّةٌ — Чиндан бу иккита журнал

ненис ёқади.

3 — 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةُ بُيُوتٍ — тўртта уй,

سَبْعُ غُرَفٍ — еттита хона,

عَشْرَةُ أَيَّامٍ — ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда قَاصِرٌ، عَالٍ сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ — 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ — 8 соатда,

اِنْتَظَرْنَا ثَمَانِي سَاعَاتٍ — 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гаптаги бажараётган вазифасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ غُرَفِ طُلَّابٍ — Тўртта хонада студентлар бор,

اشْتَرَتْ الْبَيْتُ اثْنَتَا عَشْرَةَ بُيُوتٍ — Университет еттита уй сотиб олди,

عُطِّلَتْنَا الشَّقَوِيَّةُ عَشْرَةَ أَيَّامٍ — Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **مِنْ** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ اثْنَتَا عَشْرَةَ مِنَ الطُّلَّابِ — Тўрт студентни кўрдим.

3 — 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам (بِضْعَةٍ، بَضْعٌ) саналмиш от билан 3 — 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةُ أَيَّامٍ — бир неча кун,

بِضْعُ لَيَالٍ — бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вазифасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

الْأَرْكَانُ الْخَمْسَةُ لِلْإِسْلَامِ – Исломининг беш рукни,

تَعَلَّمْنَا الْأَرْكَانَ الْخَمْسَةَ لِلْإِسْلَامِ – Исломининг беш рукнини ўргандик,

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ – Беш вақт намоз.

§ 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашадиган ҳар уч келишикда ҳам танвинсиз тушум келишигида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирликда тушум келишигида келади. 1 сони учун أَحَدٌ – إِحْدَى варианти ишлатилади. Мас.,

فِي مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشَرَ مَتْحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

فِي مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

فِي أَحَدٍ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейда,

فِي إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدَ عَشَرَ مَوْسِمًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони اثْنَا، اثْنَتَا шаклида, қаратқич

ва тушумда эса اثْنَى، اثْنَتَيْنِ шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا اثْنَا عَشَرَ رَدًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءَتِ اثْنَتَا عَشْرَةَ طَالِبَةً – 12 та толиба келди,

فِي اثْنَى عَشَرَ يَوْمًا – 12 та уйда,

فِي اثْنَتَيْنِ عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13—19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا — 17 йил,

فِي سَبْعَةِ عَشَرَ عَامًا — 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلًا — 14 та стол.

§ 157. 20 — 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** — **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ مِثْرًا — 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَعِشْرُونَ مَجَلَّةً — 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَثَلَاثِينَ مِثْرًا — 31 метрда,

قَرَأْتُ وَاحِدَةً وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журнални ўқидим,

تَمَنُّ وَاحِدَةً وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اِثْنَانِ** —

اِثْنَانِ сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

اثنان وعشرون كتاباً – 22 та китоб,

في اثنين وعشرين كتاباً – 22 та китобда,

قرأت اثنين وعشرين مجلداً – 22 та китоб ўқидим,

اثنان وعشرون مجلداً – 52 та журнал,

في اثنين وعشرين مجلداً – 52 та журналда,

أشترت اثنين وعشرين مجلداً – 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Ўнлар хонаси билан ў боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишикда турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

تِسْعَةٌ وَأَرْبَعُونَ مِثْرًا – 49 метр,

فِي تِسْعَةٍ وَأَرْبَعِينَ مِثْرًا – 49 метрда,

سِتُّ وَثَمَانُونَ رِشَةً – 86 та перо,

أَشْتَرْتُ سِتًّا وَثَمَانِينَ رِشَةً – 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 – 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Ҳаптадаги вазифасига кўра, келишикларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

عشرون كتاباً – 20 та китоб,

في عشرين كتاباً – 20 та китобда,

قرأت عشرين كتاباً – 20 та китоб ўқидим,

§ 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан мувофақ ҳосил қилади. Музоф илайҳи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва бирлик сонлар ҳам ариқлаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг бирлик ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

687 та уй — سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَةٍ وَثَمَانُونَ بَيْتًا

687 та уйда — فِي سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَةٍ وَثَمَانِينَ بَيْتًا

687 та уй қурдик — بَنَيْنَا سِتْمِئَةً وَسَبْعَةً وَثَمَانِينَ بَيْتًا

946 та хона — تِسْعُمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعُونَ عُقْرَةً

946 та хонада — فِي تِسْعُمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعِينَ عُقْرَةً

946 та хона қўрдик — رَأَيْنَا تِسْعُمِئَةً وَسِتًّا وَأَرْبَعِينَ عُقْرَةً

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

502 та қалам — خَمْسُمِئَةُ قَلَمٍ وَ قَلَمَانِ

1001 кеча — أَلْفٌ لَيْلَةٍ وَلَيْلَةٌ

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

11000 та китоб — خَمْسَةُ أَلْفٍ كِتَابٍ

1231 та журнал — خَمْسَةُ أَلْفٍ وَ مِئَتَانِ وَ خَمْسُونَ وَ ثَلَاثُونَ مَجَلَّةً

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

365723 та китоб — ثَلَاثُمِئَةٍ وَ خَمْسَةُ وَ سِتُّونَ أَلْفًا وَ سَبْعُمِئَةٍ وَ ثَلَاثَةٌ

وَ عِشْرُونَ كِتَابًا

8. Миллион ёки миллиард сўzlари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةُ مِائَيْنَ وَ سِتِّمِئَةٍ وَ ثَلَاثَةٌ وَ ثَمَانُونَ أَلْفًا وَ خَمْسُمِئَةٍ
وَ ثَمَانِيَةٌ وَ عِشْرُونَ دَفْتَرًا

§ 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан فُعْلُ ёки فُعْلُ вазнида ҳосил бўлади.

Мас., $1/3$ — ثُلُثٌ ёки ثُلُثٌ , $1/9$ — تُسْعٌ ёки تُسْعٌ .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон سُدُسٌ ёки سُدُسٌ шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишида فُعْلَانِ , қаратқич ва тушум келишида فُعْلَيْنِ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$ — خُمُسَانِ (خُمُسَيْنِ), $2/7$ — سُبُعَانِ (سُبُعَيْنِ)

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сура-ти музоф бўлиб, муаннаса келади, махражи ноаниқ ҳо-латда أَفْعَالِ вазнида келади. Мас.,

$5/6$ — $\text{خُمُسَةُ أَمْسَاسٍ}$, $8/9$ — $\text{ثَمَانِيَةُ أَتْسَاعٍ}$.

4. $1/2$ шаклидаги каср сон نِصْفٌ — ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, جُزْءٌ сўзи ёрдамида синтактик йул билан шаклланади. Мас.,

16/19 , سِتَّةَ عَشَرَ جُزْأً مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْأً -

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ جُزْأً مِنْ سَبْعَةِ وَتِسْعِينَ جُزْأً - 52/97 .

§ 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

وَاحِدٌ وَاحِدٌ - битта-биттадан,

اِثْنَانِ اِثْنَانِ - иккита-иккитадан.

2. مَفْعَلٌ ёки فُعَالٌ вазнида:

ثَلَاثٌ - учтадан, مَثَلَتٌ - учтадан,

رَبَاعٌ - тўрттадан, سَبَاعٌ - еттитадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

مُثَلَّثٌ - уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

مُرَبَّعٌ - тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. مَفْعَلٌ ёки فُعَالٌ вазнидаги сонлардан يٌ ёрдамида ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

رَبَاعِيٌّ - тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

خَمْسَائِيٌّ - беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

مَقْنَوِيٌّ - икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент فِي ёки بَ предлоги билан яълуви (المِئَةُ) (المِائَةُ) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

تِسْعَةُ عَشَرَ فِي الْمِائَةِ - 19 фоиз,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ بِالْمِئَةِ - 52 фоиз ва ҳ.к.

§ 161. ТАРТИБ СОНЛААР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиб билдирилаётган отдан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أَوَّلَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

بَيْتُ خَامِسٌ – бешинчи уй,

الْبَيْتُ الْخَامِسُ – бешинчи уй,

فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ – бешинчи уйда,

رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ – бешинчи уйни кўрдим.

غُرْفَةُ سَادِسَةٍ – олтинчи хона,

الْفُرْقَةُ السَّادِسَةُ – олтинчи хона,

فِي الْفُرْقَةِ السَّادِسَةِ – олтинчи хонада,

دَخَلْنَا الْفُرْقَةَ السَّادِسَةَ – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** (

الْحَادِي), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ – ўн биринчи дарс,

الْفُرْقَةُ الثَّانِيَةُ عَشَرَ – ўн иккинчи хона,

الْجِلْدُ التَّاسِعُ عَشَرَ – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар саноқ сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар отдан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

الْفَرْقَةُ الْعِشْرُونَ — йигирманчи хона,

فِي الْفَرْقَةِ الْعِشْرِينَ — йигирманчи хонада,

الْمَحْبُوسُ الْمِئَةُ — юзичи тутқин,

عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةِ — юзичи тутқинда,

الْمِئَةُ الْآلِفُ — мингичи кеча,

حَتَّى الْمِئَةِ الْآلِفِ — мингичи кечагача.

5. 21 — 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда

мислланган ҳолда, ¹боғловчисидан кейин ўнлар хонаси (ҳар миқдори ҳам тартиб сон шаклида) келади ва улар от билан

қилинишида мослашади. Мас.,

الْفَرْقَةُ الثَّلَاثُونَ وَ الثَّمَانُونَ — ўттиз учинчи дарс,

فِي الْفَرْقَةِ الثَّلَاثِينَ وَ الثَّمَانِينَ — ўттиз учинчи дарсда,

الْصَّفْحَةُ السَّادِسَةُ وَ الثَّمَانُونَ — саксон олтинчи бет,

فِي الصَّفْحَةِ السَّادِسَةِ وَ الثَّمَانِينَ — саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

الْصَّفْحَةُ الثَّلَاثِيَّةُ وَ السَّابِعَةُ وَ الثَّمَانُونَ — уч юз саксон еттинчи бет,

فِي الصَّفْحَةِ الثَّلَاثِيَّةِ وَ السَّابِعَةِ وَ الثَّمَانِينَ — уч юз саксон еттинчи бетда,

الْفَرْقَةُ الْمِئَتَانِ وَ الثَّمَانُونَ وَ الثَّمَانُونَ — икки юз қирқ тўққизинчи хона,

إِلَى الْفَرْقَةِ الْمِئَتَيْنِ وَ الثَّمَانِينَ وَ الثَّمَانِينَ — икки юз қирқ тўққизинчи

хонада.

Наъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан ортирага ўтиши ҳам мумкин. Бунда ўртага ²бедъ предлоги қўйилади. Мас.,

الْمِئَةُ الرَّابِعَةُ وَ السَّبْعُونَ بَعْدَ الثَّلَاثِينَ — уч юз етмиш тўртинчи

хона.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтии ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ — соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ — соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةً** ишлатилади: السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا — тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** — эрталаб, **نَهَارًا** — кундузи, **مَسَاءً** — оқшом, **لَيْلًا** — тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا — соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً — соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا — соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ تَمَامًا — Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً — Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ — Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً — Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبْعُ — Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا — Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةُ عَشْرَةَ وَ النِّصْفُ — соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда дефтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَكَائِنَ — Соат 2 дан 54 минут ўтди.

في السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا — Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَ النِّصْفُ وَ أَرْبَعُ دَكَائِنَ — Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرَانَ — 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَ الْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ الْمَهْرَلِ — 25 сентябрь.

Баъзан шәр сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ — ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ أَنْوَلٍ — 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْآلِفِ وَ الثَّمَانِيَةِ وَ الثَّانِيَةِ وَ الثَّمَانِينَ — 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَ الثَّمَانِينَ بَعْدَ الْآلِفِ وَ الثَّمَانِينَ — 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил — سَنَةٌ، عَامٌ” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил، سَنَةُ أَلْفٍ وَ سِتْمِئَةٍ وَ أَرْبَعٍ وَ خَمْسِينَ،

1654 йилда، عَامَ أَلْفٍ وَ سِتْمِئَةٍ وَ أَرْبَعَةٍ وَ خَمْسِينَ،

1582 йилда، سَنَةُ أَلْفٍ وَ خَمْسِمِئَةٍ وَ ائْتَيْنِ وَ ثَمَانِينَ،

1582 йилда، عَامَ أَلْفٍ وَ خَمْسِمِئَةٍ وَ ائْتَيْنِ وَ ثَمَانِينَ.

§ 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим — ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш kifoya. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خِلَا، حَاشَا، إِلَّا

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани **إِلَّا** юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, **إِلَّا** юкламасидан кейинги сўз тушум келишигидан келади. Мас.,

وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳамма келди.

رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطُّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا

Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

أَلَا дан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمًا — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга мунаммидлар (الضُّيُوفُ — бош келишикда),

مَا رَأَيْتُ الْفُلَّاحِينَ إِلَّا مَحْمُودًا — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (الْفُلَّاحِينَ — тушум келишигида),

لَمْ أَسْلَمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (عَلَى أَحَدٍ — қаратқич келишигида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, أَلَا дан кейинги истисно шу أَلَا юклаганиси бўлмаганида қайси келишикда бўлса, ўша келишикда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنًا — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

لَمْ أَرَ إِلَّا زَيْدًا — Фақат Зайдин кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. حَسَنًا, خَلَا, عَدَا юкламаларидан кейинги истисно сўз қаратқич келишигида ҳам, тушум келишигида ҳам ишлатилиши мумкин:

أَسْتَبَقْتُ كُلَّهُمْ حَسَنًا (يَدًا) — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

أَسْتَبَقْتُ كُلَّهُمْ حَسَنًا (يَدًا) — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар حَسَنًا, خَلَا юкламалари олдидан مَا юклаганиси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишигида келади. Мас.,

مَا عَدَا مُحَمَّدًا — Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ — Зайнабдан бошқа.

5. سَوَى غَيْرُ сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги ис-
тисно билан изофа ҳосил қилади (غَيْرُ сўзининг ишлати-
лишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعُ الطَّلَبَةِ غَيْرُ كَرِيمٍ —

Каримдан бошқа барча талабалар дарсда ҳозир бўлишди.

لَمْ يَشَارِكْ فِي السَّابِقَةِ سِرَى مُحَمَّدٍ

— Конкурсда Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

§ 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушун-
чаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар де-
йилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар
охирига **يَّة** — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилина-
ди:

1. Отларга. Мас., **إِنْسَانٌ** — инсон → **إِنْسَانِيَّةٌ** — инсоният, **أَبَدٌ** — абад → **أَبَدِيَّةٌ** — абадият.

2. Масдарга. Мас., **أَشْتَرَاكَ** — қатнашиш → **أَشْتِرَاكِيَّةٌ** — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → **مَسْتَوِلِيَّةٌ** — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → **قَابِلِيَّةٌ** — қобилият.

4. Сифатга. Мас., **أَغْلَبُ** — энг кўп → **أَغْلَبِيَّةٌ** — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → **حُرِّيَّةٌ** — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., **كَيْفٌ** — қандай → **كَيْفِيَّةٌ** — кайфият, **هُوَ** — у

→ **هُوَِيَّةٌ** — шахсият.

§ 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзакли сўزلардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → **كَلِيبٌ** — кучук,

رَجُلٌ → **رَجِیلٌ** — кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غَلَامٌ → **غَلِیمٌ** — кичкина хизматкор,

جَمِیلٌ → **جَمِیلٌ** — чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўزلардан **قَوَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

قَارِسٌ → **قَوَیرِسٌ** — кичик чавандоз,

كَاتِبٌ → **كَوَتِيبٌ** — кичик котиб,

خَادِمٌ → **خَوَدِیمٌ** — кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзакли сўزلардан ҳам шу нотўғрилиқнинг оқибатида мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

أَبٌ → **أَبِیٌ** — (аслида **أَبُو**) — эшикча, **بُتٌّ** → **بُتِیٌ** —

ададдон,

سَمٌّ → **سَمِیٌ** — (аслида **سَمٌ**) — ўғилча, **بَنٌ** → **بَنِیٌ** —

(аслида **بَنٌ**) — исмча, **بَنَتْ** → **بَنِیَّةٌ** — қизча.

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товушдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

عَقِيرَبْ → عَقْرَبْ — чаёнча, مَسْجِدْ → مَسْجِدْ — масжидча.

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўғинда “а, у, и” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “й”га ўзгариб кетади. Мас.,

مَقْبِيحْ → مِفْتَاحْ — чумчуқча, عَصْفُورْ → عَصْفِيرْ — калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охириги ўзак ундош тушиб қолади. Мас.,

سُقَيْرْجْ → سَقَرَجَلْ — булбулча, عَنَدِيثْ → عَنَدَلِيْبْ — беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

هَرِيرَاءْ → هَرَاءْ — мушукча, قَلْبَعَاءْ → قَلْعَاءْ — қалъача, حَمِيرَاءْ → حَمِيرَاءْ — қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

أَرِضَاءْ → أَرْضْ — кичик ер, قُومِيْنَاءْ → قُومِيْنْ — қуёшча, شَمْسْ

10. ان — қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانْ → سَلْمَانْ — Сулаймон ёки кичик Салмон,

كُسْلَانْ → كُسْلَانْ — дангасача,

سُكْرَانْ → سَكْرَانْ — кичкина маст (одам).

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки кўпроқ эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبِيلٌ — бир оз олдин, —> قَبْلَ

فَوْقَ — бир оз устида, —> فَوْقَ

بَعْدَ — бироз кейин. —> بَعْدَ

§166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини биладиради ва у от охирига “и-та марбута” ҳарфини қўшиб билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزَرَةٌ — (бир дона) сабзи, —> (умуман) сабзи — جَزَرٌ

بَصَلَةٌ — (бир бош) пиёз, —> (умуман) пиёз — بَصَلٌ

تَبَنَةٌ — сомоннинг бир чўпи. —> (умуман) сомон — تَبَنٌ

Йўлардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни биладирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ**

деп йиғилади ва у **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

مَبْطَحَةٌ — тарвуз экилган полиз, —> тарвуз — بَطِيحٌ

مَلْبَنَةٌ — сут комбинати, —> сут — لَبَنٌ

مَأْسَدَةٌ — йўлбарс кўп учрайдиган ўрмон. —> йўлбарс — أَسَدٌ

§ 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча — **فَعْلٌ مُرْتَبِعٌ**) ва мураккаб (арабча — **مُرْكَبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كَرِيم — Карим, سَلِيم — Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عَبْدُ اللَّهِ — Абдуллоҳ, سَيِّفُ الدِّينِ — Сайфиддин,

أَمْرُ الْقَيْسِ — Имрау-лқайс, عَبْدُ مَنَابٍ — Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حَضْرَ مَوْت — Ҳадрамавт, بَعْلُ بَكْ — Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تَأْبَطُ شَرًّا — Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг исми. Луғавий маъноси — у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча — عَلَمٌ). Мас.,

أَلْحَسَنُ — Ал-Ҳасан, سُلَيْمَانُ — Сулаймон,

زَيْدٌ — Зайд, طَلْحَةُ — Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатилган ном (арабча — كُنْيَةٌ). Мас.,

أَبُو الْحَسَنِ — АбулҲасан, أَبُو عَبْدِ اللَّهِ — Абу Абдуллоҳ,

أَبُو عَلِيٍّ — Абу Али, ابْنُ بَطْرُطَةَ — Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча — نَسَبٌ). Мас.,

الْقُرْمِزِيُّ — Аттирмизий, الْبَغَارِيُّ — Албухорий,

أَرَاكُنِي — Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча — الْقَبْ) Мас.,

مَلِكُ الْكَلَامِ — Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شَرَفُ الدِّينِ وَ الدُّوْلَةِ — Шарафуддин вадавла (Дин ва давлат фахри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал авқаб, сўнг “абу” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном — алам, сўнг “ибн” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қўйилган лақаблар. Мас.,

أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَارِسِيِّ الْإِسْطَخْرِيِّ

— Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Форисий Ал-Истахрий.

عَزُّ الدِّينِ أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيُّ الشَّيْبَانِيِّ الْمَعْرُوفُ بِأَبْنِ الْأَسِيرِ

Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар АБН сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги 1 танвин ва тугилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайд,

إِلَى مُحَمَّدٍ بْنِ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайдга,

رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

§ 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,
لِي صَدِيقٌ جَمِيلٌ عَيْنُهُ — Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи (جَمِيلٌ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги (صَدِيقٌ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишиқда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охириги компоненти (عَيْنُهُ) доим бош келишиқда келади. Мас.,

— عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلِ عَيْنُهُ كِتَابٌ

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

— عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهُهُ قَلَمٌ

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

— لِي صَدِيقٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

§ 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маъдум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар **أَفْعَالُ التَّعَجُّبِ** дейилади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. **مَا** юкламаси ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида — **مَا أَفْعَلَ**. Мас.,

جَمِيلٌ — чиройли —> **مَا أَجَمَلَ** — Қандай чиройли!

طَيِّبٌ — яхши —> **مَا أَطَيَّبَ** — Қандай яхши!

بَقِيضٌ — хунук —> **مَا أَبْقِضَ** — Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум билишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан шунда ва сонда мослашмайди:

أَحْسَنَ الْوَلَدُ — Қандай яхши бола!

أَسْعَدَ الرَّجُلُ — Қандай бахтли одам!

أَسْعَدَ الْمَرْأَةُ — Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти предлоги билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسَنَ بِالْوَلَدِ — Қандай яхши бола!

أَسْعَدَ بِالْمَرْأَةِ — Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шунинг билан айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳарият номи бўлса, у **أَنْ** юкламасидан кейин истак майлида бўлган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,

مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ وَمَا أَقْبَحَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегишли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **بِ** ва **لِ** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

§ 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **بِ** ва **لِ** ёки **لِ** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ، بِلِلَّهِ، وَاللَّهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **أَقْسَمَ** — юкламаси ишлатилганида ундан олдин қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. وَ юкламаси. Мас., وَ اَللّٰهُ — Худо қақи қасам ичаман, وَ لِحَبِيِۡٔ اَبِيكَ — Отангининг соқоли қақи қасам ичаман.

وَ юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. ۚ юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., ۚ تَاللّٰهُ — худо қақи қасам ичаман. ۚ تَرَبُّۤاۡلِ الْكَعْبَةِ — Каъба тангриси қақи қасам ичаман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан ۚ юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., ۚ لَعْنُكَ — Сенинг ҳаётинг қақи қасам ичаман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб маънада бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

اَللّٰهُمَّ اَنْشُدْكَ اَللّٰهُ — Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

ۚ قَدَيْتُكَ بِنَفْسِي — Жонимни сенга фидо қилай...

§ 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

ۚ شَرِبْتُ الشَّايَ — Мен чой ичдим, ۚ رَكِبْتُ السَّيْفِيۡنَةَ — Мен
мамага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феъланинг характери билан боғлиқ: 1 — феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 — феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги زَعَمَ — ўйламоқ, гумон қилмоқ, وَجَدَ — топмоқ, билмоқ, حَسِبَ — ҳисобламоқ, عَدَّ — санамоқ, عَلِمَ — билмоқ, رَأَى — кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлакларидир. Мас.,

$\text{ظَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا}$ — Студентни ақлли гумон қилдим,

$\text{أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدًا}$ — Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

$\text{أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا}$ — Муҳаммадга китоб беринг (мз),

$\text{عَلَّمَ ابْنَكَ الْقُرْآنَ}$ — Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

$\text{أَتَخَلَّلْنَ الْأَصْنَامَ إِلَهًا}$ — Бутларни илоҳ сифатида қабул қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

$\text{أَعْلَمَتِ الْأُمُّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا}$ — Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

§ 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи **وَ** боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

سَارَ الْعُمَّالُ وَالْثِيْلُ – Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ بِتَنَارٍ وَ سَلِيمًا الْعَشَاءُ – Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

§ 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби тўслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб эътибор қабул қилинган (**أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَاللَّيْمِ**). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. **حَسْبًا، نِعَمَ** – ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. **سَاءَ، بَشَسَ، لَا حَسْبًا** – ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Маъкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар ҳамонога қараб ўзгармайди (**لَيْسَ** феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифода қилади. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишикда келади. Масалан:

نَعَمْ أَلَا بُوكَ — Сенинг отанг қандай яхши!

بِئْسَ الْكَلَامُ كَلَامُهُ — Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعَمْ شَاعِرًا هُوَ — У қандай яхши шоир!

سَاءَتْ مَرْأَةُ زَيْنَبَ — Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки отдан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعَمْ زَيْدٌ — Зайд қандай яхши!

بِئْسَ الشَّرَابُ — Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳи гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نَعَمْ مَا قُلْتَهُ لِي — Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ — Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. لَا حَيْدًا, حَيْدًا — феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَيْدًا الْعِلْمُ — Илм қандай яхши!

لَا حَيْدًا زَيْنَبُ — Зайнаб қандай ёмон!

§ 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган биринчи олмаш кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْغَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

— Йўқнинг ҳужжати ўзи билан (Мақол).

الْمَطْبُخُ مَا فِيهِ غَازٌ

— Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتَهَاءٌ

— Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعُيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

— Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз шуларга осон тушунар эдик.

حُجَّتُهُ الْغَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبُخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتَهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرَ الْعُيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Мухсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантикий ургу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантикий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

أَلَشَاءَ الْمَذْبُوحَةُ لَا يُؤْلَمُهَا السَّلْمُ

Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

§ 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.
2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **فَ، ثُمَّ، بَلْ، لَكِنْ، وَ** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

§ 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлакдан кейин келади.

2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
мн	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّتِي، الَّتِي، الَّتِي

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишида турланмайди. Иккилик шакли эса, келишиклари қуйидагича турланади:

Келишик	Мз	Мн
Бош кел.	الَّذَانِ	الَّتَانِ
Қар кел.	الَّذَيْنِ	الَّتَيْنِ
Тушум кел.	الَّذَيْنِ	الَّتَيْنِ

Бу нисбий олмош бош гаптаги белгиси аниқланиб келадиган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

— Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ اللَّوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْحَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

— Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишланшади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبَةِ

— Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

Эслатма. Мисоллардан кўриниб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Ўски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдирилаётган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جَيِّدًا جَدًّا

— Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдирилаётган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتَهَا أَمْسًا

— Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْفُرْقَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطُّلَّابُ فِيهَا

— Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

آسَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةِ الْأُسْتَاذِ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

— Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِائَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

— Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

§ 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғлашиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الَّذِي كَتَبَ هَذِهِ الرِّسَالَةَ يَذُرُّسُ فِي كَلْبِنَا

— Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَأَكْتَبِي حَدَّثَ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

— У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап ما юкламаси билан ҳам янгирилиши мумкин. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَا تَقُولُ

— Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан أَنْ ёки أَن юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنَ الْمُمْكِنِ أَنْ — ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ — ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ — ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ — ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

— Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَتَنَسَّى الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

— Ўтилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

— Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

§ 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англатган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ اتَّبَعْتَهُمُ الْكِتَابُ

— Ўшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ўшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتُهُ فِي الْأَسْبُوعِ الْفَاضِي

— Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга مَا юкламаси ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юкламалар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

— Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

§ 179. ТЎЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган **أَنَّ** юкламаси ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنَّ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌّ مُهَذَّبٌ

— Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنَّ الْعِلْمَ نَافِعٌ

— Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими **قَالَ** феълидан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси шайфасида **إِنْ** юкламаси ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

— Ислоҳ дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مِنْ بَعْضِ

— Дўстим айтадики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг воситидан кейинга ўтган бўлса, **أَنَّ** (**إِنْ**) юкламасига III шайфасида музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمُعَلِّمُ أَنَّهُ تَوَجَّدَ فِي غُرَّةِ الدَّرْسِ بِلَكَّ كَثِيرٍ مِنَ الطَّوَالَاتِ وَالْكَرَاسِيِّ

— Ўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда ўқитиш стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог таъаб отадиган феълдан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

تَكْرُرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكِلَةِ طَرِيقًا

— Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكَّرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طُبِعَ فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

— Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الَّذِي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

— Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юкламаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

— Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

§ 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва қозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

— Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كَتَبُوا أَنْ كُلَّ مُؤَلِّفَاتِهِ سَتُنَشَرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

— Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажҳул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

— Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнгги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْقِتَالِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

— Форс кўрфазигаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилади.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَاتِلْ إِنَّ ... — Айтилдики,...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ... — Сўралдики,...

♦ 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шарти реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдидан **إِنْ** юкламаларидан бири келиши мумкин:

إِنْ юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишли бўлади. Мас.,

إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْفُرْقَةِ خَرَجْتُ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَخْرُجَ مِنَ الْفُرْقَةِ أَخْرَجَ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعْلَمُوا كَثِيرًا

— Кўп сўрасангизлар (мз), кўп биласизлар.

مَتَى تَخْرُجَ أَخْرَجَ

— Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

مَنْ زَرَعَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ

— Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишлилигича қолади. Мас.,

إِذَا دَخَلَتِ الْفُرْقَةُ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا

— Сен (мэ) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

لَسْتُ مُبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنَّنِي مَرِيضٌ

— Агар мен касалман десам, муболаға қилмаган бўлман.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдидан **فَ** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَأَنْتَ سَعِيدٌ

— Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истия маънолари англашилса. Мас.,

إِذَا لَمْ يَعْشُ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى
يَ مَيِّتًا وَ مَوْطِنُهُ قَبْرُ أَقْسَمِ الْقَتْلِ

— Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **سَأَلَ**, **قَدْ** каби юкламалар билан, шунингдек **مَا** ёки **لَنْ** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ قَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

— Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.

II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-
дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча
ўтган замон шаклида келади. Мас.,

لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهَدْنَا فِيهِ تَحْفِيلِيَّةً رَاقِعَةً

— Агар театрға борганимизда эди, унда ажойиб
спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **لَوْ** юкламаси ҳам
қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир
ўтказмайди. Мас.,

لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لَكْتُبْتُ مَقَالَ لِبَحْرِيَّةِ الْحَائِطِ

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёз-
ган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма
олмош билан **لَوْ** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мум-
кин. Мас.,

لَوْلَا لَكُنْتُ تَعْسًا

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган
бўлар эдим.

لَوْلَاكَ لَتَهْتُمْ فِي الطَّرِيقِ

— Сен бўлмаганингда эди, йўлдан адашган бўлардим.

§ 182. ТЎСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛАР ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг
амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қар-
май, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки
амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин
ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

ани ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи
сўзлар келиши мумкин:

1. وَإِذَا، وَلَئِنْ، وَإِنْ. Мас.,

إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا

— Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари гео-
графиясини биламиз.

2. رَغَمَ أَنْ، بِالرَّغَمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ. — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум
келишигида келади. Мас.,

مَعَ أَنْ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعَبَةٌ نَجِيهَا جِدًا

— Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

بَارِعٌ مِنْ أَنَّهَا جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ

كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ

— Ў (ми) етмишдан ошганлигига қарамай, серҳаракат
эди.

رَغَمَ أَنِّي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَلَّةَ

— Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда
иштирок этдим.

3. مَهْمَا، وَلَوْ. — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳо-
зирги келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرْحَمْتُ دُكَّاتِ فَلَسِي

— Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юра-
гим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқ-
сиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши
мумкин: أَيْمَنْ — ким бўлса ҳам, أَيَّمَا — нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثَمَا — қаерда бўлса ҳам,
مَتَى مَا — қачон бўлса ҳам. Мас.,

هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا

— Қандай ўинамасинлар, одамларга улар
ёқаверадилар.

أَيُّمَنْ سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثَمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан
бўламан.

§ 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейилади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

1. يَتَنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حَيْثَمَا

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّي — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا اقْتَرَبَ مِنِّي حَسَمْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. **كَلَّمَا**— ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلَّمَا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

— Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода **فِيمَا** ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فِيمَا نَحْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

— Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. **مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ** — ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشْكَند

— Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, **قَبْلَ أَنْ، قَبْلَ أَنْ** каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ تُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا نَكُرْتُ طَرِيْقَهُ

— Бунини унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. **مَا أَنْ ... حَتَّى** — ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва **مَا أَنْ** қисми пайт эргаш гап, **حَتَّى** қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمُبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدَوْا الْإِسْتِعْاذَ لَهَا

— Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга тайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **لَيْلَةً، دَقِيقَةً، سَاعَةً، سَنَةً، يَوْمًا** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ فَجْرًا بِاسِيًا فِي مَقَلَّتِي يَوْمَ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَى

— Ғайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

§ 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилиқ олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَحْمِلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

— У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **فَدَّ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

— Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди:...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан وَ боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوُكَايِعُ وَالْحَرْبُ قَائِمَةٌ

— Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَ دَمَعِي جَارٍ عَلَى خُدًى

— Кўз ёшим юзимга оқдани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гаптаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, وَ боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

— У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

§ 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва ҲИТҲУ каби ёрдамчи сўзлар воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشَقَنْدَ ھَيْثُ وَجَدَ مُدَرِّسِينَ مَاهِرِينَ

— Аҳмад араб тилини Тошкентда — маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ طُغُورِي تَوَجَّهْتُ إِلَى ھَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

— Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

§ 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

وَإِذْ، بِمَا، لِمَا، لَ، لِأَنَّ،

بَادَرْنَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الطَّرْفَ طَلَبَتْ مِنَّا هَذَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шунини талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً ثُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна بِفَضْلِ أَنْ — шарофати билан, بِسَبَبِ أَنْ — сабабли, أَنْ نَظَرًا — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْفَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ
الْتِكْنِيكِيَّةَ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

§ 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейилади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْفًا، أَلَا، لَوْلَا، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لَ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطَّلَابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга кўнашди.

لَكِنِّي تَقْنَهُمْ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзуни тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبُ إِلَى سَاعَتِهَا

لِنَلَا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

§ 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейилади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَأَنَّ، كَمَا أَنْ، مِثْلَكُمْ، مِثْلَنَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحَبُّ الرَّبِّيعِ كَمَا يُحِبُّ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَبْدُو لِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وَصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапга

بِقَدْرِ مَا، بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرَيْتُ التُّفَّاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أحتاجُ إِلَيْهِ

— Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأَوْصِلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمْرِي

— Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда дам дам етаман.

§ 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛИ

ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг халатини ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا أَنْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ، دُونَ أَنْ، بِلْوَنِ أَنْ ва бошқа ёрдамчи сўзлар билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْفُرْقَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

— Мен ҳеч нарсa демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

— У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

§ 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ

ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда шайб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдида ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

§ 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гапнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охирги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. **ا** — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади.

Мас., **سَنَ** — санатун → сана, **جَرِيدَ** — жарйдатун →

жарйда, **تَلَامِ** — таламизатун → таламиза.

2. Мазкур **й** товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْخَاصَّةِ — фи-ссанати-лмăдийати → фи-ссанати-лмăдийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л'арабиййати → би-ллуғати-л'арабиййа.

3. Мазкур **й** товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي هَذِهِ مَوْسَمٍ — фй мадинати мўску → фй мадинат мўску

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدَ — фй жăми'ати ташқанда → фй жăми'ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги **'ёки'** талаффузда товуш қолади. Мас., إِنْسَانٌ — 'инсанун → 'инсан, أَكْبَرُ — 'акбару → 'акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги **'й** — иййун қўшимчаси —ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — 'аскариййун → 'аскарий,

عِرَاقِيٌّ — 'ирақиййун → 'ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — 'алжундиййу-л'ирақиййу → 'алжундиййу-л'ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — 'алмуслимуна → 'алмуслимун,

تَوْبَةُ الْعَالِيَةِ - тавбату-тта'ибина → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни
хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музак-
лар бирлик бирикма олмоши $\dot{\cdot} \cdot \cdot \dot{\cdot}$ лар $\dot{\cdot}$ шаклида талаф-
фуз қилинади. Мас.,

من کتابه — мин китабиҳи —> мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ – қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ - талабатун мужтаҳидатун ->
талабат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا – қара’ту китабан → қара’ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدًا - қара'ту жаридатан -> қара'ту жаридатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъ-
ди III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш
гаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалйлан сўмма қала
тафаккара қалйлан сўмма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

يَقُولُ – йақулу → йақул,

اَكْتُبْ لَكَ – 'актубу лака → 'актуб лак.

Баъзан талаффузда бундан бошқа ўзгаришлар ҳам бўлиши мумкин.

АРАБЧА — ЎЗБЕКЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

أَحْوَاتُ кўп.	— функционал ўхшаш бирлик
أَحْوَاتُ الْإِلَهِ	— إِلَهِ юкламаси билан бир хил табиатга эга бўлган юкламалар
أَحْوَاتُ إِنْسَانٍ	— эгага таъсир этувчи юкламалар
أَحْوَاتُ حَسَبٍ	— حَسَبٍ феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَحْوَاتُ كَانٍ	— كَانَ феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَدَاةُ кўп.	— восита
أَدَاةُ الْكَطَبِ	— уюшиқ бўлаклар ўртасидаги боғловчи
أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ	— сўроқ юкламалари ва сўроқ олмошлари
إِذَا الْمَلَأَ جَاءَ	— тўсатдан амалга ошган иш-ҳаракатни ифодаловчи إِذَا юкламаси
أَصْلٌ	— ўзак
أَصْلٌ لِأَكْبَرٍ	— уч ундош товушли ўзак
أَصْلٌ ثَنَائِي	— икки ундош товушли ўзак
أَصْلٌ خَمَاسِي	— беш ундош товушли ўзак
أَصْلٌ رَبَاعِي	— тўрт ундош товушли ўзак
تَأْكِيدُ نَفْيِ الْإِسْتِفْهَامِ	— келаси замон феълида қатъий инкорни ифодаловчи لَنْ

آلُ التَّعْرِيفِ

إِلَّا الِاسْتِثْنَاءِ

أَلِفُ الثَّانِيَةِ الْمَقْصُورَةِ

أَلِفُ الْقَطْعِ

أَلِفُ الْمَقْصُورَةِ

حَرْفِي

أَلِفُ الْوَصْلِ

الْأَلِفُ وَاللَّامُ

أَمْرٌ

أَمْرٌ بِغَيْرِ أَلَامٍ

الْأَمْرُ بِاللَّامِ

إِنْ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

أَنْ النَّاسِيَةِ لِلْمَضَارِعِ

أَنْتَ

مُؤَنَّثٌ

أَيُّ الِاسْتِثْنَاءِ

юкламаси

— آل аниқлик артикли

— истисноликни билдирувчи й
юкламаси

— муаннас жинсни билдирувчи ва
«а» ўқилувчи й ҳарфи

— қатъий ҳамза

— алиф мақсура, «а» ўқилувчи й

— васлали ҳамза

— Ал аниқлик артикли

— феълнинг буйруқ майли

— Л юкламасисиз ҳосил бўлувчи
буйруқ майли

— Л юкламаси ёрдамида ҳосил
бўладиган буйруқ майли

— шарт эргаш гапни бош гапга
бириктирувчи ин юкламаси

— истак майли олдидан келувчи ан
юкламаси

— сўзни муаннас жинсга
айлантирмоқ

— муаннас жинс, женский род

— Ай сўроқ олмоши

Б

- بَاءٌ الْجَزْ — предлоги
- بَاءٌ لِلتَّعْدِيَةِ — ўтимсиз феълни ўтимлига
айлантирувчи ۞ предлоги
- بَاءٌ لِلسَّبَبِيَةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш
сабабини билдирувчи ۞ предлоги;
мас. ضَرَبْتُهٖ بِالسُّوَرِ
- بَاءٌ لِلطَّرْفِيَةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш
ўрнини ёки пайтини билдирувчи ۞
предлоги
- بَاءٌ لِلْقَسَمِ — қасамни билдирувчи ۞ предлоги
- مُبْتَدَأٌ — от кесимли гапнинг эгаси
- هَدَلٌ — бирор сўз ўрнида ишлатилувчи
изоҳловчи
- مُبالغة — иш-ҳаракат маъносининг
кучайиши
- بُنِيَ عَلَى السُّكُونِ — ундош товуш билан тугамоқ (сўз)
- بُنِيَ لِلْمَقْمُولِ — мажҳул нисбат ҳосил бўлмоқ
- بِنَاءٌ — сўзнинг келишикда
турланмаслиги
- مَبْنِيٌّ — келишикда турланмайдиган

ت

تاءُ التَّائِبِ

– феълларда муаннас жинсни

билдирувчи ت товуши

تاءُ الْقَسَمِ

– қасамни ифодаловчи تюкламаси

تَابِعَ

– мослашувчи сўз

تَعَّ

– мослашувчи сўз

تَبِعَهُ

– бир сўзнинг иккинчиси билан
жинс, сон ва келишиқда
мослашиши

ث

إِثْبَاتٌ

– бўлишли шакл

مُثَبِّتٌ

– бўлишли маънодаги

مُثَقِّلٌ

– иккиланган (ташдидли) ундош

ثَلَاثِيٌّ

– уч ундошли ўзак

مُثَلَّثٌ

– уч нуқтали (ҳарф)

ثَنِيٌّ

– иккилик сонни ҳосил қилмоқ

اِسْتِثْنَاءٌ

– истиснолик

تَفْنِيَةٌ

– иккилик сон

ثَنَاتِيَّةٌ

– икки ўзак ундошли

ج

جَعَدُ

— инкор

جَعَدٌ مُطْلَقٌ

— мутлақ инкор; (мас. لَمْ юкламаси ёрдамидаги)

جَرٌ

— сўзни қаратқич келишигида бошқармоқ

أَنْجَرٌ

— қаратқич келишигида келмоқ

جَارٌ

— қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз

جَرٌ

— қаратқич келишиги

جَرٌ بِالتَّبَعِيَّةِ

— мослашув асосидаги қаратқич келишиги

جَرٌ بِالْحَرْفِ

— предлог асосидаги қаратқич келишиги

مَجْرُورٌ

— қаратқич келишигидаги сўз

مُجَرَّدٌ

— I боб феъли

جَزْمٌ

— феълнинг шарт майлини ҳосил қилмоқ

أَنْجَزَمَ

— шарт майлида келмоқ (феъл)

جَوَازِمُ кўп. جَازِمٌ

— феълни шарт майлида бошқарувчи юклама

جَزْم

— шарт майли (феълларда)

مَجْزُوم

— шарт майлидаги феъл

جَزَاءُ الشَّرْطِ

— шарт эргаш гапли қўшма гапдаги бош гапнинг феъли

جَامِدُ الصِّفَةِ

— фақат бир хил вазнда ишлатиладиган сўз

جَمْع

— (сўзни) кўплика айлантирмоқ

جَمْع

— кўплик

جَمْعُ التَّصْغِيرِ

— тўғри кўплик

جَمْعُ التَّكْسِيرِ

— синиқ кўплик

جَمْعُ الْجَمْعِ

— кўликдан ҳосил бўлган кўлик

(أَيَّامٌ → أَيَّامٌ → يَوْمٌ)

جَمْعُ سَالِمٍ

— тўғри кўплик

جَمْعُ السَّلَامَةِ

— тўғри кўплик

جَمْعُ صَحِيحٍ

— тўғри кўплик

جَمْعُ مُكْسَرٍ

— синиқ кўплик

جُمْلَةٌ

— гап

جُمْلَةُ إِخْبَارِيَّةٍ

— дарак гап

جُمْلَةُ أَنْشَوِيَّةٍ

— от кесимли гап

جُمْلَةُ تَعْجِيزِيَّةٍ

— таажжубни ифодаловчи гап

جُمْلَةُ حَالِيَّةٍ

— ҳолатни билдирувчи гап

جُمْلَةُ أَلْسَنَةٍ

— аниқловчи эргаш гап

جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ

— ҳол эргаш гап

جُمْلَةٌ فَعْلِيَّةٌ

— феъл кесимли гап

جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِاسْتِفْهَامٍ

— сўроқ юкламаси билан
бошланувчи сўроқ гап

جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ

— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап

مَجْهُولٌ

— мажҳул нисбатдаги (сўз)

جَوَابُ الشَّرْطِ

— шарт эргаш гапли қўшма гапдаги
бош гапнинг феъли

مُجَاوِزٌ

— ўтимли (феъл)

أَجْوَفٌ

— ажваф (иккинчи ўзак ундош
ҳарфи иллатдан иборат) феъл.

ح

حَدَثٌ

— иш-ҳаракат

حَلَفٌ

— тушиб қолмоқ

حَرْفٌ

— ҳарф, товуш; ёрдамчи сўз
туркуми

حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ

— истисноликни ифодаловчи
қўмакчи

حَرْفُ الْأَسْتِعْلَامِ

— қаттиқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар (خ، ض، ص، غ، ط، ظ، ق)

حَرْفُ الْأَسْتِفْهَالَةِ

— юмшоқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар

(ش، ر، ح، د، ي، ث، ع، ل، م، ك، س، و، ف، ت، ج، ه، ز، ب، ذ، ا، ء، ن)

حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ

— сўроқ олмоши, сўроқ юкламаси

حَرْفُ الْأَسْتِقْبَالِ

— келаси замонни билдирувчи

سَوْفَ, سَاءَ юкламалари

حَرْفُ أَصْلَى

— ўзак ундош

حَرْفُ إِعْرَابٍ

— сўз келишик ва майлини
ифодаловчи қўшимча

حَرْفُ تَنْفِيسٍ

— келаси замонни билдирувчи

سَوْفَ, سَاءَ юкламалари

حَرْفُ الْجَزْأِ

— предлог

حَرْفُ جَزْمٍ

— феълни шарт майлида
бошқарувчи юклама

حَرْفُ حَلْقٍ

— бўғиз ундош товуш

حَرْفُ شَجَرٍ

— тил ундош товуши

حَرْفُ شَفْوَى

— лаб товуши

حَرْفُ الْعَطْفِ

— бириктирувчи боғловчи

حَرْفُ الْفَتْحَةِ

— бурун товуши

حَرْفُ اللَّيْنِ

— унли товуш

حَرْفُ مَجْهُورٍ

— жарангли товуш

حَرْفُ مَدٍّ

— чўзиқ унли товуш; чўзиқ унлини
ифодаловчи ҳарф

حَرْفُ مَدْعَمٍ

— иккиланган (ташдидли) ундош

حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ	— феълнинг ҳозирги-келаси замон префикси
حَرْفُ مُعْتَلٍ	— ҳарфи иллат
حَرْفُ نَاسِخٍ	— гапнинг эгасини тушум келишигида бошқарувчи юклама
حَرْفُ نَاصِبٍ	— феълни истак майлида бошқарувчи юклама
حَرْفُ نَفْيٍ	— феълнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилувчи юклама
تَحْرُكٌ بِالضَّمِّ	— дамма ҳаракатини қабул қилмоқ
حَرَكَةٌ	— қисқа унли товуш
حَرَكَةٌ إِعْرَاقِيَّةٌ	— отнинг келишигини ва феълнинг майлини билдирувчи унли
حَشْوٌ	— ўрта ўзак ундош
حَاضِرٌ	— феълнинг ҳозирги замони
حَنْجَرَةٌ	— бўғиз
حَالٌ	— 1) ҳозирги замон; 2) равиш ҳоли

خ

خَبَرٌ	— 1) от кесимли гапнинг кесими; 2) қўшма феълнинг маъноли қисми
خَبَرٌ إِنْ	— إِنْ билан бошланадиган от кесимли гапнинг кесими

خَيْرُ كَانْ

— ёрдамчи феъли иштирок
этган гапнинг кесими

مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ

— феълнинг I шахси

مَخْرُجُ حَرْفٍ

— товушнинг ҳосил бўлиш ўрни

مُخَاطَبٌ

— феъл ва олмошнинг II шахси

خَفَضٌ

— қаратқич келишиги

خَمَاسِيْ

— беш ўзак ундошли (сўз)

د

أَدْغَمَ

— ассимиляцияга учрамоқ,
ассимиляциялашмоқ, идғом бўлмоқ

مُدْغَمٌ

— иккиланган (ташдидли) ундош

ذ

ذَكَرَ

— музаккар жинсни ҳосил қилмоқ

مَذَكَرٌ

— музаккар (мужской) жинс

ر

رَبَاعِيْ

— тўрт ўзак ундошли (сўз)

تَرَادُفٌ

— синонимия

رَقْعٌ

— бош келишик, феълнинг аниқлик майли

مَرْقُوعٌ

— 1) бош келишикдаги от; 2) аниқлик майлидаги феъл

تَرْكِيبٌ

— 1) бирикма; 2) қўшма сўз

ز

زَمَنٌ حَالِيٌّ

— феълнинг ҳозирги замони

زَمَنٌ مَّاضٍ

— феълнинг ўтган замони

زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ

— феълнинг келаси замони

س

مُسْتَقَرٌّ

— яширинган, тушиб қолган

أَسْمٌ

— 1) от; 2) феълдан бошқа мустақил сўз туркуми

أَسْمٌ أَلَا سَتِفَهَامٌ

— сўроқ олмоши

أَسْمٌ الْإِشَارَةِ

— кўрсатиш олмоши

أَسْمٌ أَلَاكَةِ

— қурол номи

أَسْمٌ إِنْ

— юкламаси билан бошланган гапнинг эгаси

اسْمُ التَّصْفِيرِ

اسْمُ التَّفْضِيلِ

اسْمُ الْجَمْعِ

اسْمُ الْجِنْسِ

اسْمُ الْحَدَثِ

اسْمُ الزَّمَانِ

اسْمُ الصَّنَاعَةِ

اسْمُ الْعَدَدِ

اسْمُ عِلْمٍ

اسْمُ عَيْنٍ

اسْمُ الْفَاعِلِ

اسْمُ الْفِعْلِ

اسْمُ كَانَ

اسْمُ الْكثرةِ

اسْمُ اللَّوْنِ

اسْمُ مَبْنِيٍّ

اسْمُ مَقْنَى

— кичрайтма от

— қиёсий ва орттирма даража сифат

— жамловчи от

— турдош от

— ҳаракат номи

— иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от

— касб-ҳунар номи

— сон

— атоқли от

— конкрет от

— аниқ нисбат сифатдоши

— 1) ҳаракат номи; 2) шаклан от, маъносига кўра феъл бўлган сўз (мас., صَة)

— كَانَ ёрдамчи феъли иштирок этган гапнинг эгаси

— предметнинг кўп эканлигини билдирувчи от

— рангни билдирувчи сифат

— келишиқда турланмайдиган от

— иккилик сондаги от

اسْمٌ مَجْمُوعٌ

— кўпликдаги от

اسْمُ الْمَرْءِ

— бир марталикни билдирувчи от

اسْمٌ مَرْقُوعٌ

— бош келишиқдаги от

اسْمٌ مُرَكَّبٌ

— қўшма от

اسْمٌ مُشْتَقٌّ

— ҳосила сўз, ясама сўз

اسْمٌ مُضْمَرٌ

— кишилиқ олмоши

اسْمٌ مُعْرَبٌ

— уч келишиқда турланадиган от

اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ

— абстракт от

اسْمُ الْمَقْعُولِ

— мажҳул нисбат сифатдоши

اسْمُ الْمَكَانِ

— иш-ҳаракатнинг бажарилиш
ўрнини билдирувчи от

اسْمُ الْمُنْتَسِبِ

— нисбий сифат

اسْمٌ مُنْصَرَفٌ

— уч келишиқда турланадиган от

اسْمٌ مُنَوَّنٌ

— танвин билан тугаган от

اسْمٌ مُوَصُولٌ

— нисбий олмош

اسْمُ النَّسَبِ

— нисбий сифат

اسْمُ الْوَحْدَةِ

— дона от

إِسْنَادٌ

— эга-кесимлик муносабати

مُسْنَدٌ

— кесим

مُسْنَدٌ إِلَيْهِ

— эга

ش

شِبْهُ جُمْلَةٍ

– 1) ўрин ва пайт ҳоли; 2) предлог + от

أَشْتَقُ

– сўздан сўз ясамоқ

ص

صَدْرٌ

– каранг مُضَافٌ

مَصْدَرٌ

– ҳаракат номи

صَرَفٌ

– 1) морфология; 2) сўз охиридаги қўшимчанинг ўзгариши; 3) турланиш; 4) тусланиш

مُنْصَرَفٌ

– уч келишиқда турланувчи

صِبْغَةٌ

– грамматик вазн

ض

مُضَارِعٌ

– ҳозирги-келаси замон

مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ

– феълнинг шарт майли

مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ

– феълнинг истак майли

مُضَاعَفٌ

– 1) иккиланган феъл; 2) икки

ضَمِيرُ

ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ

ضَمِيرُ حُضُورِ

ضَمِيرُ الْخُطَابِ

ضَمِيرُ عَائِدِ

ضَمِيرُ الْفَائِزِ

ضَمِيرُ الْفَصْلِ

ضَمِيرُ مُتَّصِلِ

ضَمِيرُ مُسْتَقَرِّ

ضَمِيرُ مُنْقَطِعِ

مُضَمَّرٌ

أَضَاءُ

إِضَافَةٌ

مُضَافٌ

مُضَافٌ إِلَيْهِ

ундошнинг такрорланишидан ҳосил
бўлган тўрт ўзак ундошли феъл

— олмош; кишилик олмоши

— I шахс олмоши

— I ёки II шахс олмоши

— II шахс олмоши

— қайтувчи олмош

— III шахс олмоши

— ажратувчи олмош

— 1) бирикма олмош; 2) феълнинг
шахс кўрсаткичи

— яширинган олмош

— алоҳида ёзиладиган олмош

— қаранг ضَمِيرُ

— қараткич-қаралмиш муносабатли
бирикма тузмоқ

— мослашмаган аниқловчи (изофа)

— мослашмаган аниқловчили

бирикманинг аниқланмиши

— мослашмаган аниқловчи

ط

طَبَقْ

— мослашмоқ (жинсда ва сонда)

ظ

ظَرْفٌ

— 1) ўрин, пайт равиши; 2) от-предлог; 3) ҳолатни билдирувчи сўз; 4) пайт, ўрин ҳоли

ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолат гап

ع

عَابِرٌ

— ўтган замон

عُجْزٌ

— қаранг مَضَافٌ إِلَى

مُعْجَمٌ

— нуқтали (ҳарф)

مُعْجَمٌ مُثَلَّثٌ

— уч нуқтали (ҳарф)

عَدَدٌ

— сон

عَدَدٌ جَمْعٌ

— кўплик

عَدَدٌ مُثَنًى

— иккилик сон

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ

— 11 дан 19 гача бўлган саноқ сон

عَدَدٌ مَعْطُورٌ

— ўзаро و боғловчиси билан бириккан мураккаб сон

عَدَدٌ مُفْرَدٌ

— бирлик сон

مَعْدُودٌ

— саналмиш от

عَدَى

— 1) ўтимсиз феълни ўтимлига айлантирмоқ; 2) феълга тўлдирувчини қўшмоқ

تَعَدَى

— ўтимли бўлмоқ

مَتَعَدٍ

— ўтимли (феъл)

إِعْرَابٌ

— тусланиш, турланиш

مُعْرَبٌ

— келишиқларда турланадиган (сўз)

عَرَفَ

— отни аниқ ҳолатга ўтказмоқ

مَعْرِفَةٌ

— аниқлик категорияси

مَعْرُوفٌ

— аниқ нисбат

عُطِفَ

— уюшиб келмоқ

عَاطِفٌ

— бириктирувчи боғловчи

مَعْطُوفٌ

— уюшиқ бўлак

مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ

— уюшиқ бўлақларнинг биринчи қисми

عَقْدٌ

— 20 дан 90 гача бўлган яхлит сон

مُعْتَلٌ

— заиф (ўзак ёки феъл)

مُعْتَلٌ أَلْعَيْنِ

— иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ أَلْقَاءِ

— биринчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ أَلْأَمِّ

— учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

عَلَامَةٌ

— белги

عَلَمٌ

— атоқли от

عَلَمٌ مُرَكَّبٌ

— икки ёки ундан ортиқ сўздан
иборат атоқли от

مَعْلُومٌ

— аниқ нисбат

عَمِلَ

— бошқармоқ

عَوَامِلُ кўп. عَوَامِلُ

— сўзларнинг ўзаро бошқарилиш
сабаби

عَيْنُ الْفِعْلِ

— феълнинг иккинчи ўзақ ундоши

غ

غَابِرٌ

— келаси замон

غَنَّةٌ

— бурун товуши

غَانِبٌ

— III шахс

غَيْبَةٌ

— III шахс олмоши

غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ

— икки келишликли (от)

ف

فَاءُ الْجَزَاءِ

— шарт эргаш гапли қўшма гапнинг
бош гапига қўшилувчи ف юкламаси

فَاءُ الْفِعْلِ
فَتْحُ الْعَرَفِ

- феълнинг биринчи ўзак ундоши
- ҳарф устига «фатҳа» ҳаракатини қўймоқ

تَفْخِيمُ

- «л» ва «р» товушларининг қаттиқ талаффуз қилиниши

مُقَرَّدٌ

- бирлик

فَضْلُهُ

- иккинчи даражали бўлак

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ

- қиёсий ва орттирма даража сифати

فَاعِلٌ

- 1) феъл кесимли гапнинг эгаси;
- 2) иш-ҳаракатнинг субъекти

فِعْلٌ

- 1) феъл; 2) феъл кесим

فِعْلٌ أَجْوَدُ

- ажваф феъл

فِعْلٌ أَمْرٌ

- феълнинг буйруқ майли

فِعْلٌ التَّعَجُّبِ

- таажжубни ифодаловчи феъл

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ

- уч ўзак ундошли феъл

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ

- уч ўзак ундошли феълнинг I боби

فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مَزِيدٌ

- уч ўзак ундошли феълнинг ҳосила боби

فِعْلٌ جَامِدٌ

- замонда тусланмайдиган ва бир хил шаклга эга бўлган феъллар (мас., هَاتِ، نَعَمْ)

فِعْلٌ آلَمٌ

- таҳқир феъли

فَعْلٌ رَّبَاعِيٌّ

— тўрт ўзак ундошли феъл

فَعْلٌ سَالِمٌ

— солим феъл

فَعْلٌ شَرْطِيٌّ

— шарт майлидаги феъл

فَعْلٌ الشَّرْوَاعِ

— бошлаш феъли

فَعْلٌ صَحِيحٌ

— солим феъл

فَعْلٌ عَيْنُهُ مَهْمُوزَةٌ

— иккинчи ўзак ундош ўрнида
ҳамза товуши келган феъл

فَعْلٌ غَيْرُ سَالِمٍ

— нотўғри феъл

فَعْلٌ فَائِزُهُ مَهْمُوزَةٌ

— биринчи ўзак ундош ўрнида
ҳамза товуши келган феъл

فَعْلٌ لَا زِمٌ

— ўтимсиз феъл

فَعْلٌ لِأَمَةٍ مَهْمُوزَةٌ

— учинчи ўзак ундош ўрнида ҳамза
товуши келган феъл

فَعْلٌ لَفِيفٌ

— иккинчи ва учинчи ўзак
ундошлари ҳарфи иллатдан иборат
бўлган феъл

فَعْلٌ مَاضٍ

— ўтган замон феъли

فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ

— феълнинг мажҳул нисбати

فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ

— феълнинг мажҳул нисбати

فَعْلٌ مِثَالٌ

— солимсифат феъл

فَعْلٌ مُجَاوِزٌ

— ўтимли феъл

فَعْلٌ الْمَدْحِ

— мақтов феъли

فَعْلٌ مَرْقُوعٌ

— феълнинг аниқлик нисбати

فِعْلٌ مُضَاعَفٌ

— иккиланган феъл

فِعْلٌ مُعْتَلٌ

— заиф феъл

فِعْلٌ الْمُقَارَبَةُ

— иш-ҳаракатнинг бажарилишига
оз қолганлигини билдирувчи феъл

فِعْلٌ مُلْتَمِزٌ

— биринчи ва учинчи ўзак
ундошлари ҳарфи иллатдан иборат
бўлган феъл

فِعْلٌ مَنصُوبٌ

— истак майли феъли

فِعْلٌ مَهْمُوزٌ

— ҳамзали феъл

فِعْلٌ نَاقِصٌ

— 1) ноқис феъл; 2) кўмакчи феъл

فِعْلٌ الْيَقِينِ

— “билиш” маъносида ишлатилувчи
феъл

مَفْعُولٌ

— 1) тўлдирувчи; 2) иш-

مَفْعُولٌ بِهِ

ҳаракатнинг объекти

مَفْعُولٌ فِيهِ

— воситасиз тўлдирувчи

مَفْعُولٌ لَهُ

— ўрин ёки пайтни билдирувчи
тушум келишиги

مَفْعُولٌ مَعَهُ

— сабабни билдирувчи тушум
келишиги

فَكَالْإِدْقَامِ

— биргаликни ифодаловчи тушум
келишиги

— ташдиднинг йўқолиши

ق

اَفْتَبَّاسُ

— бошқа тилдан сўз кириши

مُسْتَقْبَلُ

— келаси замон

قَسَمُ

— қасам

ك

مُكْتَرٍ

— кўплик

كَلَامٌ مُثَبَّتٌ

— бўлишли маънодаги гап

مُتَكَلِّمٌ

— биринчи шахс

مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ

— биринчи шахс кўплик

كُنْيَةٌ

— ота ёки ўғилга боғлиқ атоқли от

ل

لَامُ الْأَمْرِ

— буйруқ майлини ҳосил қилувчи **ل** юкламаси

لَامُ التَّائِيدِ

— кучайтирув юкламаси

لَامُ الْخَبَرِ

— от кесим олдида қўйиладиган **ل** кучайтирув юкламаси

لَا مَ الْفِعْلِ

لَا النَّافِيَةُ

— феълнинг учинчи ўзак ундоши

— ҳозирги-келаси замоннинг
бўлишсиз формасини ҳосил
қилувчи **У** юкламаси

لَا النَّاهِيَةُ

— буйруқ майлининг бўлишсиз
формасини ҳосил қилувчи **У**
юкламаси

اَلْقَابُ

— лақаб (киши номларининг
таркибий қисми)

م

مَا اَلْاِسْتِفْهَامِيَّةُ

مَا اَلْتَعَجُّبِيَّةُ

— **مَا** сўроқ юкламаси

— таажжубни ифодаловчи **مَا**
юкламаси

مَاضٍ

مَتَمَكِّنٌ

تَمْيِيزٌ

— ўтган замон

— турланувчи, тусланувчи

— чеклов

ن

نَحْوُ

مُنَادَاكَا

— синтаксис

— ундалма

نَدَاءٌ	— ундалма
نَصَبٌ	— 1) феълни истак майлига солмоқ; 2) отни тушум келишигида бошқармоқ
مَنْعُوتٌ	— сифатланмиш от
نَعْتٌ	— сифат
نَكْرٌ	— ноаниқ ҳолатга келтирмоқ (отни)
نَكْرَةٌ	— ноаниқ ҳолатдаги сўз
نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ	— мажҳул нисбат феъли кесим бўлган гапнинг эгаси
نُونُ التَّوَكُّيدِ	— кучайтирма майлда ишлатилувчи ҳарфи
نُونُ الْوَقَايَةِ	— I шахс бирикма олмошидаги ҳарфи

۵

هَمْزَةُ الْقَطْعِ	— қатъий ҳамза
هَمْزَةُ النُّقْلِ	— IV боб феъли олдидаги қатъий ҳамза
هَمْزَةُ الْوَصْلِ	— васлалӣ ҳамза

و

وَإِلَّا الْمَعِيَّةُ

— биргаликни билдирувчи
юкламаси

صِفَةُ

— сифат

مَوْضُوفٌ

— сифатланмиш от

وَصْفٌ

— сифат билан от ўртасидаги
муносабат

صَلَةُ

— аниқловчи эргаш гап

مَوْضُولٌ

— нисбий олмош

وَقْفٌ

— пауза, тўхташ

ي

يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ

— I шахс бирлик қўшилувчи
олмоши

ЎЗБЕКЧА – АРАБЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

А

аниқланмиш:

— мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши — مُضَافٌ

аниқлик артикли — اَلْاَلَمْعَرَفَةُ، اَلْاَلْكَفُ وَ اَلْاَلْاَمُ

аниқлик категорияси — مَعْرِفَةٌ

аниқловчи:

— мослашмаган аниқловчи — مُضَافٌ اِلَيْهِ

артикуляция ўрни — مَخْرَجُ حَرْفٍ

Б

бирикма — تَرْكِيْبٌ

бошқармоқ — عَمِلَ

боғловчи:

— бириктирувчи боғловчи — حَرْفُ اَلْعَطْفِ

— уюшиқ бўлаклар орасидаги боғловчи — اَدَاةُ اَلْعَطْفِ

бўғиз — حَنْجَرَةٌ

бўлишли (маънодаги) — مُشْتَبٌ

бўлишли форма — اِنْشَاءٌ

В

вазн (грамматик)

— صيغة

восита

— أدوات كۆп.

Г

гап:

— جُمْلَه

— аниқловчи эргаш гап — جُمْلَه اَلصَّالَة

— бўлишли гап — كَلَامٌ مُثَبِّتٌ

— дарак гап — جُمْلَه اِخْبَارِيَه

— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап — جُمْلَه مَنْفِيَه

— от кесими гап — جُمْلَه اَتَمِيَه

— сўроқ юкламаси билан бошланадиган гап —

جُمْلَه مُصَدَّرَه بِاسْتِفْهَامٍ

— таажжубни ифодаловчи гап — جُمْلَه تَعْجِيبِيَه

— феъл кесими гап — جُمْلَه فَعْلِيَه

— ҳол эргаш гап — جُمْلَه حَرْفِيَه

— ҳолат гап — حَرْفِيَه

— ҳолатни билдирувчи гап — جُمْلَه حَالِيَه

З

замиф (феъл ёки узак)

— مُعْتَلٌ

замон:

— феълнинг келаси замони — زَمَنُ مُسْتَقْبَلٍ غَايِرُ مُسْتَقْبَلٍ

- феълнинг ўтган замони — **فَعْلٌ مَّاضٍ، زَمَنٌ مَّاضٍ**
- феълнинг ҳозирги замони — **زَمَنٌ حَالِي، حَاضِرٌ، حَالٌ**
- ўтган замон — **عَابِرٌ**
- ҳозирги-келаси замон — **مُضَارِعٌ**

И

- изофа — **إِضَافَةٌ**
- изоҳловчи: — **بَدَلٌ**
- бошқа сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи — **بَدَلٌ**
- иккинчи даражали бўлак — **فَضْلَةٌ**
- инкор: — **جَعْدٌ**
- мутлақ инкор — **جَعْدٌ مُطْلَقٌ**
- истиснолик — **أَسْتِثْنَاءٌ**
- иш-ҳаракат — **حَدَثٌ**

К

- келишик: — **مَفْعُولٌ مَعَهُ**
- биргаликни билдирувчи тушум келишиги — **رَفْعٌ**
- бош келишик — **رَفْعٌ**
- икки келишикли — **غَيْرُ مُنْصَرِفٍ**
- сабабни билдирувчи тушум келишиги — **مَفْعُولٌ لَهُ**
- тушум келишиги — **نَصْبٌ**

— ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

مَقْعُولٌ فِيهِ —

— қаратқич келишиги

خَفَضُ، جَرٌ —

кесим:

مُسْتَدٌ —

— от кесим

خَبَرٌ —

— феъл кесим

فَعْلٌ —

кўплик:

عَدَدُ جَمْعٍ، جَمْعٌ —

— кўпликдан ҳосил бўлган кўплик — جَمْعُ الْجَمْعِ

— синиқ кўплик — جَمْعُ مُكْسِرٍ، جَمْعُ تَكْسِيرٍ

— тўғри кўплик

جَمْعُ التَّصْحِيحِ، جَمْعُ صَحِيحٍ، جَمْعُ السَّلَامَةِ، جَمْعُ سَالِمٍ

кўмакчи:

— истисноликни ифодаловчи кўмакчи —

حَرْفُ الْإِسْتِثْنَاءِ

кўрсаткич:

— шахс кўрсаткиги (феълда) — ضَمِيرُ الْمُتَّصِلِ

Л

лақаб — لَقَبٌ

М

майл:

— феълнинг аниқлик майли — فِعْلٌ مَرْقُوعٌ

– феълнинг буйруқ майли – **فِعْلُ أَمْرٍ**

– феълнинг истак майли –

نَصَبٌ، مُضَارِعٌ مَتَّوِبٌ، فِعْلٌ مَتَّصِبٌ

– феълнинг шарт майли – **جَزْمٌ، مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ**

морфология – **صَرَفٌ**

мослашмоқ (жинс ва сонда) – **طَائِقٌ**

мослашув – **تَبَعِيَّةٌ**

мослашувчи – **تَبَعٌ، تَابِعٌ**

муаннас (женский) жинс – **مَوْثُتٌ**

Н

нисбат:

– аниқ нисбат – **مَعْرُوفٌ، مَعْلُومٌ**

– феълнинг мажҳул нисбати –

فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ، فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ

О

олмош:

– ажратиб ёзилувчи олмош – **ضَمِيرٌ مُتَفَصِّلٌ**

– ажратувчи олмош – **ضَمِيرٌ الْقَصَلِ**

– биринчи ва иккинчи шахс олмошлари – **ضَمِيرٌ حُضُورِ**

– биринчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُتَكَلِّمِ**

– иккинчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُخَاطَبِ، مُخَاطَبٌ**

- кишилик олмоши - **اسْمٌ مُضْمَرٌ**
- кўрсатиш олмоши - **اسْمٌ الْإِشَارَةُ**
- нисбий олмош - **اسْمٌ مَوْصُولٌ**
- сўроқ олмоши - **حَرْفُ الْإِسْتِفْهَامِ، اسْمٌ الْإِسْتِفْهَامِ**
- учинчи шахс олмоши - **ضَمِيرُ الْغَائِبِ**
- яширинган олмош - **ضَمِيرٌ مُسْتَتَرٌ**
- қайтувчи олмош - **ضَمِيرٌ عَائِدٌ**
- бирикма олош - **ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ**

от: **اسْمٌ**

- абстракт от - **اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ**
- атоқли от - **اسْمٌ عَلَمٌ، عَلَمٌ**
- бош келишиқдаги от - **اسْمٌ مَرْتَبَعٌ**
- дона от - **اسْمٌ الْوَحْدَةِ**
- жамловчи от - **اسْمٌ الْجَمْعِ**
- иккилик сондаги от - **اسْمٌ مثنًى**
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от -

اسْمُ الزَّمَانِ

- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от

- **اسْمُ الْمَكَانِ**

- касб-ҳунар оти - **اسْمُ الصَّنَاعَةِ**
- келишиқда турланмайдиган от - **اسْمٌ مَبْنًى**
- кичрайтма от - **اسْمٌ مُصَغَّرٌ، اسْمٌ التَّصْغِيرِ**
- конкрет от - **اسْمٌ عَيْنٌ**
- кўплик от - **اسْمٌ مَجْمُوعٌ**

- мураккаб атоқли от — **عَلَمٌ مُرَكَّبٌ**
- предметнинг кўп эканини билдирувчи от — **اسْمُ الْكُثْرَةِ**
- саналмиш от — **مَعْلُودٌ**
- сифатланмиш от — **مَنْعُوتٌ، مَوْصُوفٌ**
- танвинли от — **اسْمٌ مَنْوٍ**
- турдош от — **اسْمُ الْجِنْسِ**
- уч келишиқда турланадиган от —
اسْمٌ مُنْهَرِفٌ، اسْمٌ مُعْرَبٌ
- қурол оти — **اسْمُ الْآلَةِ**
- қўшма от — **اسْمٌ مُرَكَّبٌ**

П

- пауза — **وَقْفٌ**
- предикативлик — **اِسْتَادٌ**
- предлог: — **حَرْفُ الْجَمْعِ**
- от предлог — **ظَرْفٌ**

Р

равиш:

- ўрин ва пайт равиши — **ظَرْفٌ**
- жинс:
- музаккар (мужской) жинс — **مَذَكَّرٌ**
- муаннас (женский) жинс — **مؤنثٌ**

С

синонимия — تَرَادُفٌ

синтаксис — نَحْوٌ

сифат: — نَعْتٌ، صِفَةٌ

— нисбий сифат — اِسْمُ النِّسْبَةِ، اِسْمٌ مِّنْصُوبٌ

— орттирма даража сифати —

* أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، اِسْمُ التَّفْضِيلِ

— рангни билдирувчи сифат — اِسْمُ الْكُلْوْنِ

— қиёсий даража сифати —

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، اِسْمُ التَّفْضِيلِ

сифатдош:

— аниқ нисбат сифадоши — اِسْمُ الْفَاعِلِ

— мажҳул нисбат сифадоши — اِسْمُ الْمَفْعُولِ

сон: اِسْمُ الْعَدَدِ، عَدَدٌ

— бирлик сон — مُفْرَدٌ، عَدَدٌ، مُفْرَدٌ

— иккилик сон — ثَنِيَّةٌ، عَدَدٌ مُثْنَى

— субъект (иш-ҳаракатники) — فَاعِلٌ

сўз:

— бир хил вазнда ишлатиладиган сўз — كَلِمَةٌ جَامِدَةٌ الصِّيغَةِ

— ёрдамчи сўз — حَرْفٌ

— иккилик сондаги сўз — مُثْنَى

— келишикларда турланувчи сўз — مُعْرَبٌ

- мажҳул нисбатдаги сўз — **مَجْهُول**
- ноаниқ ҳолатдаги сўз — **نَكِرَة**
- шаклан от, мазмунан феъл бўлган сўз — **اِسْمُ الْفِعْلِ**
- ясама сўз — **اِسْمٌ مُشْتَقٌّ**
- қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз — **جَارٌ**
- қаратқич келишигидаги сўз — **مَجْرُورٌ**
- қўшма сўз — **تَرْكِيبٌ**

Т

- товуш: — **حَرْفٌ**
- бурун товуш — **حَرْفُ الْفَتْحَةِ**
 - жарангли товуш — **حَرْفٌ مَجْهُورٌ**
 - лаб товуши — **حَرْفٌ شَفَوِيٌّ**
 - унли товуш — **حَرْفُ الْاَلْيَنِ**
 - чўзиқ унли товуш — **حَرْفٌ مَدٌّ**
 - қисқа унли товуш — **حَرْكَةٌ**
- турланиш — **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**
- турланувчи (келишикда) — **مُنْصَرِفٌ**
- турланувчи — **مُتَمَكِّنٌ**
- тусланиш — **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**
- тусланувчи — **مُتَمَكِّنٌ**
- тушиб қолмоқ — **حَذَفٌ**
- тўлдирувчи — **مَقْفُولٌ**

— воситасиз тўлдирувчи — مَقُولٌ بِهِ

У

ундалма — مَنَادَا، نِدَاءٌ

ундош:

— бўғиз ундош — حَرْفٌ حَلَقِيّ

— иккиланган ундош — حَرْفٌ مُدْغَمٌ، مُثَقَّلٌ، مُدْغَمٌ

— келаси замонни билдирувчи ундош — حَرْفٌ تَنْفِيسٍ

— ташдидли ундош — مُدْغَمٌ

— тил ундоши — حَرْفٌ شَجَرِيّ

— феълнинг биринчи ўзак ундоши — فَاءُ الْفِعْلِ

— феълнинг иккинчи ўзак ундоши — عَيْنُ الْفِعْلِ

— феълнинг учинчи ўзак ундоши — لَامُ الْفِعْلِ

— ўзак ундош — حَرْفٌ أَصْلِيّ

— ўрта ўзак ундош — حَشَوٌ

ундошли:

— икки ўзак ундошли — ثَنَائِيّ

— тўрт ўзак ундошли — رُبَاعِيّ

— уч ўзак ундошли — ثَلَاثِيّ

уюшиб келмоқ — عَطَفَ

уюшиқ бўлак (биринчиси) — مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ

уюшиқ бўлак (биринчисидан ташқари) — مَعْطُوفٌ

Ф

феъл: — **فَعْلٌ**

ажваф феъл — **فَعْلٌ أَجَوَفٌ**

аниқлик майлидаги феъл — **فَعْلٌ مَرْقُوعٌ**

бешинчи боб феъли — **بَابُ التَّفَعُّلِ**

биринчи боб феъли — **فَعْلٌ مُجَرَّدٌ**

бошлаш феъли — **فَعْلٌ الشَّرُوعِ**

еттинчи боб феъли — **بَابُ الْأَنْفَعَالِ**

заиф феъл — **فَعْلٌ مُعْتَلٌّ**

иккиланган феъл — **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**

иккинчи боб феъли — **بَابُ التَّفْعِيلِ**

кўмакчи феъл — **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

мақтов феъли — **فَعْلٌ الْمَذْحِ**

ногўғри феъл — **فَعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٍ**

ноқис феъл — **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

олтинчи боб феъли — **بَابُ التَّفَاعُلِ**

саккизинчи боб феъли — **بَابُ الْأَفْتَعَالِ**

солим феъл — **فَعْلٌ صَحِيحٌ، فَعْلٌ سَالِمٌ**

солимсифат феъл — **فَعْلٌ مَقَالٌ**

таажжуб феъли — **فَعْلٌ التَّعَجُّبِ**

тахқир феъли — **فَعْلٌ الْكُفْرِ**

тўрт ўзак ундошли феъл — **فَعْلٌ رُبَاعِيٌّ**

тўртинчи боб феъли — **بَابُ الْأَفْعَالِ**

тўққизинчи боб феъли — **بَابُ الْإِفْعَالِ**

уч ўзак ундошли биринчи боб феъли — **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ**

уч ўзак ундошли феъл — **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ**

учинчи боб феъли — **بَابُ الْمُفَاعَلَةِ، بَابُ الْفِعَالِ**

шарт майлидаги феъл — **فِعْلٌ مَجْزُومٌ، فِعْلٌ شَرْطٍ**

шарт эргаш гапли қўшма

гапдаги бош гапнинг феъли — **جَزَاءُ الشَّرْطِ، جَوَابُ الشَّرْطِ**

ўнинчи боб феъли — **بَابُ الاسْتِفْعَالِ**

ўтимли феъл — **فِعْلٌ مُتَعَدٍّ، فِعْلٌ مُجَاوِزٌ**

ўтимсиз феъл — **فِعْلٌ لَا زِمَ**

ҳамзали феъл — **فِعْلٌ مَهْمُوزٌ**

Ч

чеклов — **تَمْيِيزٌ**

Ш

шахс:

биринчи шахс — **مُتَكَلِّمٌ**

куплик биринчи шахс — **مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ**

учинчи шахс — **غَيْبَةٌ، غَائِبٌ**

феълнинг биринчи шахси — **مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ**

феълнинг иккинчи шахси — **مُخَاطَبٌ**

Э

эга: — مُسْتَدَّ إِلَيْهِ

мажҳул нисбат феъли

кесим бўлган гапнинг эгаси — ثَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ

от кесимли гапнинг эгаси — مُبْتَدَأٌ

феъл кесимли гапнинг эгаси — فَاعِلٌ

Ю

юклама:

истак майли олдидан келувчи

юклама — أَنْ النَّاصِبَةُ لِلْمُضَارِعِ

истак майлида (феълни) бошқарувчи юклама — نَاصِبٌ

истиснолик юкламаси — إِلَّا الِاسْتِثْنَائِيَّةُ

келаси замон феълининг қатъий инкор

юкламаси — تَأْكِيدُ نَفْيِ الِاسْتِقْبَالِ

келаси замонни билдирувчи юклама — حَرْفُ الِاسْتِقْبَالِ

сўроқ юкламаси — حَرْفُ الِاسْتِفْهَامِ، أَدَاةُ الِاسْتِفْهَامِ

тасодифий иш-ҳаракатни ифодаловчи

юклама — إِذَا الْمَفْجَاةُ

феълни истақ майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ نَاصِبٍ

феълни шарт майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ جَزْمٍ

феълнинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи

юклама — حَرْفُ نَفْيٍ

шарт эргаш гапни бош гап билан бириктирувчи

юклама — إِنَّ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

эгага таъсир қилувчи юклама — أَحْوَاتُ إِنَّ
эгани тушум келишигида бошқарувчи

юклама — حَرْفُ نَاسِخٍ

қасам юкламаси — حَرْفُ الْقَسَمِ

Ў

ўзак:

беш ундош товушли ўзак — أَصْلُ خَمَاسِيٍّ

икки ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَنَائِيٍّ

тўрт ундош товушли ўзак — أَصْلُ رُبَاعِيٍّ

уч ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَلَاثِيٍّ

Қ

қасам — قَسَمٌ

қўшма феълнинг етакчи қисми — خَبَرٌ

Ҳ

ҳамза:

васлани ҳамза — هَمْزَةُ الْوَصْلِ، أَلْفُ الْوَصْلِ

қатъий ҳамза — هَمْزَةُ الْقَطْعِ، أَلْفُ الْقَطْعِ

ҳаракат номи — مَصْدَرٌ، اِسْمُ الْفِعْلِ، اِسْمُ الْحَدَثِ

ҳарф: — حَرْفٌ

нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُعْجَمٌ

حَرْفٌ مُعْجَمٌ مُثَلَّثٌ، حَرْفٌ مُثَلَّثٌ — уч нуқтали ҳарф —
حَرْفٌ مُعْتَلٌّ، حَرْفٌ عَلِيٌّ — ҳарфи иллат —

ҳол:

حَالٌ — равиш ҳоли

شِبْهُ جُمْلَةٍ، ظَرْفٌ — ўрин ва пайт ҳоли

МУҲДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар.....	7
§ 1. Ундош товушлар.....	8
§ 2. Унли товушлар ва уларнинг ёзилиши.....	9
§ 3. Араб тилига хос ундош товушлар.....	11
§ 4. Араб алифбоси.....	15
§ 5. Танвинлар.....	15
§ 6. Ҳамза товуши.....	16
§ 7. Васлали ҳамза.....	19
§ 8. Ал-артиклидаги ҳамзанинг талаффузи.....	21
§ 9. Қамарий ва шамсий ҳарфлар.....	23
§ 10. Ал-артиклидаги - л товушининг талаффузи...	23
§ 11. Бўгин.....	24
§ 12. Сўз туркумлари.....	25
§ 13. Кишилиқ олмошлари.....	26
§ 14. Кўрсатиш олмошлари.....	26
§ 15. Аниқлик — ноаниқлик категорияси.....	28
§ 16. Отларда жинс категорияси.....	29
§ 17. Сўз ўзаги ва ўзак турлари.....	31
§ 18. Ноўзак ҳарфлар.....	33
§ 19. Сўз вазилари.....	34
§ 20. От кесимли гап.....	35
§ 21. Отларда сон категорияси.....	37
§ 22. Отларда иккилик сон.....	37
§ 23. Отларда кўплик сон.....	38
§ 24. Тўғри кўплик.....	38
§ 25. Синиқ кўплик.....	40
§ 26. Сифат.....	42

§ 27. Аниқловчи.....	44
§ 28. Мослашган аниқловчи.....	44
§ 29. Нисбий сифат.....	48
§ 30. Келишиклар.....	50
§ 31. Иккилик ва тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши.....	51
§ 32. Икки келишикли отлар.....	53
§ 33. Келишикда турланмайдиган сўзлар.....	54
§ 34. Предлоглар.....	55
§ 35. Мослашмаган аниқловчи (изофа).....	59
§ 36. Изофанинг вазифаси.....	63
§ 37. Қўшилиб ёзилувчи — бирикма олмошлар.....	66
§ 38. Отга қўшилувчи олмошлар.....	67
§ 39. غَيْر сўзининг ишлатилиши.....	69
§ 40. Предлогларга қўшилувчи олмошлар.....	71
§ 41. Сўроқ гап ва унинг турлари.....	73
§ 42. Ажратиш олмошлари.....	76
§ 43. Предлоглар иштирок этган от кесимли гап....	76
§ 44. كَانَ феъли ҳақида.....	77
§ 45. لَينِس феъли ҳақида.....	78
§ 46. Феъл ҳақида умумий маълумот.....	79
§ 47. Уч ўзак ундошли феъллар.....	80
§ 48. I боб феълининг ўтган замони.....	80
§ 49. Нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	82
§ 50. Икки ёқлама нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	90
§ 51. I боб феълининг ҳозирги — келаси замони....	94
§ 52. Нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	97
§ 53. Икки томонлама нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	105

§ 54. Феъл кесимли гап.....	108
§ 55. Тўлдирувчи.....	111
§ 56. Феълларга қўшилувчи бирикма олмошлар....	113
§ 57. Феъл майллари.....	114
§ 58. I боб феълнинг шарт майли.....	115
§ 59. Нотўғри феълларнинг шарт майли.....	117
§ 60. Икки томонлама нотўғри феълларнинг шарт майли.....	120
§ 61. Ундалма.....	123
§ 62. I боб феълнинг буйруқ майли.....	124
§ 63. Нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	127
§ 64. Икки томонлама нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	130
§ 65. I боб феълнинг истак майли.....	132
§ 66. Нотўғри феълларнинг истак майли.....	137
§ 67. Икки томонлама нотўғри феълларнинг истак майли.....	139
§ 68. Кучайтирув майли.....	140
§ 69. Ҳаракат номи.....	142
§ 70. Нотўғри феълларнинг масдари.....	145
§ 71. Масдари мутлақ.....	146
§ 72. Сифатдошлар.....	147
§ 73. Нотўғри феълларнинг сифатдошлари.....	149
§ 74. Ўрин ва пайт номлари.....	151
§ 75. II боб феъли.....	153
§ 76. Нотўғри феъллар II бобининг ўтган замонда тусланиши.....	156
§ 77. Нотўғри феъллар II бобининг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	161
§ 78. II боб феълнинг шарт майли.....	166
§ 79. II боб феълнинг буйруқ майли.....	168
§ 80. II боб феълнинг истак майли.....	171
§ 81. II боб феълнинг масдари.....	173
§ 82. II боб феълнинг сифатдошлари.....	175

§ 83. V боб феъли.....	177
§ 84. Нотўгри феъллар V бобининг ўтган замони...	180
§ 85. Нотўгри феъллар V бобининг ҳозирги — келаси замони.....	184
§ 86. V боб феълининг шарт майли.....	188
§ 87. V боб феълининг буйруқ майли.....	191
§ 88. V боб феълининг истак майли.....	193
§ 89. V боб феълининг масдари.....	196
§ 90. V боб феълининг сифатдошлари.....	197
§ 91. Сифат даражалари.....	200
§ 92. IV боб феъли.....	202
§ 93. Нотўгри феъллар IV бобининг ўтган замони..	206
§ 94. IV боб нотўгри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	210
§ 95. IV боб феълининг шарт майли.....	215
§ 96. IV боб феълининг буйруқ майли.....	218
§ 97. IV боб феълининг истак майли.....	220
§ 98. IV боб феълининг масдари.....	223
§ 99. IV боб феълининг сифатдошлари.....	224
§ 100. III боб феъли.....	227
§ 101. Нотўгри феъллар III бобининг ўтган замони	230
§ 102. Нотўгри феъллар III бобининг ҳозирги — келаси замон шакли.....	234
§ 103. III боб феълининг шарт майли.....	239
§ 104. III боб феълининг буйруқ майли.....	242
§ 105. III боб феълининг истак майли.....	244
§ 106. III боб феълининг масдари.....	247
§ 107. III боб феълининг сифатдошлари.....	249
§ 108. VI боб феъли.....	251
§ 109. Нотўгри феъллар VI бобининг ўтган замони.	254
§ 110. Нотўгри феъллар VI бобининг ҳозирги — келаси замони.....	258
§ 111. VI боб феълининг шарт майли.....	262
§ 112. VI боб феълининг буйруқ майли.....	265

§ 113. VI боб феълининг истак майли.....	267
§ 114. VI боб феълининг масдари.....	269
§ 115. VI боб феълининг сифатдошлари.....	271
§ 116. VII боб феъли.....	274
§ 117. VII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.....	276
§ 118. VII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	278
§ 119. VII боб феълининг шарт майли.....	280
§ 120. VII боб феълининг буйруқ майли.....	283
§ 121. VII боб феълининг истак майли.....	285
§ 122. VII боб феълининг масдари.....	287
§ 123. VII боб феълининг сифатдошлари.....	288
§ 124. VIII боб феъли.....	290
§ 125. VIII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.....	294
§ 126. VIII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	299
§ 127. VIII боб феълининг шарт майли.....	302
§ 128. VIII боб феълининг буйруқ майли.....	305
§ 129. VIII боб феълининг истак феъли.....	307
§ 130. VIII боб феълининг масдари.....	309
§ 131. VIII боб феълининг сифатдошлари.....	310
§ 132. IX боб феъли.....	313
§ 133. X боб феъли.....	317
§ 134. X боб нотўғри феълларининг ўтган замони...	320
§ 135. X боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	323
§ 136. X боб феълининг шарт майли.....	325
§ 137. X боб феълининг буйруқ майли.....	327
§ 138. X боб феълининг истак майли.....	329
§ 139. X боб феълининг масдари.....	331
§ 140. X боб феълининг сифатдошлари.....	332
§ 141. XI — XV боб феъллари.....	335
§ 142. Тўрт ўзак ундошли феъллар.....	335
§ 143. I боб феъли.....	335

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. عَزَّ ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталиқ ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...	381
§ 173. Мақтов ва таҳқир феъллари.....	381
§ 174..Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ўрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ўхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча — ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча — арабча грамматик истилоҳлар лугати...	432
Мундарижа.....	447

Неъматулло ИБРОҲИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

АРАБ ТИЛИ
ГРАММАТИКАСИ
I жилд

ИБ № 168

Теришга берилди 4.07.1997 й. Босишга рухсат этилди 18.08.1997 й. Бичими
84x108 1/32. Шартли б.т. 26,14. Нашриёт табоғи 28,5. Тиражи 10000
Буюртма № 76 Баҳоси шартнома асосида.

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент 700129, Навоий кўчаси, 30-уй

Ижарадаги Янгийўл китоб фабрикаси
702801, Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44-уй

